

létünk

50

ÚJRAOLVASÓ

ETO: 32+008+81+82

létünk

társadalom • tudomány • kultúra
society • science • culture

LI. évfolyam, 2021/2

Year LI, issue 2021/2

FORUM KÖNYVKIADÓ INTÉZET, ÚJVIDÉK
FORUM PUBLISHING COMPANY, NOVI SAD

Kiadja a Forum Könyvkiadó Intézet
Published by the Forum Publishing Company

Felelős kiadó:
Virág Gábor

Főszerkesztő:
Mészáros Zoltán

A folyóirat az interneten:
www.letunk.rs

Fedőlapterv:
Csernik Előd

TARTALOM

Létünk 50 újraolvasó	7	
A folyóirat szerkesztőségei	8	
Čedomir TORBICA	A vajdasági dolgozók külföldre való migrációja	11
Bela DURANCI	A topolyai művésztelep négy évszázados fejlődése	26
REHÁK László	Vajdaság autonómiájának fejlődési irányzatai ...	34
Kača CVIJIN	Szecessziós stílustörekvések jelentkezése Szabadka építészetében	46
ENYEDI György	A falusi átalakulás útjai a világon	71
MOLNÁR Géza	Nemzetiségi tanulók anyanyelvi oktatása a statisztika adatainak tükrében	83
Á. BORZA Gyöngyi	Társadalmi előítéletek — etnocentrizmus	101
Nikola GAČEŠA	Vajdaság nemzeteinek és nemzetiségeinek kivándorlása a két világháború közötti időszakban	110
KOVÁCS Teréz	A fiatalok szabad ideje Vajdaságban	136
LETSCHE Andre	Idegen szavak és tükörfordítások a jogi nyelvben	149

A *Létünk* folyóirat 2021-ben ünnepelte alapításának ötvenedik évfordulóját. Az első lapszám 1971. december 1-jei dátummal jelent meg dr. Rehák László főszerkesztősége alatt. Jelezve a folyóirat ideológiai elköteleződését, mottóul Karl Marx *A politikai gazdaság bírálata*hoz című könyvének előszavából választottak egy mondatot, mely szerint: „Nem az emberek tudata az, amely létünket, hanem megfordítva, társadalmi létünk az, amely tudatunkat meghatározza.”

A mottó a nyolcvanas évek végéig nem változik, s a szövegek túlnyomó része is a jugoszláv típusú szocialista öngazgatás ideológiáját propagálta elsősorban. A folyóirat alapítójaként Vajdaság Dolgozó Népe Szocialista Szövetségének Tartományi Választmánya, kiadójaként a Forum Lapkiadó Vállalat szerepelt, a szerkesztősége pedig Szabadkán székelt, évfolyamonként kezdetben 6, a későbbiekben 4 szám jelent meg.

A szerkesztők az ötven év alatt cserélődtek, az első két évtizedben a főszerkesztő személye változatlan egészen 1990-ig, amikor is a 4–5. szám már dr. Várady Tibor neve alatt jelenik meg, 2000-től Fehér Kálmán, 2004-től dr. Németh Ferenc, 2007-től dr. Bence Erika, 2017-től pedig dr. Mészáros Zoltán a folyóirat főszerkesztője.

Az ötvenéves jubileum lehetőséget teremt arra, hogy végigtekintsünk a lap történetén, s kiadónk úgy döntött, hogy ebből az alkalomból válogatásszámokat teszünk közzé azokból a szövegekből, amelyek egyfajta metszetét mutatják annak, milyen témák iránt mutatott érzékenységet és kapott lehetőséget a folyóirat szerkesztősége.

Kíváncsiak voltunk arra, hogy a hetvenes–nyolcvanas évek tudományos publikációiban találunk-e arra vonatkozó előrejelzéseket, a korszakot uraló testvériség–egység és szocialista öngazgatás olykor már-már utópisztikus propagandaszövegeiben vannak-e nyomai annak, hogy a különböző nemzetek kvázi békés együttélése pillanatok alatt délibábbbá válik, s Jugoszlávia a kilencvenes években az ideológiai csatározások, majd etnikai tisztogatások terepévé süllyed.

Tisztában vagyunk azzal, hogy a mai internetes világban már minden (így ezek a tanulmányok is) könnyen elérhető, mégis hiszünk benne, hogy válogatásunkkal rávilágíthatunk arra, milyen irányai mutatkoztak a függetlenebb (ha ilyenről egyáltalán beszélhetünk) gondolkodásnak a titói szocializmus évei alatt. A válogatás szempontjai között szerepelt az is, hogy olyan tanulmányokat közöljünk újra, amelyek elsősorban a vajdasági magyarság léthelyzetével foglalkoztak, s mára vonatkozóan is vonhatunk le belőlük tanulságokat.

A folyóirat szerkesztőségei

1971/1

Szerkesztőbizottság

Ágoston Mihály

Josip Buljovčić

Fehér Kálmán

Dr. Györe Kornél (*főszerkesztő helyettes*)

Dr. Matkovics József

Dr. Rehák László (*fő- és felelős szerkesztő*)

Sáfrány Imre

Sági András

Dr. Tóth Lajos

Dr. Várady Tibor

Vass Ádám (*a szerkesztő bizottság titkára*)

1990 4/5

Árokszállási Borza Gyöngyi szerkesztő

Dr. Gabric-Molnár Irén

Dr. Hódi Sándor

Dr. Jung Károly

Mgr. Losoncz Álpár

Dr. Rehák László

Dr. Szórád György

Dr. Várady Tibor *fő- és felelős szerkesztő*

2000/1-2

Fő- és felelős szerkesztő:

Fehér Kálmán

A lapszámok szerkesztői

Nagy Abonyi Ágnes, Buzás Márta, Beszédes Valéria, Bordás Győző, Manić Dušanka, Orosz János, Csehák Kálmán, Papp Árpád

2004/1

Fő- és felelős szerkesztő:

Németh Ferenc

A szerkesztőbizottság tagjai:

Fábri Miklós

Fehér Kálmán

Ódri Ágnes

Ózer Ágnes

Papp Árpád

2007/4

Fő- és felelős szerkesztő:

Bence Erika

A szerkesztőbizottság tagjai:

Fábri Miklós

Fehér Kálmán

Kartag-Ódri Ágnes

Ózer Ágnes

Papp Árpád

2017/1

Fő- és felelős szerkesztő:

Mészáros Zoltán

A szerkesztőbizottság tagjai:

Ágyas Réka (szociológia)

Aladžić, Viktorija (építészet)

Balázs Lajos (néprajz, didaktika)

Bertók Ilona Rózsa (filozófia)

Carteny, Andrea (történelem)

Czékus Géza (biológia)

Di Francesco, Amedeo (magyar irodalom)

Draganió, Anica (építészet)

Dudás Attila (jog)

Fazekasné Dr. Torna Katalin (archivisztika)

Györe Zoltán (történelem)

Ivanovió, Josip (neveléstudományok)

Karikó Sándor (filozófia, társadalomelmélet)

Korhecz Tamás (jog)

Lázár Zsolt (szociológia, kultúrantropológia)

Losoncz Márk (filozófia)

Major Gyöngyi (közgazdaságtan)

Merlicco, Giordano (történelem)

Námesztovszki Zsolt (informatika)

Pavlovió, Slavica (pedagógia)

Pósa Mihály (kémia)

Ramadanski, Draginja (orosz irodalom)

Silling Léda (néprajz)

Szalma József (jog)

Szilágyi Mária (építészet)

Szőke Anna (néprajz)

Török Péter (archivisztika)

Čedomir Torbica

A VAJDASÁGI DOLGOZÓK KÜLFÖLDRE VALÓ
MIGRÁCIÓJA

A vajdasági dolgozók külföldre való migrációja az utolsó évtizedben igen jelentős. 1974-ben több mint 78 000 vajdasági dolgozott a gazdaságilag fejlett nyugati országokban, ez pedig a gazdaság társadalmi szektorában dolgozók összlétszámának 17%-a, vagyis Vajdaság aktív lakosságának 9%-a. Az ilyen migráció az utóbbi tíz évben olyan kvantitatív és strukturális méreteket öltött, hogy szükségessé teszi a jelenségnek társadalmi szintű tanulmányozását, míg az olyan időszerű tudományokra mint a demográfia, közgazdaság, szociológia és más tudományok az az elsődleges feladat hárul, hogy feltárják az ok-okozati összefüggést a dolgozók népmozgalma és az azt meghatározó alapvető tényezők között.

Mivel a gazdasági emigráció a szociális helyzet és a társadalomban lejátszódó változásokat eredményező számos oksági viszony következménye, ez arra enged következtetni, hogy a külföldre való migrációkra több tényező hat. Mindezeket a tényezőket nehéz egyszerre a kutatás tárgyává tenni, ezért azokat a tényezőket helyezük előtérbe, amelyek véleményünk szerint a legfontosabbak a társadalmi változások és a migrációs folyamat intenzitása közti viszony alakulásánál.

A statisztikai adatok alapján köztudott, hogy a gazdasági emigránsok között fellelhető a lakosság minden kategóriája: (falusi, városi, munkanélküli, foglalkoztatott, nő, férfi stb.). Ezek egy részének gazdasági okokból kellett külföldre mennie, de találkozunk olyanokkal is, akik nem gazdasági kényszerből vállaltak külföldön munkát, hisz idehaza már munkaviszonyban voltak.

Ezt szem előtt tartva azt az általános hipotézist állíthatnánk fel, miszerint a külföldre való migráció legvalószínűbb okai a következőkben rejlenek: a produktív munkavállalás nehézségeiben a tartomány területén, az itthoni személyi jövedelem és a külföldön megvalósítható közötti különbségben, a lakosság gazdasági struktúrájában, a mezőgazdasági magántermelők helyzetében, az új gazdasági viszonyokra történő áttérésé-

ben — melyet az intenzív gazdálkodás és a nemzetközi munkamegosztásba való mind fokozottabb bekapcsolódás jellemez —, a szocio-pszichológiai sajátságokban, amelyeknél az egyéni motívumok dominálnak.

A foglalkoztatottság stagnálása mint a korunk külföldre való migrációinak a tényezője

A dolgozók ideiglenes külföldi munkavállalása hozzájárult a legnehezebb és legégetőbb gazdasági problémák megoldásához. Ez alatt elsősorban a munkanélküliség csökkentését értjük, hisz Vajdaságban nem volt olyan magas a gazdaság általános növekedési rátája, sem pedig a gazdaság fejlettségi foka, hogy minden munkát kereső számára munkahelyet tudjunk biztosítani.

Még mielőtt rátérnénk a foglalkoztatottság stagnálása és a migrációs folyamatok intenzitása közötti összefüggés vizsgálatára e jelenséget szélesebb társadalmi szemszögből kell megközelíteni. Ugyanis a dolgozók külföldre való migrációjával kapcsolatos probléma aktualitására és érzékenységére való tekintettel, azt a legfelső állami és társadalmi-politikai szervek is tanulmányozták. Ki kell emelnünk itt a JK SZ 1972-ben megtartott második konferenciáját, különösen pedig a JSZSZK Elnökségének és a JK SZ Elnökségének 1973-ban megtartott ülését. Mindkét elnökségi ülés határozatában többek között a következő állt: „Dolgozóink ideiglenes külföldi munkavállalása a fejlődés meghatározott szakaszának és országunknak a világgal szembeni nyílt politikájának következtében az időszerű migrációs folyamatok részét képezi, amely főleg az egyes országok fejlettsége közötti különbség következménye —, amivel a továbbiakban is számolni kell. Élve a külföldi munkavállalás lehetőségével a háború után elért dinamikus fejlődés foka mellett, amely megkövetelte országunkban az intenzívebb gazdálkodásra való törekvést, külföldön vállalt munkát a munkanélküli és a nem elég produktívan foglalkoztatott lakosság egy része, valamint bizonyos számú foglalkoztatott vagy olyanok, akiknek lehetőségük lett volna az országban is elhelyezkedniük. A kivándorlás egyik legjelentősebb motívuma a maguk életszínvonalának a növelése volt. Ez egyúttal hozzájárult gazdálkodásunk hatékonyabbá tételéhez, és ugyanakkor növelte hazánk devizaforrását.”

A külföldi munkavállalás azonban akkora méreteket öltött, hogy túlélve minden megengedett határt elérte azt a fokot, amikor komoly következményekkel járhat az ország védelmét és biztonságát illetően, de jelentősek e tömeges külföldre való migráció szociál-pszichológiai és gazdasági következményei is. E probléma súlyát legjobban az az adat illusztrálja, mely szerint Vajdaság összlakosságának, illetve a fiatalabb lakoságnak 4%-a tartózkodik külföldön. Ezzel kapcsolatban a határozatok a következőket tartalmazzák: „Dolgozóink nagy számban való

külföldi munkavállalása számos nyílt problémához és bizonyos negatív következményekhez vezet. Főleg a fiatal és a középgenerációhoz tartozók vállaltak ilyen munkát, akiknek jelentős része szakkáder, és rájuk a mi gazdaságunknak is szüksége van... ezért feltétlenül csökkenteni kell a külföldre távozók számát és lehetőséget kell teremteni a dolgozók, különösen a szakkáder, a szakképzett munkások hazatérésére.”

A társadalmunknak szabályoznia kell a szakképzett káderek kivándorlását, bár nyilvánvaló, hogy lehetőségeink szűkösek a lakosság szaporulatának és a már külföldön dolgozó munkások munkával történő ellátására. Tehát dolgozóink egy része a jövőben is külföldi munkavállalásra kényszerül. Jugoszláviának a világgazdaság felé irányuló nyitottsága rendes feltételek között nem tűrheti meg az ösztönösséget, hanem a kivándorlást, ott-tartózkodást és visszatérést társadalmilag szabályozni, illetve összehangolni kell.

Vajdaság dolgozóinak külföldre való migrációjára valamivel később került sor, mint Jugoszlávia más vidékein, úgyhogy a kezdetét az 1965-ös társadalmi és gazdasági reform idejére tehetjük. E reform megvalósítása óta a *részleges foglalkoztatottság* mind jelentősebb problémát képez. A maximális gazdaságosságra és termelékenységre való törekvés következtében nem csak a falun jelentkezik a káderfelesleg, hanem az iparban is tartalommutatóknak. A reform — amelyet a gazdasági fejlettségnek azon a fokán vezettek be, amely 500—600 dollárt biztosított fejenként — szigorú gazdasági kritériumait alkalmazva lehetetlen volt munkát biztosítani a munkaképes összlakosság részére, de még azok számára is, akik bármilyen munkát elvállaltak volna. A munkások iránti kereslet fordított arányban állt a munkaerő kínálatával.

Az új gazdasági rendszerre, vagyis az extenzívről az intenzív gazdálkodásra való áttérés időszakában (de különösen az 1965-ös gazdasági reformtól) a nem mezőgazdasági ágazatokban Vajdaságban nagy számú volt a fiktív foglalkoztatottak száma, ami az extenzív foglalkoztatás következménye volt. Ugyanakkor a mezőgazdaságban is fellelhető a rejtett munkanélküliek serege, akik készek a szekundáris és terciális ágazatokba migrálni. Ha ehhez még hozzáadjuk a háború utáni fiatal, képzett káderek népes generációját, akkor a munkanélküliség nagyon kiélezett formájával állunk szemben. Vajdaság ipara azonban nem volt olyan helyzetben, hogy abszorbálhassa a mezőgazdasági lakosság feleslegét, és elavultsága folytán arra sem volt képes, hogy tartsa a meglévő foglalkoztatási szintet, amennyiben a piacon meg akarta tartani a termékeinek versenyképességét. A következőkben a statisztikai mutatók segítségével szeretnénk illusztrálni az extenzív foglalkoztatás jelentős paramétereit a gazdasági reform előtti időszakban, és a gazdaság tehetetlen, ségét a foglalkoztatás rátájának növelését illetően a reformidőszak alatt.

A foglalkoztatottság átlagos évi növekedési rátája

	1953— 1957.	1958— 1962.	1963— 1967.	1968— 1972.	1965— 1972.
JSZSZK	6,0	6,8	1,4	3,4	2,0
Bosznia-Hercegovina	5,2	5,3	1,6	3,3	2,0
Horvátország	6,4	6,0	0,9	2,8	1,3
Macedónia	10,9	7,9	1,9	4,6	2,5
Szlovénia	5,8	5,9	1,4	3,3	1,7
Szűkebb Szerbia	6,9	6,9	2,3	4,2	3,0
Kosovo	6,6	9,0	3,4	5,0	4,0
Vajdaság	8,0	10,0	0,1	1,8	0,4

Forrás: Szövetségi Statisztikai Hivatal: Materijalni i društveni razvoj SFR Jugoslavije 1947—1972., Belgrad, 1973., 238. old.

Az adatok figyelmeztetnek arra, hogy az 1958-tól 1962-ig terjedő időszakban Vajdaságban volt a legnagyobb a foglalkoztatási ráta Jugoszláviában (10,0%), hogy a reform első éveiben és később ez a nagyság szinte szimbolikusra csökkenjen az ország többi köztársaságaihoz viszonyítva. Az 1965-től 1972-ig terjedő időszakra jellemző 0,4-es foglalkoztatottsági ráta egyértelműen mutatja, hogy a munkaerő elhelyezésének folyamata nemcsak hogy a legalacsonyabb volt az országban, de a gazdaság nagyon hosszú ideig képtelen volt új káderek befogadására. Ez a mutató illusztrálja egyben legjobban azt, hogy a termelékenység és a termelés növekedése a reform előtt a tömeges foglalkoztatottságon (extenzív jellegű) alapult, amely folyamatot az új gazdasági feltételek közepette meg kellett szakítani. A foglalkoztatottak abszolút létszámának stangálása, sőt mi több csökkenése képezi a vajdasági dolgozók intenzív kivándorlásának alapvető tényezőjét.

A társadalmi szektorban foglalkoztatottak tevékenységenkénti
megoszlása Vajdaságban 1952-től 1974-ig

Év	Gazdaság	Nem gazd. tevékenységek	Év	Gazdaság	Nem gazd. tevékenységek
1952.	132.000	29.000	1965.	358.000	58.000
1953.	136.000	31.000	1966.	333.000	59.000
1954.	156.000	31.000	1967.	327.000	60.000
1955.	176.000	25.000	1968.	314.000	61.000
1956.	186.000	38.000	1969.	323.000	63.000
1957.	199.000	40.000	1970.	328.000	66.000
1958.	221.000	42.000	1971.	343.000	68.000
1959.	249.000	45.000	1972.	353.000	71.000
1960.	287.000	47.000	1973.	358.000	74.000
1961.	337.000	50.000	1974.	371.000	77.000
1962.	334.000	54.000			
1963.	335.000	55.000			
1964.	336.000	56.000			

- Forrás: — Szövetségi Statisztikai Hivatal, Közlöny, 615. sz. Belgrád, 1970.
 — Tartományi Statisztikai Hivatal: VSZAT 1968—1972 között, Újvidék, 1973., 52. old.
 — Tartományi Statisztikai Hivatal: 8. sz. tájékoztató, Újvidék, 1975. 1. old.

Az adatok összehasonlításakor láthatjuk, hogy a gazdaságban a foglalkoztatottság nagyon hirtelen növekedett a háború utáni időszakban egészen 1965-ig. 1965-ben a foglalkoztatottak száma háromszorosára nőtt 1952-höz viszonyítva, a foglalkoztatottság átlagos növekedési rátája pedig 10%. Ha azonban megnézzük a foglalkoztatottak számát 1965-ben, láthatjuk, hogy ezt a szintet nem értük el az egész reformidőszakban, sőt abszolúte még csökkent is.

A gazdasági tevékenységekben ugyanis, amelyek általában a legtöbb új kádert fogadják be, még 1972-ben is 5000-rel kevesebb foglalkoztatott volt, mint a reformidőszak elején (1965-ben), vagyis a foglalkoztatottak száma csak 1973-ban éri el az 1965. évi szintet.

Abban az időszakban, amikor a tartományban az elhelyezkedési lehetőségek korlátozottak, és szinte minimálisra csökkentek, a külföldi munkavállalás mintegy biztosítószelleppé válik, amely jelentős mértékben csökkenti a foglalkoztatottság növelésére irányuló nyomást, és meggátolja, hogy a munkanélküliség még nagyobb méreteket öltjön. A káderek tömeges kivándorlása (a parasztokat is beleértve) mutatja, hogy Vajdaság aktív lakossága nem tudott az új munkahelyek megnyitásával kapcsolatos kedvezőbb feltételekre huzamosabb ideig várni.

Vajdaságra, mint ahogy hazánk többi vidékére is, jellemző az aktív lakosság relatív többsége különösen a mezőgazdaságban. „Amennyiben a nem gazdasági tevékenységek foglalkoztatni tudják a mezőgazdaság munkaerő-feleslegét, akkor nagy általánosságban a szükségleteket összehangoltaknak tekinthetjük, és ebben az esetben nincs relatív munkaerő-felesleg.”¹ Azonban ismeretes, hogy Vajdaság aktív lakosságának gazdasági struktúrája kedvezőtlen. Még mindig a dolgozók nagy részét a primáris tevékenységek foglalkoztatják, vagyis a mezőgazdaság. 1971-ben a mezőgazdaságban az aktív lakosság 44,2%-a, az iparban pedig mindössze 17,3%-a dolgozott. A társadalmi termelésben 1972-ben a mezőgazdaság 33%-kal vett részt, míg az ipar 29,6%-kal² — ezzel Vajdaság az egyetlen vidéke Jugoszláviának, ahol a mezőgazdasági termelés értéke az össztársadalmi termelésben a legnagyobb. Ez azt jelenti, hogy Vajdaság ebben az időben más köztársaságokhoz viszonyítva kifejezetten agrárjellegű, más köztársaságok elvesztették agrár jellegüket, vagyis e kritérium szerint tartományunk a „legmezőgazdaságibb” területe az országnak.

Ismeretes, hogy a gépesítés felváltja a mezőgazdaságban az élő munkát. Az ipar és a többi nem mezőgazdasági tevékenység nem képes felszívni a mezőgazdaságban jelentkező káderfelesleget. Ebben az esetben nyílt munkanélküliség jelentkezik, ami külföldre való migrációt kíván, vagy pedig a lakosságot megpróbálják ideiglenesen megtartani a mező-

gazdaságban, amely M. Macura szerint „természetes és családi jellegű valóságos munkanélküliséget takar”. A káderfelesleg ily módon történő megtartása a mezőgazdaságban az aktív lakosság körében az ún. latens felesleget és a relatív túlnépesedést vonja maga után. Megpróbáljuk mennyiségi mutatók segítségével is bizonyítani a mezőgazdaságban jelentkező relatív túlnépesedést mint a mezőgazdasági termelők magas emigrációs rátájának egymástól való függőségi tényezőjét. A foglalkoztatottság szempontjából figyelmet kell szentelni a magánbirtokokon foglalkoztatott káderek száma és a megművelt földterület nagysága közti aránynak, éspedig a reformidőszak harmadik évében (1968), amikor elkezdődik a munkások fokozottabb kivándorlása Vajdaságból.

Ha összehasonlítjuk Vajdaságban a magántermelőknél dolgozó munkások számát néhány fejlett nyugati országban foglalkoztatottal, akkor jelentős lemaradást tapasztalhatunk. Így például az USA-ban egy mezőgazdasági munkásra átlagosan 26 hektár megművelt földterület jut, Franciaországban 6 ha, Belgiumban 5 ha, Jugoszláviában mindössze 1,33 ha.³ Ebből következik, hogy nálunk a mezőgazdasági munkások viszonylag kis földterületet művelnek meg, és átlagban nem eléggé foglalkoztatottak. Az ilyen alacsony fokú foglalkoztatottság következtében a mezőgazdaságban nagy a kádertartalék, akik szintén bekapcsolódnak a külső migrációs folyamatokba és Jugoszlávia migráló lakosságának 50%-át ők képezik.

Mekkora méreteket ölt ez a jelenség Vajdaságban? Mindenekelőtt ebben az esetben is meg kell állapítanunk, hogy a vajdasági falvakban, illetve a mezőgazdaságban nagyon sok az olyan aktív lakos, aki foglalkoztatottsága tekintetében nincs eléggé kihasználva. Az 1971-ben népszámlálás szerint Vajdaságban 833 000 volt az aktív lakosok száma. Ebből kb. 300 000 (vagyis 36%)⁴ maga műveli a 888 000 ha-nyi szántóföldjét.⁵ Tehát egy magántermelőre 2,9 ha földterület esik, ami átlagban valamivel több mint az ország más területein. De ha ehhez hozzáadjuk, hogy a vajdasági falvakban a gazdaságok nagyon felaprózottak (a mezőgazdasági birtokok 73%-a 5 hektárnál kisebb, és csak 26%-a nagyobb ettől), termelési struktúrájuk nagyon egyszerű, és a gépesítés sok területen felváltja az emberi munkát — ez egyértelműen bizonyítja, hogy Vajdaságban is van kádertartalék. Az agrártúlnépesedést és a mezőgazdasági termelők elégtelen foglalkoztatását (egy munkásra 2,9 ha) bizonyítják a társadalmi szektorhoz tartozó mezőgazdasági birtokokon dolgozó munkások foglalkoztatottságáról szóló adatok is. Ugyanis 47 427 munkás 556 000 hektár szántóföldet művel meg⁶, vagyis egy munkásra 12 ha földterület jut. Ez négyszer több mint a magánszektor esetében. Már említettük, hogy Jugoszláviából a mezőgazdasági dolgozók 50%-a külföldre ment, Vajdaság esetében a mezőgazdasági termelők 26%-a kapcsolódott be az emigrációs folyamatba. A vajdasági kivándorlók százalékaránya összhangban van az egy főre eső nagyobb szántóterülettel.

A már említett gazdasági okok mellett (elhelyezkedési nehézségek) más tényezők is hatottak a migrációs folyamatok tömegességére. Elsősorban a nagyobb kereset, a magasabb életszínvonal, szakmai továbbképzés utáni vágy, az alkotóképesség fejlesztésének kedvezőbb feltételei azok a tényezők, amelyek dominálnak. E tényezőknek tudható be, hogy a kivándorlók között nem csak olyan személyek vannak, akik munkanélküliek, olyanok akik csak körülményesen tudtak elhelyezkedni, vagy szegény parasztok, hanem olyanok is, akiknek állásuk volt a tartományban, vagy gazdasági helyzetüknél fogva (földtulajdonosok) nem kellett volna emigrálniuk. Ezeket az embereket a munkájukért külföldön megvalósítható jóval magasabb kereset vezérelte. 1969-ben Jugoszláviában az átlagos személyi jövedelem 80 US \$ volt, míg ugyanekkor az NSZK iparában az átlagkereset 255 US \$-t tett ki, vagyis 318%-kal többet mint Jugoszláviában.⁷

Ha a nagyobb keresetekről beszélünk nem szabad figyelmen kívül hagyni azt sem, hogy az emigráció országaiban a létfenntartási költségek sokkal magasabbak mint nálunk. Ezért az idegen valutában kifejezett kereset nem fejezi ki a reális viszonyt a vásárlóerőt illetően az adott országban. Így lenne ez ha munkásaink normálisan dolgoznának és élnének az adott országokban, ők azonban a létfenntartási költségeiket a minimumra csökkentik a deviza megtakarítása céljából, és hazatérve a kedvezőbb feltételek mellett használják megtakarított devizájukat.⁸

A külföldre való migrációk kezdete és dinamikája korunkban

Az 1971. március 31-i népszámlálás adatai szerint 672 000 jugoszláv állampolgár tartózkodott külföldi munkavállaláson, köztük 60 545 gazdasági. A diplomáciai-konzuláris képviseltek az adott ország illetékes szerveinek hivatalos statisztikai adataira támaszkodó jelentése alapján 1971 végén kb. 1 000 000 polgárunk volt ideiglenes külföldi munkavállaláson.⁹

Az adatok eltérése részben azzal magyarázható, hogy a népszámlálással objektíve lehetetlen volt teljesen felölelni azokat a munkásokat, akik az idő tájt külföldön tartózkodtak, részben azért, mert a külföldi munkavállalásra távozó és onnan hazatérő jugoszláv állampolgárokról nem vezettek teljesen átfogó nyilvántartást. Minden erre irányuló törekvés eredmény nélkül maradt, mivel nem létezett olyan általános kötelezettség, amely alapján bejelentették volna, hogy lakhelyet változtattak. Nem volt olyan szerv sem, amelynek kötelessége lett volna erről nyilvántartást vezetni, sem megfelelő jogi és technikai szabályozók, amelyekkel biztosítani lehetett volna az említett kötelezettségek végrehajtását.

Igaz ugyan, hogy 1964-től megkezdődik a dolgozók legális és szervezett elhelyezése külföldön, de a munkaközvetítőnél csak azokat a polgárokat regisztrálták, akik az ő közvetítését igénybe véve vállaltak kül-

földön munkát. A 672 000 külföldön dolgozó jugoszláv polgárnak mindössze 50⁰/₀-a vállalt munkát a munkaközvetítő szolgálat közreműködésével. Ez azt jelenti, hogy az elmúlt tíz évben a külföldi munkavállalás nagy részét a munkaközvetítő megkerülésével bonyolították le, innen ered a különféle adatok megbízhatatlansága és különbözősége.

Vajdaság lakosainak a kivándorlás éve szerinti ideiglenes külföldi munkavállalása

Év	A kivándorlók száma	Évenkénti százalékarány	Hazatértek száma
1960. és korábban	472	0,8	
1961.	125	0,2	
1962.	282	0,5	
1963.	411	0,7	
1964.	646	1,1	
1965.	1 660	2,7	
1966.	2 258	3,7	
1967.	2 205	3,6	
1968.	5 100	8,4	
1969.	13 231	21,9	
1970.	23 931	39,6	
1971. (III. 31-éig)	8 975	14,8	
Ismeretlen	1 239	2,0	
<hr/>			
Összesen a népszámlálás szer.	60 545	100,0	
<hr/>			
1971. (III. 31-étől)	5 555		372
1972.	5 088		327
1973.	6 652		205
1974.	377		755
1975.	46		4 059
1976.	22		5 869
1977.	33		6 315
<hr/>			
Összesen	78 318		17 902

Irodalom: — Tartományi Statisztikai Intézet, Közlöny, 14. sz., 241. old., Újvidék, 1972.

— A Tartományi Munkaközvetítő Intézet dokumentációja, Újvidék, D-2945., 1974. XII. 2., valamint az évi jelentés.

Az említett intézmények 1965-ig mindössze 1936 munkást, vagyis a vajdasági munkások összlétszámának mindössze 3,3⁰/₀-át helyezték el külföldön. Ugyanebben az időszakban Jugoszlávia dolgozóinak 7⁰/₀-a vállalt külföldön munkát, Szlovénia, illetve Horvátország esetében ez az arány 13⁰/₀, ill. 11⁰/₀. Ezek az adatok arra engednek következtetni, hogy a Vajdaságból eredő külső migráció későbbi kezdetű. A fenti táblázat adatai 1965-től 1967-ig növekvő tendenciát mutatnak, majd 1968-ban a migrációs folyamatok még intenzívebbé válnak. Különösen szembevetendő ez az 1969-es 1970-es évben, amikor a Vajdaságból külföldi munkavállalásra távozó munkások száma átlagban nagyobb a jugoszláv át-

lagnál: 1961-ben ez az arány 21,9^o/o:18,4^o/o-hoz, 1970-ben 39,6^o/o:35,7^o/o-hoz. Horvátországra, Szlovéniára és az ország némely más területére vonatkozó arányok szinte azonosak.¹⁰

Legtöbb munkás (kb. 24 000) 1970-ben ment külföldre, vagyis a népszámláláskor kimutatott külföldön dolgozók össz létszámának 39,6^o/o-a. Erre az évre esik tulajdonképpen a vajdasági munkásság migrációs folyamatának mennyiségi kulminációja. A külföldi munkavállalásra való távozás tovább tart, de érezhetően mérséklődik. 1974-ben hirtelen lecsökken az ideiglenes külföldi munkavállalásra távozók száma. Ekkor ugyanis mindössze 337 polgár hagyta el a tartományt. Ez a változás elsősorban a nyugat-európai országok munkaerő piacán kialakult helyzet, az „energiaválság” okozta ideiglenes megrázkódtatások, valamint a befogadó országokban a külföldi munkaerő foglalkoztatását szabályozó restriktív adminisztratív intézkedések következménye. Az NSZK kormánya — ahol a Vajdaságból kivándorlottak nagy többsége — 59,5^o/o dolgozik — 1973. szeptember 23-án határozatot hozott a harmadik országokból érkező idegen munkások további elhelyezéséről szóló határozat felfüggesztéséről. Azért használják a „harmadik ország” terminust, mert az említett tilalom nem vonatkozik az Európai Gazdasági Közösség tagállamaira.

Az NSZK példáját követve hasonló tilalmat vezetett be Dánia, Franciaország, Belgium, Hollandia és Svédország. Más befogadó államok, mint Ausztria, Luxemburg, Svájc, nem hoztak az idegenek elhelyezését beszüntető formális határozatot, de 1974 folyamán annyira lelassították a bevándorlási folyamatot, hogy gyakorlatilag megszűnt a külföldi munkások, ezzel együtt pedig a vajdaságiak letelepedése is. Ez tulajdonképpen egyben az inverz migráció kezdete is, mert többen tértek vissza külföldről, mint ahányan külföldön vállaltak munkát.

A kivándorlók számának csökkenése részben annak köszönhető, hogy tartományunkban az elmúlt néhány évben megnövekedett a foglalkoztatottság; szervezési és más intézkedések fogantatosításával megkísérelték irányítani a gazdasági migráció folyamatát és irányát, megakadályozni a külföldi munkavállalás további növekedését és megteremtteni a feltételeket a munkások visszatérésére. Az említett intézkedések eredményeinek az elkövetkező években kell kifejezésre jutnia. Mindezeket az intézkedéseket nemcsak azért vezettük be, mert külföldön csökkent a foglalkoztatási lehetőség, hanem a befogadó országokban a munkásokkal szembeni viszonyulás miatt is. Az említett országokban jelentkező legkisebb munkanélküliség is — a nemzetgazdaság megvédése miatt — legelőször a bevándorlottakat érintené. Ez egyértelműen rámutat arra, hogy a külföldön való elhelyezés nem képezheti többé a munkanélküliség felszámolásának komolyabb lehetőségét — különösen nem az eddigi mértékben.

A foglalkoztatottság fokozása céljából olyan megoldásokat, amelyek nem függenek más országok édekeitől, álláspontjától, viselkedésétől és politikájától a jövőben kizárólag Vajdaság, vagyis az egész ország fokozottabb gazdasági fejlődése biztosíthat. Az ipari fejlettségnek döntő ha-

tása lesz ezen a téren, de nélkülözhetetlen a lakosság egyéni munkája alapján történő mezőgazdasági és szolgáltatói tevékenység körülményeinek javítása is. Eközben abból a realitásból kell kiindulni, hogy az országban is éles regionális különbségek lehetők fel a foglalkoztatási szükségletek és lehetőségek között, és ilyen körülmények között a munkaerő professzionális, ágazati és területi mobilitásának kiemelt jelentőséget kell tulajdonítani. Annál is inkább, mert egyes területeken munkaerőhiány is észlelhető. 1974-ben például nagyszámú vajdasági vándorolt Szlovéniába, mert az ottani munkaszervezetek néhány ezer új — félszakképzettől magasan szakképzett munkaerőt igénylő — munkahelyet kínáltak. Ha az ilyen áramlás kifejezettebb lenne, a jövőben reális társadalmi-gazdasági lehetőség mutatkozna a külföldre való migráció helységközi, köztársaságközi, vagyis belső migrációval történő helyettesítésére.

Az előző táblázaton ugyancsak szembevetendő a külföldre való migráció megszakadásának jelensége, miszerint növekszik az inverz migrációval felőlelt munkások száma. Bár 1974-ben ez a szám szimbolikus, de már 1975-ben a hazatérők száma meghaladta a négyezret.

A munkásoknak a befogadó ország és nem szerinti megoszlása

A külföldi munkavállaláson tartózkodó vajdasági polgárok 86,6%o Európa területén, 12,3%o Európán kívüli országban talált munkát. Az európai országok közül első helyen az NSZK van, ahol a külföldön dolgozó vajdaságiak összlétszámának 60%o-a dolgozik. A második helyen Ausztria áll 13,1%o-kal, ezt követi a többi európai ország, ahol a vajdasági kivándoroltak fennmaradt 14%o-a dolgozik.

A vajdasági vendégmunkások megoszlása a befogadó ország szerint,
az 1971-es népszámlálás alapján

A foglalkoztató ország	a foglalkoztatott munkások száma			
	összesen	%	férfi	nő
Ausztria	8 027	13,1	4 454	3 573
Franciaország	2 605	4,3	1 592	1 013
NSZK	35 992	59,5	20 838	15 154
Svájc	1 417	2,3	732	685
Svédország	2 826	4,7	1 505	1 321
Benelux államok	714	1,2	368	346
Egyéb európai ország	900	1,5	499	401
Egyesült Államok	2 489	4,1	1 374	1 115
Ausztrália	3 427	5,7	2 043	1 384
Kanada	1 161	1,9	687	474
Egyéb Európán kívüli ország	322	0,6	222	100
Ismeretlen	665	1,1	369	296
Összesen	60 545	100,0	34 683	25 862

Forrás: Szövetségi Statisztikai Intézet, Statisztikai közlöny, 679. szám, 83. old., Belgrád, 1971.

A befogadó ország szerinti megoszlást illetően köztársaságaink és tartományaink között jelentős eltérés mutatkozik. Bosznia és Hercegovina, Horvátország, Szlovénia és Kosovo munkásai főleg az NSZK és Ausztria felé orientálódnak. Ezekből a köztársaságokból és tartományból relatíve kevesen vállalnak munkát más, különösen pedig Európán kívüli országokban. Szűkebb Szerbia területéről a munkások nagy számban mennek az NSZK-ba és Ausztriába, de jelentős azok száma is, akik Franciaországban vállalnak munkát. Ezért a Franciaországban dolgozó jugoszláv munkások 58%-a a szűkebb Szerbia területéről való. A Crna Gorából ideiglenes külföldi munkavállalásra távozott munkások közel 30%-a Európán kívüli országban helyezkedett el, elsősorban az Egyesült Államokban. Az 54 000 külföldön dolgozó macedón munkásból 20 000 Európán kívüli országban dolgozik, ebből is több mint 15 000 Ausztráliában. Bár az Európán kívüli országokban dolgozók összlétszámában a horvátországi munkások relatív részaránya alacsony (12,7%), számuk abszolút értéke meghaladja a 28 000-et, és ebből több mint 14 000 Ausztráliában dolgozik.¹¹

Az ideiglenesen külföldi munkavállaláson tartózkodó vajdasági polgárok országonkénti megoszlásának két alapvető jellegzetessége van: az erről a területről kivándorolt lakosság koncentrációja különösen az NSZK-ban és Ausztriában magas, valamint igen jelentős a munkavállalók részaránya az Európán kívüli országokban, különösen Ausztráliában. Csak Macedónia és Horvátország területéről emigráltak többen Ausztráliába. Az egy országon belüli nagyobb koncentráció előnye, hogy eredményesebben lehet hatni a dolgozók helyzetének javítására, jogaik és érdekeik védelmére, többoldalú kapcsolatot lehet velük fenntartani stb. Másrészt viszont, az egy országban foglalkoztatott munkások ilyen fokú koncentrációja nagyfokú kockázattól terhes: az adott országban előálló gazdasági és más megrázkódtatás következményeitől. Erről valának a nemzetközi energiaválsággal kapcsolatos közelmúltbeli események és a nemzetközi kereskedelmi cserében bekövetkezett megrázkódtatások is.

A vajdasági kivándorlók nemek szerinti összetételét vizsgálva megállapítható, hogy azok közel 43%-át nők alkotják. A vajdasági nők sokkal gyakrabban vállalnak külföldön munkát, mint Jugoszlávia más területein élő nők. Az ideiglenes külföldi munkavállaláson tartózkodó jugoszlávok összlétszámában 31%-a nő, Horvátországban 37%, Kosovo területéről külföldi munkavállalásra távozó munkásoknak pedig mindössze csupán 5%-a nő. Annak, hogy a vajdasági nők ilyen nagy számban dolgoznak külföldön negatív következményei vannak a natalitást illetően (Vajdaságban a natalitás különben is nagyon alacsony), hisz a nők életkorukat tekintve főleg a házasságkötés, családalapítás időszakában

vannak, és ezeket a funkciókat „elodázzák” a hazatérésig. Ha a hazajövetel időben kitolódik, ezek a nők már nehezebben szánják rá magukat a családalapításra.

A vajdasági kivándorlók szakmai és képzettségi struktúrája

Az ideiglenes külföldi munkavállaláson tartózkodó vajdasági munkásnak 7,3%-a végezte el az általános iskolának 1—3. osztályát, a többi 92,7%-nak megvan az általános iskola négy osztálya, vagy attól magasabb végzettsége.

Összetétel %-ban

	100,0
Összesen	100,0
Iskolai végzettség nélküli, vagy az általános iskola 1—3. oszt.	7,3
Az általános iskola 4—7. oszt.	37,3
Általános iskola	22,1
Szakképző v. magasszak. isk.	23,4
Gimnázium	1,2
Egyetem, felső- és főiskola	1,3
Közép-szakkáderképző iskola	3,9
Ismeretlen	3,5

Forrás: Szövetségi Statisztikai Hivatal, Statisztikai Közlöny, 679. szám, Belgrád, 1971.

Az adatok arra figyelmeztetnek, hogy a kivándoroltak 30%-a szakkáder. Közülük legnépesebb a szakképesítést és magasszakképesítést nyújtó iskolát végzettek száma (23,5%), majd a középszakkáder (5%), végül pedig az egyetemet, illetve főiskolát végzettek részaránya (1,3%).

Ha elemezzük a kivándoroltak képzettségi struktúráját az egész ország területére vonatkozóan, akkor jelentős eltéréseket figyelhetünk meg a szocialista köztársaságokat és tartományokat illetően. A gyengébben fejlett köztársaságokból és tartományokból hiányos általános iskolai végzettségű, vagyis nagyon alacsony képzettségi szintű lakosság ment külföldre munkát keresni. Bosznia és Hercegovina területéről kivándorolt lakosság 74%-a ilyen alacsony képzettségi szinttel rendelkezik, Crna Gora esetében ez az arány 52,5%, a Macedóniából kivándoroltak 60%-a, Kosovóból 64%-a, Horvátországból 50%-a, Szlovéniából 34%-a és Vajdaságból kb. 44%-a ugyancsak ilyen alacsony képzettségi szinttel rendelkezik. Ezzel szemben a fejlettebb körzetekből kivándorolt munkások között sokkal nagyobb azoknak a részaránya, akik szakképesítést és magasszakképesítést nyújtó iskolákat végeztek (Horvátországból kivándoroltak 21,1%-a, Szlovéniából kivándoroltak 26,7%-a és Vajdaság területéről kivándoroltak 23,5%-a).¹²

A szakképesítéssel és magasszakképesítéssel rendelkező munkások ilyen nagy részarányának az okát a Vajdaságból kivándorlók összlétszámában abban kell keresni, hogy a munkások említett kategóriájának nagy a

részaránya a munkanélküliek tömegében. Ez a helyzet a mai napig sem változott, mert az 1977. XII. 31-i népszámlálás szerint a 70 000 nyilván tartott munkanélküli közül kb. 35 000 középiskolai, főiskolai vagy egyetemi végzettséggel rendelkezik.¹³ Ismeretes továbbá az is, hogy a fémiparnak nálunk még megvannak a „régii” ipari jellegzetességei, aminek folytán „technológiai felesleg” képződött — elbocsátottak több mint 5000 szakképzett munkást. Érdekes jelenségnek voltunk szemtanúi a tartományban a kenderfeldolgozás területén. Sok éven keresztül a felszámolás előtt állt, és több kenderfeldolgozó vállalatot becsuktak. 1965-ben ennek az iparágaknak 38 vállalatában 4280 munkás dolgozott, míg 1971-ig mindössze 15 üzem maradt fenn. Bezárták a bezdáni, doroszlói, čonopljai, stanišići, stapári, kúlai, bácsi, sziváci és krušići üzemeket.¹⁴ Meg kell még említeni, hogy Vajdaság népességének, különösen pedig a fiatalabb korosztálynak képzettségi struktúrája magas szinten van, mert szinte teljes egészében feloleli őket az általános szintű oktatás, az ifjúság 80%-a pedig középszintű képzésben részesül. Ezek és más gazdasági tényezők, valamint az életszínvonal növelésére irányuló személyes törekvések következtében sok vajdasági szakember a határokon túl volt kénytelen munkát keresni. A szakkáder ilyen nagy részarányát a kivándorlási folyamatban nagyon kedvezőtlenül kell megítélni. Annál is inkább, mivel a foglalkoztatottak szakképzettségi struktúrája ma is kedvezőtlen, mert nagy azoknak a szakképzetlen munkásoknak a száma, akik meghatározott szakképzettséget igénylő munkahelyeket töltenek be.

Fordította *Arakeszállási Borza Gyöngyi*

Jegyzetek

1. M. Macura: Prilozi teoriji i političi stanovništva, Belgrád, 1974., 143. old.
2. Szövetségi Statisztikai Hivatal: Materijalni i društveni razvoj SFRJ 1947—1972, Belgrád, 1973., 249. old.
3. Zaposlenost i zapošljavanje című kiadvány, Komunist Kiadóvállalat, Belgrád, 1968., 19. old.
4. Szövetségi Statisztikai Hivatal: Materijalni i društveni razvoj SFRJ od 1947—1972., Belgrád, 1973., 234. old.
5. VSZAT Statisztikai Hivatal: SAP Vojvodina između 1968—1972., Újvidék, 1973., 87. old.
6. Uo. 72. és 80. old.
7. A jugoszláviai keresetekre vonatkozó adatokat Jugoszlávia Statisztikai Évkönyvéből vettük, 1970., 264. old.; az NSZK beli, keresetekre vonatkozó adatok forrása a Handbook of Statistics for Federal Republic of Germany 1960., 164. old.; az USA \$ és a DM dinárhoz viszonyított paritását a Jugoszláv Nemzeti Bank Hivatalos Lapjában közzétett adatok szerint vettük (1 US \$=16,75 dinár, 1 DM=5,69 dinár). Forrás: Sociologija, 2. szám, Belgrád, 1973., 208. old.

8. 1970 végén a DM vásárlóereje Jugoszláviában 31,5%-kal nagyobb volt mint Németországban. A Jugoszláviában 1971 januárjában végrehajtott 20%-os devalváció után a márka vásárlóereje Jugoszláviában 57%-kal volt nagyobb mint az NSZK-ban. Forrás: Sociologija, 2. szám, Belgrád, 1973., 208. old.
9. Munkügyi és Szociálpolitikai Szövetségi Titkárság: Neki problemi u vezi sa sprovođenjem politike zapošljavanja i položaja jugoslovenskih građana na radu u inostranstvu, Belgrád, 1972 szeptembere, 1. old.
10. Szövetségi Statisztikai Hivatal: 679. számú Közlöny, 9. old.
11. Uo.
12. Uo.
13. VSZAT Munkaközvetítő Hivatala: Problemi radne snage u kudeljarskoj industriji, Újvidék, 1971., 4. old.
14. Uo.

Rezime

Spoljne migracije radnika Vojvodine

Prelaskom na novi privredni sistem, a naročito od privredne i društvene reforme 1965. godine postojeće nepoljoprivredne delatnosti u Vojvodini nisu imale takvu snagu da apsorbuju transfer radnika iz poljoprivrede. Brojne posleratne mlade obrazovane generacije našle su se, takođe, u teškom položaju u pogledu zaposlenja. Slobodnih radnih mesta je bilo vrlo malo, pa je prosečna godišnja stopa rasta zaposlenosti u Vojvodini najmanja u Jugoslaviji (0,4%, a u SFRJ je taj procenat 2,0, Bosni i Hercegovini — 2,0%, užoj Srbiji 3,0, Kosovu 4,0 itd.) što predstavlja, u stvari, simbolično uključivanje novih radnika u proces proizvodnje. Ova stagnacija, čak i opadanje zaposlenosti, predstavlja osnovni faktor u intenzitetu spoljnih migracija radnika iz Vojvodine.

Početak savremenih spoljnih migracija radnika Vojvodine poklapa se sa društvenom i privrednom reformom, a kulminacija tog procesa je u 1970. godini. Od ove godine broj migranata opada da bi u 1974. godini 377 Vojvođana otišao na rad u inostranstvo, a vratilo se sa rada 755 radnika. To je, u stvari, početak inverznih migracija.

Vojvođanski migranti, uglavnom, se nalaze u SR Nemačkoj (oko 60%) i Austriji 13,1%. Naime, u evropskim zemljama se nalazi 86,6% radnika privremeno zaposlenih u inostranstvu, a 12,3% u vanevropskim zemljama. Najveći broj radnika je do 40 godina starosti — 80,4% i predstavlja najvitalniji deo stanovništva Pokrajine. To je svakako nepovoljna karakteristika vojvođanske spoljne migracije, jer će najbolje i najproduktivnije godine svoga života provesti na radu u inostranstvu. Druga, ne manja negativna strana u strukturi spoljnih migranata je kvalifikacioni i obrazovni sastav. Za veliki broj stručnih ljudi (potrebnih i našoj privredi) koji rade u inostranstvu, ne bi bilo poželjno da se duže zadrže van granice naše zemlje. O njihovom postepenom povratku se mora najozbiljnije razmišljati, a putem akcionih programa stvarati ekonomske uslove za njihovu reintegraciju u privredni život Pokrajine. Srednjoročni i dugoročni razvoj Vojvodine pruža mogućnost da se radnici — povratnici uključe u proces rada. Predviđena stopa rasta zaposlenosti, bolje iskorišćavanje

individualnih poljoprivrednih površina, uvođenje novih smena u industriji, veća iskorišćenost mašina u sekundarnoj delatnosti, izgradnja novih kapaciteta, razvoj „male privrede” činiće osnovu za otvaranje novih radnih mesta.

Summary

Outer Migration of Vojvodina's Workers

Since passing on to another economic system, especially since the economic and social reform in 1965, the existing non agricultural activities in Vojvodina haven't had the strength to absorb the transferred workers from agriculture. Even a great deal of the post war young generation found it hard to get employed. We were short of jobs so the rate of employment growth was the smallest in Yugoslavia (0,4%, in SFRY it was 2,0, in Bosnia Hercegovina — 2,0, in narrow Serbia 3,0, in Kosovo 4,0% etc.) which means that workers were only symbolically introduced to the production processes. This stagnation and what's more decline of employment is the major element of the outer migration of Vojvodina's workers.

The start of this migration coincides with the time of the social and economic reform, and it's culmination is in 1970. Since than the number of migrants has declined, so in 1974, 377 workers went abroad to find jobs and 755 came back at the same time. That was the start of the inverse migration.

The majority of Vojvodina's migrants is in West Germany (about 60%) in Austria 13,1%. In European countries there is 86,6% of workers on temporary work, and 12,3% in non-european countries. The average age of the majority of migrants is under 40 years (80,4%) which is the most vital part of the population in our province. This fact is by all means a very unfavourable condition in Vojvodina's outer migration, because these migrants will spend the most productive part of their lives working abroad. The second unfavourable condition is the qualification structure (and educational structure) of the migrants. Great number of our experts who are staying abroad could be useful to our economy, so it would be desirable for us to welcome them at home. There are several activity programmes which are to create the needed condition for their return to our province and their reintegration to the economy. The medium and long term development of Vojvodina will enable the returnees to join the process of work. The forseen rate of employment growth, better exploitation of individual agricultural surfaces, introducing new work schift in the industry, better exploitation of machines in secondary activities, bulding new capacities, development of the „small economy”, will all contribute to the opening of new jobs.

(A. L.)

Bela Duranci

A TOPOLYAI MŰVÉSZTELEP NEGYED ÉVSZÁZADOS FEJLŐDÉSE

A művésztelepek mozgalma, amely vidékünkön 1950 után jelentkezik *váratlanul*, a történelemben minden bizonnyal úgy marad meg feljegyezve, mint a vajdasági égöv képzőművészeti életének egyik legjelentősebb korszaka.

A váratlan jelző használata azonban nem is egészen indokolt, mivel az egész csak látszólag történt váratlanul. A művészek nem kedvező „égövi viszonyok” ellenére is korábbi időkből eredezik a képzőművészeknek az a törekvése, hogy művésztelepeket hozzanak létre.

Azonban a „művészetek fejlődésére nem kedvező égöv” megfogalmazás is csak látszathelyzetet takaró fogalom, amely inkább egy bizonyos korszakra, a századfordulótól az ötvenes évekig terjedő időszakra vonatkoztatható mintsem a vajdasági viszonyokra összességében.

Az említett korszakban, a kapitalista struktúrák fejlődésével a művészek szemben találták magukat a pénz hatalmával, pontosabban, a tehetős, pénzes réteg hatalmával, amelyet a legkevésbé sem érdekelt az avantgarde szellemi fejlődés. A gazdagok abból a polgári rétegből kerültek ki, amely megelégedett a mileniumi állam által hivatalosan támogatott és elismert öntömjenező tradicionális kultúrával.

Ezzel szemben a világ és az időszerű történések felé forduló művészek keresték a konvencionálistól eltérő törekvéseik támasztékát.

A húszadik század kezdetén a Nagybányai telep Nagybecskerekén (Zrenjaninban) irányadó az úgynevezett „impresszionista festők” számára. Pechán József az első világháború előestéjén a palicsi művésztelep létrehozásának szükségességéről ír. A két világháború közötti időszaknak, amely ugyancsak nem kedvezett a művészeteknek, a vajdasági képzőművészek a topolyai művésztelep megalapításával kísérleteznek. A harmincas években jelentkező gazdasági válság viszonyai közepette a képzőművészek kétségbeesetten próbálkoznak Nagybecskerekén az, úgymond privát, Várkonyi művésztelep megalapításával (1931). Ezek mellett már-

már szükségtelen is említeni a magánjellegű rajziskolák megalapítására irányuló törekvéseket a „független hármak” csoportját stb.

Mindezek a törekvések a csoportosulásra, társulásra irányultak, akár az volt a céljuk, hogy általa megvédjék a művészeti programot, akár az, hogy az egzisztenciát biztosítsák. A művésztelepekre úgy tekintettek mint közösségi erőre.

Ellentétben a múlt századbéli viszonyokkal, amikor a gazdag földbirtokosok foglalkoztatták a művészeket, hogy általuk felzárkózzanak a városi réteg mögé, a húszadik század első felében az újj gazdag mentalitás mindenképpen súlyosbította a művészek helyzetét.

A felszabadulás utáni helyzet lendületes angazsáltságra készítette a művészeket. De a szocialista realizmus hamarosan gátóan hatott egyes művészek alkotó kezdeményezésére mert kiegyenlítette a kreativitást a retorikával, az alkotókat a tehetségtelennel. A két háború közötti jugoszláv festészetet dekadenssé, formalista művészetté nyilvánították. De az orosz szocialista realisták, A. Geraszimov, S. Geraszimov, A. Dejneki és A. Plasztov 1947-ben Belgrádban megrendezett kiállítása nem támaszthatta alá a szocialista realizmust támogatók téziseit. A művészetben abszurd helyzetet eredményezett a témaválasztásra a művészi kifejezőmódra gyakorolt adminisztratív kényszer, amely szükségszerűen ellenállást váltott ki. Ez a negyvenes évek végén jelentkezett.

Az 1950. előtt a viszonyok merőben mások; más a művészek viszonya a társadalomhoz és más a társadalom viszonyulása a művészekhez. A társadalom már igényli a műalkotásokat: Szabadkán 1950-ben egy művészcsoportot lát, például, vendégül Palicson, akik viszonzásul alkotásaikkal „fizetnek”. Sajnos egyes túl józan számítgatások már az első év után véget vetnek ennek a kezdeményezésnek. Az első év után a művészek többet nem jöttek. Maradt néhány kép Konjoviciól, Abramoviától, Kerctől és másoktól.

Az 1950 előtt és közvetlenül utána következő korszakra jellemző másik tényező a társadalomnak merőben más viszonyulása a művészetekhez általában. A JKP Központi Bizottsága III. plenumának határozatai értelmében az alkotás felszabadult a szocialista realizmusnak, mint a kreatív kifejezőmód addig egyetlen elismert, formájának kényszerítő hatása alól. Valamivel később (1954 áprilisában) Edvard Kardeljnek a Szerb Kommunista Párt III. kongresszusán mondott beszéde szélesre tárja az ajtót az alkotó művészeti irányzatok előtt. Mindezt a legfelsőbb párt- és politikai fórumok is jóváhagyják.¹

Ezek szerint az ötvenes évek kezdetén új, kedvezőbb viszonyok alakultak ki a képzőművészet fejlődéséhez és változott a képzőművészek kötelezettsége a szocialista társadalom iránt. Változik az egykori telepek iránti viszonyulás, vagyis az ambíció hogy létrehozzák ezeket. *A művésztelepek fogalma most a kollektív munka fogalmával azonosul*, de nem kevésbé fontos az sem, hogy ezáltal lehetőség nyílt mintegy a képzőművészek „jelenlétére” olyan közegben, ahol ennek a művészetnek nem volt jelentősebb hagyománya. A másik említésre érdemes tény, hogy

létrejöttek a *zavartalan munkához szükséges feltételek*, (még akkor is ha ez időben korlátozott volt).

Igaz, az első kezdeményezés Topolyán, amely úgy indult volna mint a művészetbarátok közös alkotóműhelye, nem valósult meg, eszmei atyja Ács József festő pedig idővel a szomszédos Zentára távozott. Itt 1952-ben már megvalósult az elképzelés ez alkalommal azonban hivatásos festők részvételével és Milan Konjovićyal, a hírneves zombori festővel az élen.

Az első ilyen munka jellegű találkozó után egy évvel, 1953-ban, a festők ismét találkoznak Zentán. Ugyanez történik Topolyán is. „A topolyai művésztelep megalapításáról szóló határozatot a Népfront járási bizottsága és a topolyai járás népbizottságának oktatási és művelődési tanácsa hozta meg 1953. szeptember 22-i együttes ülésén azzal a céllal, hogy a *művésztelep terjessze és fejlessze a képzőművészeti kultúrát a járás lakossága körében és évente szervezzen a képzőművészek számára nyári találkozókat ezzel is erősítve népeink testvériségét-egységet.*”²

A határozatban találkozunk a festőművész-telep fogalmával, amely kifejezést Zentáról vették kölcsön. Hamarosan azonban a *művésztelep* fogalom honosodik meg, mivel a telep munkájában szobrászok, grafikusok és irodalmárok is részt vettek.

Az első, 1953-as évben, a következők vettek részt a telep munkájában: Ács József, Miloš Bajić, Stevan Maksimović, Petrik Pál, Zoran Petrović és Boško Petrović, mindössze hatan és valamennyien festők.

A résztvevők száma nem jelentős mivel ezek művésztelepi, a *mozgalom* létrejötteinek és kialakulásának első évei Vajdaságban. Ugyanezek a művészek vettek részt korábban a zentai találkozó munkájában és a következő évben Topolyán találjuk őket. Ők valamennyien később részt vesznek a becsei, valamint a Zrenjanin melletti écskai művésztelep megalapításában. Egyszóval a résztvevő alapító-tagok, helyzetük és szerepük tudatában, olykor szokatlanul nagy erőfeszítéseket tettek, hogy résztvehessenek minden telep munkájában. Népszerűsíteni kellett a mozgalmat, megnyerni az alapító-községek lakosságát és elcsalni valahogy vidékre a festőket, művészeket.

Nem vitás, hogy a művésztelep létrehozásával mennyire segítették a művészeket. Amikor a legtöbbször nem volt műterme, sokuknak pedig lakása sem, a művésztelepi tartózkodás alkotási lehetőséget jelentett. Bár nem téveszthetjük szem elől azt sem, hogy az első években a művésztelepeken a tevékenység fő hordozói olyan művészek, akiknek tulajdon műtermekben jobb feltételeik voltak. Egyesek közülük ma is rendkívül erősen kötődnek a művésztelepekhez, habár azóta a telepek rendeltetése is lényegesen megváltozott.

Ma, amikor negyedszázad távlatából tekinthetünk vissza a megtett útra, ami először szembetűnik a tevékenységi program hiánya. Mondhatnók, hogy 1950-ben következett be a képzőművészeti érlelődés és termékenység pillanata, amelynek eredményeit csak később lehet felmérni, de ez a pillanat mind ez ideig úgy látszik nem érkezett el. Kiderült, hogy a

sok fénykép, lejegyzés, és megemlékezés ellenére sincs senki aki összefoglalná, megvilágítaná az eddig megtett utat.

A kezdetek képzőművészeti pillanatának mámora a következő években még nagyobb lelkesedéssel folytatódott, s bizonyos eredményeket — joggal — a művésztelepek mozgalmának köszönhetett. A szellemi állapotot igen szemléletesen idézi az említett évek egyik nemes megszállottja, DÉVICS IMRE (1922—1971):

„Íme a szervező.”

A szellemes ihlető és unalmas felügyelő, szivélyes házigazda és visszataszító statisztikus különös kételtűje. Már az első művésztelep megalakítása óta kitartóan kutat egy alkotói rezsim titkos képlete után.

És amíg így kutatott, turkált a tisztviselői rég feledésbe merült alkimista kódexek között, kutatott a háború előtti falusi adóbehajtó szorgalmával — Konjović időközben megfestette a Részeg Topolyát; Ács József palettáját kalandor temperamentumának rendelve alá, megdöntötte az úgynevezett fejlődési fázisok legális hierarchiáját; Bajic a mezőgazdasági iskola új épületének falán monumentális mozaikat alkotott, Zoran pedig régesrég „raportot adott a parádéparancsnoknak” hogy a hegesztett fantomok páncélos menaszériája készenlétben áll a Sao Pauló-i díszfelvonulásra . . .

És így — a program elkésett.

Később már nem is volt rá szükség.”³

Így emlékezett az elmúlt évtizedre 1962-ben Dévics Imre, s hitte, hogy később még megírja. Hosszabb lélekzetű, alapos elemzése azonban már soha sem íródik meg . . .

Konjović Részeg Topolyájáról készült elnagyolt jegyzeteiből már sohasem készül el a születés szemtanújának beszámolója: soha sem tudja már nekünk dokumentálni azt a meggyőződését, hogy Zoran művésztelepen született páncélos menaszériájának ihletője egy találkozás volt, találkozás a gyári hulladéktelep látványával, és így tovább . . .

Vajdaság legizgalmasabb képzőművészeti anyagának megközelítését, szemmel láthatóan nehezíti a múlt sok-sok mulasztása, a feledés pora. Ugyanakkor a felgyülemlett anyag, a sok félig kimondott, riasztja az esetleges kutatókat.

Az első művésztelepek megalakulásának huszadik évfordulóján lépések történtek olyan irányban, hogy a XII. képzőművészeti találkozó (1973) kiállításán keresztül jobb betekintést nyerjünk. Ez mindenképpen jelentős dokumentáris szemle volt, de az értékelés ezúttal is elmaradt. E törekvés egyetlen jelentős eredményeként talán azt a *tudatot*, azt a *felismerést* kell tekintenünk, hogy két értékes évtized még mindig egészen világos előttünk, hogy ez a két évtized egész sor érdekes kérdést vet fel, s hogy ezek megválaszolása rengeteg fáradozást, sok időt követel.

A topolyai művésztelep ugyanazokkal a dilemmákkal várta be megalakulásának negyedszázados évfordulóját, mint a többi művésztelep: az eredmények nyilvánvalók, de felmerül a kérdés, milyen következtetések vonhatók le az eddigiekből, milyen irányban tovább . . .

Az eddig megválaszolatlan kérdések sokaságában természetesen ott van a Decemberi Csoport jelenlétének kérdése művésztelepeinken, így a topolyain is.

Milan Konjović után, aki a vajdasági táj iránti expresszionista lelkesedés első éveiben példa és támasz volt, a következő szakasz már két ágazatra szakadt: az absztrakcióra és a konstruktivizmusra. Mindkét esetben arról volt szó, hogy számos vajdasági művész lett honos a korszerű képzőművészeti történések világában. A művésztelepek gyorsították, könnyítették azt a bekapcsolódási folyamatot. Egyes, ma már kiforrott vajdasági alkotókról szóló tanulmányokban világosan fellelhetjük a művésztelepek fontos szerepét, illetve a művészek szerepét, akik tekintélyüket a művésztelepek szolgálatába állítva sokoldalú segítséget nyújtottak a házigazdáknak. E művészek sorában kell mindenképpen említenünk a Decemberi Csoportot, a topolyai történésekben is részt vevő Miloš Bajičot, Zoran Petrovićot, Aleksandar Lukovićot és a többieket. Bár ez a csoport korszerű művészetünk hatodik évtizedében közelebb állt az écskai művésztelephez, nevük ugyanúgy fűződik a topolyai művésztelephez is, mégpedig a csoport egy alapvető jellemvonása, az ún. „kis szintézis” révén.

A „kis szintézis” fogalma alatt a topolyai művésztelep művészei és szervezői 1954-ben javasolták a képzőművészek sajátos angazsálását a kommuna életében. „Nagy József szavai »városgaléria« — a galéria a városban helyett — sokáig alapvető gondolata volt a topolyai művésztelep fizionómiájának további kialakításában.”⁴

A számos beszélgetés egyikén az ott dolgozó művészek javaslatára elfogadták, hogy a művésztelep vállalja a topolyai új épületek egy részének képzőművészeti kialakítását.

Igaz, „az építészet és a képzőművészet szintézise” jóval összetettebb folyamat, mint a kész építészeti alkotás képzőművészeti aplikálása. A topolyai ötlet szerzői azonban, akik hitték, hogy ennek ellenére helyesen járnak el, tevékenységüket szellemesen „kis szintézisnek” nevezték el. Topolya készségesen támogatta szintézisét. Erről számos eredmény tanúskodik, már 1955-től, amikor Ács József elkészült a Csáki Lajos Általános Iskola tornatermének faldekorációjával. A topolyai „kis szintézis” kérdésében azonban a hozzáértők és teoretikusok körében megoszlottak a vélemények. Egy fölemelkedő városka föltételeinek ismerete hiányában az ellenlábások elvetették az úgynevezett „félmegoldásokat”, de azért az igazsághoz tartozik, hogy kevés, főleg kisebb központ rendelkezik még ma, 1979-ben is annyi száz négyzetméter kidolgozott felülettel, mint éppen Topolya.

Hogy rámutathassunk a művésztelepek létezésének egyik eredményére, ismét vissza kell térnünk a legelejére. Egészen nyilvánvaló, hogy egy ambíciókkal teli, de jelentősebb képzőművészeti hagyományok nélküli város a művésztelep jelenléte nélkül *nem fogadta volna el a szintézist*. Példaként hozhatnánk föl a tervezők még ma is erős ellenállását, hogy munkájukban a képzőművészekkel együttműködjenek.

A „kis szintézis” külön jelentőségét abban látom, hogy *nem uralkodott el* rajta a hagyományos ízlés, inkább vállalta annak a törekvésnek a kockázatát, hogy közelebb hozza a művészeti alkotást a modern képzőművészet potenciális kedvelőinek szélesebb rétegeihez. Ily módon a topolyai szintézis egy merőben más, új művészetszemlélet jelentős példájává nőtt és más művésztelepekhez viszonyítva a topolyainak sajátos jellemzőt adott.

A Decemberi Csoport tagjai, akik részt vettek a topolyai művésztelep munkájában, e szintézisen keresztül intellektuális konstrukcióval és esztétikai racionalizmussal gazdagítottak egy még kifinomulatlan, kis környezetet — amely párhuzamosan ezzel betört a már bizonyítani tudó képzőművészeti központok sorába!

Tehát Topolya, (ebben az esetben) Belgráddal párhuzamosan a képzőművészeti központok és provincia közti hagyományos határok eltörlésének színtere volt, a művésztelepek célja pedig mindenképpen az volt és maradt, hogy csökkentse ezeket a távolságokat, bevigye a művészetet a dolgozók hétköznapjaiba, érvényt szerezzen a művészi tevékenységnek a társult munka keretében.

Miloš Bajić, Zoran Petrović, Dragoslav Stojanović-Sipa, Ács József, Miloš Gvozdenović, Sáfrány Imre, Zsáki István... alkotásai talán nem a legjobb példái az építész és a képzőművész együttes törekvéseinek, de tartós bizonyítékai a modern művészet térhódításának egy környezet életében, nemes hangsúlyt adva az életérnek, munkakörnyezetnek.

Vitathatatlan, hogy a szintézis körüli többéves akció hívta életre 1959-ben Kishegyesen a kerámiai művésztelepet, s serkentette közvetve a kerámia fejlődését. A szecessziós épületek tartozéka, a maga idejében híres Zsolnai-kerámiával bezárólag egészen a hatvanas évekig a kerámia — bár vidékünk leghitelesebb díszítőeleme — nem élvezett semmilyen tekintélyt. A topolyai szintézis sokszoros fényében a kerámia újra teret hódít magának az épületek homlokzatán és a belső díszítésben. Szép példái láthatjuk ennek Togyerás József munkáiban (Szabadkán) és Kalmár Magda alkotásaiban (Szabadkán, Kikindán) stb.

A topolyai „kis szintézis”, melyről itt szóltam, a művésztelep tevékenységének csak egyik formája. Topolya ma, természetesen az elmúlt évek során vendégül látott művészek alkotásaiból gazdag gyűjteménnyel rendelkezik. Mégis, a szintézis kísérletét, különösen a kerámia alkalmazását az építészetben, tekintem sajátos törekvésnek és eredménynek. Kár, hogy kifulladtak s nem terjed ki ez a törekvés a képzőművészek és tervezők együttes munkájának elmélyítésére, az „igazi”, talán a nagy szintézis keresésére, melynek eredményeként napjainkban épület-émlékművek születhetnének. Topolya megtette a hatalmas kezdeti lépést, és ez irigylésreméltó, a jubileumhoz méltó eredmény. Épp ez az eredmény teszi a még eddig el nem ért vízióját szembetűnőbbé.

Talán a negyedévszázados mérföldkő és az ilyen ambíciók új értelmet adhatnak a topolyai művésztelep munkájának és törekvéseinek?

És szeretném még tovább fűzni a kérdések végeláthatatlan láncolatát,

abban a hitben, hogy az idő múlásával megválaszolásuk nem marad el. A művésztelepekről, Vajdaság képzőművészeti életében betöltött szerepükről a mai napig nem mondtuk ki az értékelést.

Ma a művésztelepeknek, így a topolyainak is, egészen más céljai vannak, mint annak idején, az indulás évtizedében, s vonzerejük sem a régi. Talán elérkezett az idő az újrakezdéshez, más formákra, korszerűbb célokra törekedvén. Mindenesetre elég hosszú idő telt el már ahhoz, hogy elvégezzük a számvetést. Azóta már a topolyai völgy is tóvá változott. Az anyaggyűjtés és határozatok megfogalmazása a művészeti történések székhelyeinek tevékenységével és szerepével kapcsolatban kihívás kellene hogy legyen a történészek, műkritikusok és a művészetelmélettel foglalkozók számára. Talán a topolyai művésztelep jubileumi évében vállalhatná ezt a kezdeményezést, szervezkedni tudna ilyen irányban?

Fordította *Hornok Ferenc*

Jegyzetek

1. Dragoslav Đorđević: Socijalistički realizam 1945—1950 (kiállítási katalógus), Modern Művészetek Képtára, Belgrád, 1969. április—június., 81. old.
2. Vajdaság művésztelepei, XII. Képzőművészeti Találkozó, Szabadka, 1973.
3. Imre Dević: Umetnička kolonija u Bačkoj Topoli, Újvidék, 1962.
4. uo.

Rezime

Dvadeset i pet godina umetničke kolonije u Bačkoj Topoli

Pokret umetničkih kolonija u Vojvodini oko 1950. godine, iako potstaknut primerom ranijih, sličnih inicijativa (Nagybánya), bitno se razlikuje od svojih uzora. Njihov nastanak, prvo u Senti, odmah zatim u Bačkoj Topoli, rezultat je specifične likovne klime, ne samo u Vojvodini, već i celoj zemlji. Nakon perioda socijalističkog realizma, došlo je do pune demokratizacije naučnog, kulturnog i umetničkog života. „Partija je osudila pragmatičarska shvatanja i dogmatizam i ohrabrila slobodno stvaranje” — kaže M. B. Protić. U tim godinama preporoda jugoslovenske umetnosti dolazi i do formiranja umetničkih kolonija ka kapitalnog trenutka povezivanja Vojvodine sa likovnim zbivanjima u centrima.

Umetnička kolonija u Bačkoj Topoli formirana je septembra 1953. godine, takoreći odmah posle senčanske a nešto kasnije javlja se Bečej i Ečka pored Zrenjanina. Među prvim učesnicima čelnik je svakako Milan Konjović, čovek i umetnik najpogodniji da oko sebe okupi umetnike vojvodanske ravni. Ali, razvitak kolonija mnogo dužuje i prisustvu umetnika iz Beograda, tako zvanog „Decembarskoj” grupi posebno.

Pored sličnosti, ove i drugih vojvodanskih kolonija, značajna je pojava „male sinteze” koja se u Bačkoj Topoli javlja. Rezultati, ovog napora u povezivanju arhitekture i likovnog stvaralaštva, možda su diskutabilni ali im se ne

može poricati višestruka uloga u oblikovanju savremene umetnosti u Vojvodini. Ova saradnja, započeta već 1955. traje i danas a uticala je i na popularisanje keramike u ovim krajevima.

Kada danas, rezimiramo četvrt veka umetničkih kolonija a bačko-topolsku posebno, možemo govoriti već, o rezultatima i njihovoj svrsishodnosti. Bačka Topola je nesumnjivo bogatija za nekoliko stotina umetničkih realizacija. Ipak, „mala sinteza” je međaš izuzetnog potencijala ali nedovoljno iskorišćena. Dala je Bačkoj Topoli poseban akcenat — što već, samo po sebi, opravdava koloniju — samo, šteta je da nije bilo dovoljno snage za popularizaciju u okolnim sredinama. Jedan još nedovoljno proučavan momenat u životu kolonija pa i bačko-topolske, ostaće izazov stručnjacima da osvetle ulogu ovih središta umetnosti u oblikovanju fizionomije umetnika i umetnosti savremene Vojvodine. Možda bi kolonija u svojoj jubilarnoj godini mogla preuzeti takvu inicijativu, mogla se organizovati u pravcu takvih istraživanja.

Summary

Twenty Five Years of the Art Colony in Bačka Topola

The movement of art colonies in Vojvodina around 1950 although inspired by the experienyce of similar initiatives (Nagybánya), differs quite a bit from it's model. Their appearance first in Senta, then immediately after that in Bačka Topola is the result of a specific art climate not only i Vojvodina but in the whole country. After the period of social realism it came to a total democratization of the scientific, cultural and art life. „The Party has condemned the pragmatic comprehension and dogmatism and encouraged „free creativity” — said M. B. Protić. During those years yugoslav art revives and comes to a formation of art colonies, which is an important moment in creating a connection between Vojvodina and the centres.

The art colony in Bačka Topola was established in september 1953, immediately after Senta and later on the Bečej and Ečka by Zrenjanin were established. Among the first to join was Milan Konjović a man and artist cut out for organizing the artists of the plain of Vojvodina. But the development of colonies ows a lot the activity of the artists of Belgrade, too, called the „December Group”.

Beside the similarities that appear between this and the other art colonies in Vojvodina, another important phenomenon is „Small synthesis” which occurs in Bačka Topola. The results of the efforts taken to connect architecture and artcan be disputed but still it's evident that in played a great part in the formation of arts in Vojvodina. This coopratin which has started in 1955 influenced the popularization of ceramics in the region.

When trying to summarize the twenty five years of art colonies and especially Bačka Topola's we can certainly talk about results. Bačka Topola gas gained few hundred art pieces. Still „small synthesis” has more potential possibilities than what has been exploited. It has given Bačka Topola a special significance, that already proves the importance of the art colony but it shoula have popularized art in the sorrounding circles, too.

(A. L.)

Rehák László

VAJDASÁG AUTONÓMIÁJÁNAK FEJLŐDÉSI
IRÁNYZATAI

1.

Az autonómia immár visszavonhatatlanul bevonult a társadalomtudományok szóhasználatába, de konvergens értelmezést eddig nem kapott, s világviszonylatban a jövőben sem várható az autonómia tartalmának közelebbi egységes meghatározása. Ma már az autonómia, az öngazgatás olyan sokrétű gyakorlatot jelöl, s a múlthoz viszonyítva még kiterjedtebb tudományos igényű feldolgozásban és megvilágításban részesül, hogy egyenesen követelmény az alapvető érthetőség érdekében előrebocsátani a jelenkor szerzőjének, hogy a sokféle lehetséges autonómia közül milyenre gondol, milyen értelemben használja az autonómia szakkifejezést.

Még vagy három évtizeddel ezelőtt az autonómia elsősorban a politikai rendszerre, a politikai hatalom gyakorlásának módozatára vonatkozott. Így mint az államberendezés területén jelentkező politikai, gazdasági, jogalkotási és joggyakorlási tevékenység és más vonatkozású társadalmi tartalmat jelző viszonyrendszer, elsősorban az alkotmányjog, a közjog, a politikai szociológia, és a politikai tudományok tárgyalták. Századunk derekán még a közigazgatás lokális (alapszintű) hatásköri önállóságát is csak elvétve jelölték autonómiával. Különösen az alkotmányjog művelői fektettek súlyt arra, hogy megkülönböztessék a hatalmi-hatósági gépezet meghatározott szintjének hatásköri önállóságát és az alkotmányos rendszer által szabályozott átfogóbb tartalmi viszonyok rendszerének viszonylagos öngazgatási jogát és lehetőségét.

Ma már a szocialista öngazgatással mint társadalomalakító gyakorlattal aligha azonosíthatjuk, legalábbis Jugoszláviában az autonómiát. A munkatársítás kialakítása kapcsán és az öngazgatásnak mint átfogó társadalmi viszonyrendszernek a szintjén azonban már beszélhetünk jövendőmi autonómiáról, a munka eredményeivel való autonóm rendelkezésről.

De világviszonylatban is, a szervezethez és a legkülönbözőbb fajtájú szervezeteket vizsgálva, különösen ha szem előtt tartjuk azok tagoltságát, strukturáltságát, valamint dinamikus voltukat, vagyis azt a körülményt, hogy működnek és hatást fejtenek ki, s közben módosítják szervezeti felépítésüket, minduntalan tudomásul kell vennünk a részegységek sajátos voltát. Ezek a folyamatok szembetűnően jelen vannak valamennyi szervezetben: az állami gépezet felépítésében, a gazdasági szervezetekben, a hadsereg kialakításában, a politikai pártokban és társadalmi szervezetekben. Egy-egy elméleti és sajátos módszerbeli közelítés különbözőképpen fogalmazza meg ezeket a folyamatokat, de alapvetően azonos lényegre tapint az általános rendszerelmélet, amikor bevezeti az alrendszer fogalmát, a vezetéselmélet és a munkaszervezés, amikor a döntéshozatal autonómiájáról fejt ki meglátásait, a fejlett és nagyobb államok esetében (a gyakorlati követelmények alapján jelentkezik az elméleti-elvi okfejtés és tanítás kialakulása is) előtérbe kerülnek a különböző módon elnevezett regionális szempontok. A nemzetközi munkásmozgalomban, a forradalmi munkáspártok egymás közti viszonyában és együttműködésében ugyancsak szó esik az autonómiáról.

Egészen általánosítva, a társadalmi folyamatok mechanizmusának dialektikája és sajátos társadalmi volta, alapvetően magába zárja az egész és a rész, a társadalmi csoport, illetve a társadalmi osztály és az egyedi elhatározás, törekvés viszonyát. Ezeknek a megkerülhetetlen körülményeknek a felismerése és értelmezése eltérő intenzitással, de állandóan jelen van a marxizmusban, mint a társadalmi cselekvés és elmélet lényeges tartozéka. Ennek kapcsán jutnak kifejezésre ma is a marxizmus további fejlődésében jelentkező válaszutak, a valódi marxi értelmezés és annak revíziói között. Gondoljunk pl. Engels befejezetlen, késői tanulmányára az erő szerepéről a történelemben, és Lukácsnak a húszas években kifejtett nézeteire a szubjektum (egyések szerint Hegeltől egészen Fichteig viszonyuló megfogalmazási elemekkel) szerepéről, valamint arra a forradalmi társadalmi gyakorlatra, amelyet a cári Oroszországban kibontakozott októberi proletárforradalom vagy a mi szocialista forradalmunk képvisel, de más hiteles szocialista vagy szocialista távlatokat mutató gyökeres társadalmi forradalmak is felszínre vetnek világviszonylatban, és amelyet annak idején Lenin neve, a mi esetünkben pedig Tito neve fémjelez. Az autonóm cselekvés, különböző szinten a szükségszerű történések viszonya, egymásra hatása, a jelenkor marxizmusának ha nem is alapvető, de lényeges kérdése.

Jogosan állapíthatjuk meg tehát, hogy az autonómiát többféleképpen kell értelmezni. Tartományunk autonómiája ma már csak egy válfaja az autonómia különböző értelmezésének. A fejlődés igen sokoldalúan előtérbe hozza a társadalmi valóság mind több területén és a legkülönbözőbb vonatkozásában az autonómia elvét és gyakorlatát.

2.

Ma bizonyára távolabb vagyunk az autonómia egységes értelmezésétől, mint a múlt század végén és századunk elején. Mégis az állami-társadalmi közösség kialakítására vonatkozó autonómia többféle értelmezése és a közel sem valami kiterjedt megvalósulása ellenére — az ilyen értelemben vett autonómia a valóságban még nagyobb eltérést mutat, mint a föderáció vagy konföderáció esetében, ahol szintén minden megvalósulás, ha nem is eset a maga nemében, nehezen általánosítható gyakorlati megvalósulást jelent — mégiscsak, legalább alapvető jellemzőiben megfogható. Végeredményben tehát kétféle autonómiáról beszélhetünk: területi és perszonális autonómiáról. Mindkét elképzelés, (ennek alapján megvalósított vagy legalábbis megvalósítási szándék alapján) jelen van a szocializmusért harcoló munkásmozgalomban.

A forradalmi és marxista munkásmozgalom lenini irányvonala ingadozás nélkül a területi autonómiáért és öngazgatásért száll síkra. A területi autonómia elvi álláspontjából kiindulva Lenin és harcostársai szembeszegültek a II. Internacionálé igen tekintélyes pártjával, az osztrák és a német munkáspárttal, amely a nemzeti kérdés kapcsán legtöbbször foglalkozott az autonómiával, először elméleti síkon, majd odahatott, hogy elképzeléseit gyakorlatilag is valóra váltsa, a dualista monarchia tőkés viszonyaiban. A perszonális autonómia által, mint alapvető megoldással vélték az osztrák marxisták kiküszöbölni a nemzeti ellentmondásokat és létrehozni a proletariátus osztályszolidaritását, szabad utat nyitva ezáltal — ahogy fogalmazták — a tiszta osztályharc kibontakozásának. Az osztrák marxista nézetek (amelyek a nemzeti jelleget és érdeket elsősorban mint a kulturális intézmények létesítése iránti igényt, mint azok pénzügyi ellátottságának biztosítását és igazgatási lehetőségét fogták fel) gyakorlati valóra váltása azonban lesújtó eredménnyel járt Morvaországban.

Az elméleti megfontolások elemzése és részbeni valóra váltása alapján Lenin jogosan hangsúlyozza, hogy a kulturális vagy perszonális autonómia képtelen megoldani és összehangolni a nemzeti érdekeket. Ennek az elképzelésnek a gyakorlati megvalósulása egyenesen intézményesített keretet ad a nemzeti burzsoáziának, hogy a nemzeti hovatartozás alapján eszmei befolyása alá vonja az adott nemzeti közösség nemcsak nyárspolgárságát és parasztságát, de a munkásosztályát is, és nemzeti türelmetlenséget szítson a munkások között, gátolva az osztályszolidaritás széles körű kialakítását.

Lenin azért is szegült szembe az osztrák marxistákkal és az általuk javasolt gyakorlati megoldással, mert a nemzeti kérdést sokkal komolyabban, a minden osztályra kiterjedő társadalmi érdekként fogta fel, amely annyira átszövi a korszerű társadalmi viszonyokat, hogy nem kapcsolható ki a proletariátus osztályharcából, hanem századunkban is a szocializmusért vívott harc egyik lényeges alkotórésze. Humánusabb és igazságos társadalom csak úgy hozható létre, ha humanizáljuk a

nemzeti közösségek és a különböző nemzetiségű emberek közötti kapcsolatokat is, s ez nem csak magának a munkásosztálynak, de a dolgozók nagy többségének is érdeke. Ezért is hangsúlyozza Lenin, hogy a proletariátus lép a polgári osztály örökébe a nemzeti felszabadítás harcaiban és az igazságos, humánus nemzeti viszonyok kialakításában. Ezért képezi századunkban a nemzeti felszabadítás és a nemzeti egyenrangúságért folytatott küzdelem a proletariátus szocialista harcának szerves részét.

A nemzeti lét és ebből fakadóan a nemzeti érdek mindig társadalmi és osztályjellegű. A kommunista társadalom megteremtéséhez vezető úton a nemzeti viszonyok emberi kibontakozást biztosító voltának megteremtése nemcsak egy adott nemzeti közösség munkásosztályának mint társadalomalakító erőnek, illetve az egész nemzeti közösségnek az érdeke, hanem közös szükséglet és közös érdek minden nemzeti kollektivitás szemszögéből mindenütt, ahol több nemzeti közösség egymásra utaltságában élnek egyazon átfogóbb vagy szűkebb társadalmi közösségben (állami, gazdasági vagy helyi jellegű közösségben) és azt mint élő, alakuló közösséget tovább építik. Ebből következik, hogy Lenin nemhogy a perszonális autonómiát, hanem még a kizárólagos nemzeti mérce figyelembe vétele alapján megoszló területi jellegű, homogén nemzeti rezervátumokat (kifejezése: „a nemzeti gettó”) is kifogásolta, s inkább a területi autonómiát szorgalmazta, amelyet az egyes részek messzemenő öngazgatása jellemez.

Megjegyezzük, hogy Lenin és forradalmi munkáspártja, már akkor is ezt vallotta, amikor még szóba sem került, hogy a szocialista forradalom esetében a többnemzetiségű ország szövetségi államberendezésű legyen. Ezért is hódít tért a területi autonómia mint tartós megoldás és reálisan járható út mindenütt, ahol valódi, nem pedig látszateredményeket akarnak elérni a domináló társadalmi erők a társadalmi viszonyok emberhez méltó kialakításában.

Mai felismeréseink alapján Lenin századeleji újszerűsége, a korabeli forradalmi munkásmozgalmon belül képviseli a valódi marxizmus megközelítést az autonómia elmélete és gyakorlata kérdésében azért, mert a nemzettel kapcsolatban is a lényegre tör. Ezért veti el a nemzeti törekvések kulturális, esetleg politikai területre való zsugorítását és a perszonális autonómiát mint gyakorlati megoldást. Lenin és a valódi marxisták a teljes társadalmi átalakulást tartották szem előtt, s ezért a nemzeti viszonyokban is a proletariátus társadalmi helyzete és döntő befolyása, vagyis a proletárdiktatúra lényege volt a mérvadó. Ez a komplexitás tükröződik Antonio Gramsci, Roza Luxemburg, Szabó Ervin, Dimitrije Tucović és más kiváló marxista forradalmár nézeteiben és tevékenységében is. De századunk derekán, a marxizmusnak mint elméletnek és társadalmi gyakorlatot irányító és értelmező szemléletnek felfelé ívelésekor ismételtelen affirmálódik a komplexitás, a totalitás elve, mint a valóban marxizmus hozzáállás lényeges jellemzője.

A jelenkor számára a perszonális autonómia elmélete és gyakorlata

tárgytalan. Igaz, volt rá kísérlet, hogy a polgári erők bevezessék az első világháborút lezáró békeszerződésekkel (a ruszinokra és a kucovahokra vonatkozóan), a nemzetközi kötelezettségek azonban csak holt rendelkezések maradtak. Ma a perszonális autonómia jogtörténeti kategória, míg a területi autonómia élő valóság, noha igencsak különböző társadalmi tartalmat jelöl.

3.

Vajdaság autonómiájának igénye nem újkeletű. Mint komplex társadalmi viszonyrendszert, további alakítási és szabályozási lehetőséget, eltérő történelmi-társadalmi helyzetben, más-más domináló társadalmi erők által különbözőképpen fogalmazták meg. Mégis volt olyan kísérlet, amely folytonosságot vélt felfedni a Vajdaság autonómiájának kialakítása iránti korábbi igény és a szocialista társadalmi adottságokban megvalósuló autonómia között. A polgári koncepció (pontosabban, a különböző polgári elképzelések) és a forradalmi munkásmozgalom által tudatosan megfogalmazott elképzelések, ill. a fegyveres forradalmi harcban létrehozott autonómia között semmilyen összefüggés sincs. Lényegesen különböznek a korábbi elképzelések és azok a társadalmi célok és érdekek, amelyeket az autonómia megvalósításával ért el és érvényesített a Vajdaság.

Amiben valóban folyamatosság volt hosszú időn át, és van napjainkban, az Vajdaság átfogó társadalmi sajátosságának kialakulása. Erre pedig a következők hatottak: a termelést meghatározó körülmények, a népességi és települési tényezők, az osztálykizsákmányolás módja és intézményesítésének formái, a környező gazdasági egységhez való viszony és kapcsolat, a politikai elnyomás módja, a nemzeti viszonyok alakulása, a kultúra és közművelődés, az agrárviszonyok alakulása, a tőkés iparosodás folyamata és sok más tényező, amely kialakított egy többé-kevésbé körülhatárolt (nem mereven és elszigetelten elhatárolt) társadalmi közösséget, amelynek ha nem is elütő, de sajátos gazdasági, társadalmi, nemzeti és kulturális-civilizációs jellegzetességei az emberek és társadalmi csoportok tudatában is sajátosan tükröződnek. Más kérdés, hogy az egyes társadalmi csoportok képesek voltak-e valós vagy csak illuzórikus érdekeiket tudatosítani.

Ma már történelmi tény, hogy Vajdaság többnemzetiségű lakosságának érdekeit csak a forradalmi munkáspárt volt képes érvényesíteni. A Jugoszláv Kommunista Párt már a harmincas évek derekán, nemcsak elméleti álláspontjaiban, hanem gyakorlati tevékenységében, sőt a nemzetközi kommunista mozgalom testületeiben is Vajdaságot az ország külön gazdasági, szociális, politikai és kulturális egységként tünteti fel. A JKP konszolidációs időszaka ez, amely során Vajdaság területén is jelentős mértékben fellendül a párttevékenység. Témánkkal kapcsolatban a JKP tevékenységével Vajdaság területén az autonómia

szemszögéből részletesen foglalkozik Stevan Doronjski 1973-ban közzétett tanulmánya (magyarul: Létünk, 1973., 5. szám; lásd az ide vonatkozó részt a 98—99. oldalon).

A vajdasági pártszervezet a sorsdöntő eseményekre készülve 1940 szeptemberében a JKP VI. Tartományi Értekezletén (a vajdasági szervezet illegális sajtószervében, az Istina-ban, a beszámoló és határozatok anyagát közli) az 1940. decemberi számban, a soron következő idézet a 4-es oldalról — az összes évfolyamok fotótípus kiadása, Novi Sad, 1963.) többek között leszögezi:

„Jugoszláviában nincs egyetlen polgári vagy kispolgári politikai párt, amely akarná és képes lenne helyesen megoldani a nemzetiségi kérdést Vajdaságban... Mert annak ellenére, hogy Vajdaságot különféle nemzetiségűek lakják, Vajdaság gazdasági és földrajzi egészét képez, saját történelmi hagyományokkal rendelkezik. S ha egyetértünk abban, hogy ez így van, ezt viszont a burzsoá teoretikusok sem tagadják, akkor a Vajdaság egyedül és kizárólag a vajdasági népeké. A burzsoázia minden arra irányuló kísérlete, hogy Vajdaságot szerb, magyar stb. elhatároltságú legyen, azt célozza, hogy a Vajdaságot gyarmati kizsákmányolásnak vesse alá, s hogy az itt élő szerb, magyar vagy német nemzet nevében kizsákmányolják ezt és a többi nemzetet. E nemzetek felszabadító háborújának az ilyen becsempészett kísérletek ellen kell irányulnia...”

Ma már a megtett szocialista fejlődés távlatából nyilvánvaló, hogy Vajdaság autonómiája hosszú és folyamatos társadalmi fejlődésből fakad; az így kialakult sajátosságok teszik indokolttá, de Vajdaság autonómiája szorosan kapcsolódik a jugoszláv forradalmi munkásmozgalomhoz, ahhoz a forradalmi szerephez, amelyet Vajdaságban a munkásosztály élcsapata betöltött, felkészítve a tartomány dolgozóit és mozgósítva őket a forradalmi fegyveres harcban való részvételre. Nem szóvirág, ha megállapítjuk, hogy Vajdaság autonómiája, mint minden lényeges forradalmi vívmány, a dolgozók tömeges csatasorba állításának az eredménye. Ebben rejlik a JKP Vajdaság autonómiájára vonatkozó elképzelésének realitása és helyes megalapozottsága. Ezért is határozhatták meg csak a kommunisták és a hozzájuk szorosan kapcsolódó tényezők az autonómiához vezető utat, mert képesek voltak híven kifejezni Vajdaság társadalmi talajából fakadó sokrétű és sokak érdekeit kifejező elképzeléseket, és ennek alapján a dolgozó tömegek forradalmi aktivitására építettek.

Ezért hangsúlyozza joggal Stevan Doronjski a már említett tanulmányában (a Létünkben közölt szöveg szerint idézve, 103. és 104. old.): „A Vajdasági Tartományi Népfelszabadító Bizottság megalakításával és a Bizottság idézett kiáltványával (1943. október 22.) lezárul a tartományi autonómia és önigazgatás politikai-képviselési, katonai és társadalmi-politikai szervezeti intézményesítésének folyamata. Mindezek a szervek, amelyek a vajdasági felszabadító mozgalom belső erőiből nőttek ki, és pedig a következetes képviselési elv alapján, később megkapták a jugoszláv népfelszabadító háború katonai-politikai központjának a jóváha-

gyását és támogatását. A tartományi autonómia e szervei, megalakulásuktól kezdve közvetlen összeköttetésbe léptek a JKP Központi Bizottságával, a Népfelszabadító Hadsereg és Partizán Alakulatok Főparancsnokságával, a Jugoszlávia Antifasiszta Népfelszabadító Tanácsával és annak Végrehajtó Bizottságával... A tartományi autonómiának ez a harminc évvel ezelőtti (megj.: a tanulmányt a szerző 1973-ban írja), a forradalomban létrejött intézményes mechanizmusa a mai napig is működik, ami azt bizonyítja, hogy a forradalom fegyveres szakaszában meglett megoldások tartós értékűek társadalmi fejlődésünk szempontjából, hiszen a forradalmi fejlődés folyamatosságának létesítményei... A Vajdaságban tehát voltaképpen már a forradalomban és a forradalmi eredmények hatására kialakult a népek szilárd internacionalista közössége, forradalmi egysége és egy olyan cselekvési-politikai kölcsönhatás, amely nem tűri meg sem a nacionalizmust, sem a területi bezárkózást, a majorizálást, de a szeparatizmus vagy az elkülönülési törekvések bármilyen más formáját sem. Ezen az alapon oldódtak meg a nemzetiségi és más ellentmondások mind a háborúban, mind a szocialista építés folyamán, mert az internacionalizmus forradalmunk egyedülálló, értékes és megsemmisíthetetlen vívmánya, a vajdasági társadalom minden dolgozó és haladó rétegének közös műve. Vajdaság csakis ezen az alapon egyesülhetett Jugoszlávia minden népével, föderatív közösséggé...”

Vajdaság autonómiájának nemcsak kiváltója, elindító tényezője volt a kialakult sajátos társadalmi realitás. Ma is tartományunk autonómiájának lényege és fejlődési irányzata a társadalmi realitásban keresendő. Ez a körülmény nem jelentheti azt, hogy lebecsülhető vagy elhanyagolható Vajdaság autonómiájának intézményesített formákban való kifejezése. Mégis, mivel tartományunk autonómiájának lényege a társadalmi valós viszonyokban van, az intézményesített forma megfelelően vagy kevésbé megfelelően fejezheti ki a meglévő társadalmi realitást, gátolhatja vagy serkenzheti a társadalmi folyamatok helyes kifejlődését. Ilyen értelemben lényegesek az autonómia intézményesített alakzatai is, bár elsődlegesen azok a társadalmi jellegzetességek, amelyek a múltban, de szocialista fejlődésünk időszakában is sajátossá, reális társadalmi-politikai közösséggé teszik a Vajdaságot.

4.

Mint ismeretes, a szocialista társadalmi viszonyok építése során az etatizmus időszaka rövid ideig tartott. Alig öt év után társadalmunk minden tudatos szocialista tényezője, megfontoltan és határozottan az öngazgatás útját választja. Az öngazgatás fejlődésével pedig további jelentős változások mennek végbe, mind a termelőviszonyokban, mind a társadalmi viszonyokban. Mivel Vajdaságunk autonómiájának lényege a társadalmi viszonyok összessége, (magasabb szintű társadalmi-politikai és öngazgatási közösség, ahogyan újabb alkotmányjogi rendelkezéseink is meghatározzák), így a társadalmi viszonyok szocialista jellegű változásával lényegesen megváltozott a tartomány autonómiájának jellege és

tartalma is. Ez a kapcsolat olyan szoros, hogy Vajdaság társadalmi öngazgatású fejlődése nem választható el tartományunk autonómiájának a fejlődésétől. Ilyen szempontból vizsgáljuk az autonómia további alakulását és fejlődését, amiről átfogó képet ad az az összefoglaló, amelyet Vajdaság SZAT Elnöksége és elnöke, Radovan Vlajković terjesztett 1977-ben a Tartományi Képviselőház elé (1977. január 20-án, magyar nyelven a Létünk, 1977. 3—4. kettős száma közli, 243—268. old.).

Az öngazgatás kibontakozása és fejlődése, mivel mélyreható folyamatokat és gyökeres társadalmi átalakulást jelent, nem mehetett végbe megtorpanások és ingadozások nélkül. Az öngazgatás iránti bizalmatlanság kihatással volt a Vajdaság autonómiájának alkotmányos meghatározására és tartalmi tényleges megvalósulására is. Az autonómia kibontakozását fékező megtorpanást az az öngazgatással való szembehelezkedés okozta, amely 1963-ban tetőzött. Ez az időszak a II. szövetségi alkotmány, majd a következő évben a tartományok alapokmányainak meghozatalával zárul, az öngazgatás további kibontakozását biztosítandó. Az új alkotmány tehát már nem „a szocialista állam alkotmánya”, mint a korábbi volt, hanem „a dolgozók öngazgatási alapokmánya”. Így a gazdasági élet munkásöngazgatása, valamint a társadalmi szolgáltatások társadalmi igazgatása helyett társadalmi-politikai rendszerünkbe bevonul az egységes öngazgatás. A helyi közösségek létrehozásával bevezetjük az alkotmányvédő bíraskodást, a törvényhozási-képviselési rendszer szerkezeti változáson megy át és tovább fejlődik mint hatalmi és öngazgatási szerv stb. Mégis, a két autonóm közösség kérdésében, különösen Vajdaság már addig is kiépített önkormányzatához és öngazgatásához viszonyítva, legalábbis az alkotmányos meghatározásokat illetően, szembetűnően elismert az általánosan más vonatkozásban kifejelesztett előremutató öngazgatású elvektől.

Szakirodalmunkban egyoldalú negatív megítélések is találhatók az autonómiát és az 1963—64. évi rendelkezéseket illetően. Sajnos, ezek csak a szövegmagyarázatokra korlátozódnak, vagyis az érvényes alkotmányjogi rendelkezéseket magyarázzák. Márpedig ha a valós helyzetet akarjuk szemlélteni, akkor E. Kardeljnek azokhoz a történészeinkhez intézett intelmére utalunk, akik a Tájékoztató Iroda körüli események „szigorú tudományos tárgyalási módját” azzal akarták biztosítani, hogy csak az okmányyszerű szövegeket vették figyelembe elemzéseikben. Kardelj hangsúlyozza, hogy a nemzetközi munkásmozgalomban létrejött egy viselkedési és ügyintézési mód, amely alapján nem írnak le mindent, ami körül vita folyik és amiről határoznak. Az a kutató tehát, aki a tájékoztató irodás eseményeket csak a leírt határozatok és egyéb szövegek alapján kísérel meg elemezni, képtelen lesz felfogni a lényegét. Vonatkozik pedig ez bizonyos tekintetben az 1963—64. évi alkotmány rendelkezéseinek megítélésére is. Mert először is figyelembe kell venni, hogy meghozatalukat megelőzően milyen rendelkezéseket szorgalmaztak a politikai tényezők, valamint azt, hogy azokat a politikailag káros és öngazgatásellenes törekvéseket nem sikerült valóra váltaniuk. Ezeket a nézeteket

a szakirodalom nem tárgyalja, és hamarosan még nem is fogja, az alkotmány előkészítésében résztvevő személyeknek és a politikai testületek tagjainak azonban ismeretesek az útkeresés részletei. Másodszor, szem előtt kell tartani az akkori általános fejlődési irányelvek szempontjából következtelen rendelkezések tartósságát. Mint formálisan érvényes szövegbe öntött rendelkezés már az 1968-ban meghozott alkotmánymódosítások által jelentősen változnak, majd végleges formájukat 1971-ben nyerik el. Ez a szó szerinti rendelkezésekre vonatkozik, mert a valóság mindig csak bizonyos mértékben fedi az alkotmányjogi rendelkezéseket, vagy még el sem éri őket teljesen, vagy részben már túl is haladja. Az autonómia esetében a hatvanas években a valóság bonyolultabb volt. Az öngazgatás akkori szintje, a munkásosztály és a dolgozók általános belsőlehetőségei és önkormányzati jogai feszítették az akkori autonómiára vonatkozó rendelkezéseket. A valóság annál inkább rácsfol az akkori szövegekre (amelyek az autonómia ideiglenes voltára vonatkozó következtetéseket sem zárják ki), mivel már a szövetségi szintű politikai vezetésben eldőlt az öngazgatás felfejlesztésének további sorsa. Jelentősen változik a társadalmi-politikai szervezetek szerepe is (elsősorban a Szocialista Szövetségé, majd a szakszervezeteké), s végül a hatvanas évek második felében véglegesen letűnik az etatista-bürokratikus jellegű „erőskéz” politikája, mint lehetséges választút.

Vajdaság autonómiájának alakulását értékelve Stevan Doronjski, az akkori események egyik kulcsszemélyisége a már idézett összefoglalójában többek között a következőket állítja: „Csak a szocialista öngazgatás tartósabb fejlődése juttatta közelebb a Vajdaságot a megérdemelt tényleges helyzethez, amely — hála a Kommunista Szövetség forradalmi erőfeszítéseinek és akcióinak — egyre elmélyültebb szocialista tartalommal telítődik... Az öngazgatás mint társadalmi viszony döntő befolyást gyakorolt az autonómia lényegére, természetére és jellegére, mivel sohasem érte be az igazgatás formáinak pusztá módosításaival vagy csupán egyik szervnek a másikkal való felváltásával. Az öngazgatás nem ösztönszerű, de nem is kierőszakolt képződmény. A dolgozók és a polgárok régi óhaja; olyan törekvés, amelyet kommunista mozgalmunk magva dialektikusan felismert, eszméit, tovább terjesztette már kezdetől fogva, kifejezetten munkás- és osztálylényegét látott benne, amely képes áthatni a társadalmi élet minden területét...” (magyar szöveg, Létünk, 1973., 5. szám, 104—105. old.).

5.

Vajdaság SZAT autonómiájának fejlődési irányzatait tárgyalva, szükségyszerűen szemmel kell tartani egész szocialista közösségünk és politikai rendszerünk fejlődését, mivel a fejlődés bizonyos szakaszai sajátos módon éreztetik hatásukat Vajdaság autonómiájának alakulásában is. Ezt a körülményt vázoltuk az 1963—64. évi alkotmányos rendelkezésekben, de kifejezésre jut azáltal is, hogy több tartományi alapokmány készül (az 1953. március 20-ai és az 1969. február 21-ei tartományi alapokmányok, s

nemcsak az 1948. május 24., 1963. április 13. és az 1974. február 28-i alapokmányok, amelyek megfelelnek a három szövetségi, illetve köztársasági alkotmányoknak). Vajdaság autonómiája alkotmányjogilag az 1963-i szövetségi alkotmány óta azonos Kosovo tartományéval. Mégis, társadalmi tartalma és nemcsak történelmi fejlődése szempontjából jelentős sajátosságait is meg kell különböztetni. Ezzel a körülménnyel a szakirodalom is foglalkozik már (elsőnek Jovan Đorđević akadémikus hívta fel rá a figyelmet, de társadalmi vonatkozásában e sorok írója is már a hatvanas években utalt rá), de részletesen még nem tárgyalja. Várható, hogy az autonómiát indokló és meghatározó tényezők sokasága közötti különbség és az egyes tényezők súlya közötti eltérés, amely a két autonóm tartomány esetében fennáll, a jövőben is hatással lesz a két autonómia belső tartalmi sajátosságainak megnyilvánulására, bár kétségtelenek a rokon vonások, s ezért is indokolt az alkotmányjogi keretmegoldások azonossága.

Vajdaság autonómiáját egész hazánk politikai rendszerének az 1974. évi meghatározása szabta meg hosszabb távra. Nem várható, nem is indokolt a tényleges fejlődési szükségletek számba vétele alapján a közvetlen, alapvető keretmegoldások változtatása. Ez azonban nem jelenti azt, hogy az autonómia (és ez egész szövetségi berendezésünk esetében érvényes) egy statikus viszonyrendszer. Sőt politikai rendszerünk működése új tartalmat és a társadalmi-politikai közösségek közötti módosult viszonyokat létesít az adott alkotmányos rendszer által meghatározott kereteken belül.

A jövőbeli változások nem zárják ki az állami hatalmi szervek szerepében bekövetkező változásokat, de különösen a működésükben megnyilvánuló módosulásokat. Ezek a változások pedig az öngazgatás további fejlődésével következnek majd be, azáltal hogy a társultmunkaszervezetek és a munkásosztály társadalmi szerepe is fokozódik. A küldöttrendszer tartalmi kiteljesülése, az öngazgatású szocialista érdekek mind közvetlenebb kifejezése és a munka sokrétű társítása nyilvánvalóan Vajdaság autonómiájára is hatni fog, a szocialista társadalmi viszonyok ilyen értelmű erősödését pedig Vajdaság autonómiája mindenképpen tartalmilag ki is fogja domborítani.

Ezt a fejlődési irányzatot Vajdaság SZAT Elnöksége elnökének 1977. januári beszámolója (Létünk, 1977., 2—3. kettős szám, 247. old.) a következőképpen fejezi ki: „Vajdaság további alkotmányos, társadalmi-gazdasági és politikai fejlődése nagy mértékben tőlünk függ, felkészültségünktől, szervezetségünktől, továbbá az összes öngazgatási, társadalmi-gazdasági és politikai viszonyoknak az alkotmány alapjain való fejlődésétől.”

Ez a fejlődés konkrétan tükrözi, hogy Vajdaság önkormányzata és öngazgatása nemcsak a saját fejlődéséért felel, hanem az egész jugoszláv közösségéért és a Szerb Szocialista Köztársaságéért is, pontosabban részt vállal a JSZSZK öngazgatású fejlődésének fellendítéséből. A küldött-

rendszer kiteljesedése, a munka társításának erőteljes, sokrétű megvalósulása és az öngazgatás kifejlődése azok a keretek, amelyek ezt a fejlődést a jövőben a munka felszabadításának útján valóban jelölni fogják

Rezime

Razvojni pravci autonomije Vojvodine

U radu se ukazuje koliko je u novije vreme u domenu društvenih nauka učestala i raznolika upotreba termina autonomije. Ovo je izraz dubljeg i adekvatnijeg poimanja stvarnosti iz različitih oblasti društvenih zbivanja i procesa. Za upotrebu autonomije u tom smislu u kojem se može govoriti o autonomiji Vojvodine, takođe nema i ne može ni u buduće postojati jednosmislena upotreba. Raznolikost je u najmanju ruku slična onoj u slučaju federacije, iako u ostvarenju vrsta autonomija savremena praksa u svetu ne obiluje. Na početku ovog stoleća moglo se govoriti o dva osnovna vida autonomija: a personalnoj autonomiji i o teritorijalnoj autonomiji. Oba vida projekta, pa i prakse imaju tešnje veze i sa savremenim radničkim pokretom, s tim da stvarno u Marksovom smislu revolucionarni radnički pokret koji se svojevremeno obeležavao Lenjinovom ličnošću, nužno se suprotstavlja personalnoj autonomiji i teorijski i u društvenoj praksi opredeljuje se za teritorijalnu autonomiju. I u Jugoslaviji revolucionarni radnički pokret kojeg obeležava Josip Broz Tito takođe razvija i ostvaruje teritorijalnu autonomiju. U radu se navode argumenti zbog kojih je sa marksističkog stanovišta teritorijalna autonomija adekvatno rešenje za autonomiju.

Autor ukazuje da ostvarena autonomija Vojvodine po ideji kao program, po metodu borbe za njeno ostvarenje i napokon realizacija autonomije Vojvodine, nema opšti kontinuitet, već se neposredno vezuje za revolucionarni radnički pokret, za društvenu ulogu, koju je Komunistička Partija Jugoslavije odigrala u izražavanju interesa ne samo radničke klase, već i velikog dela radnih ljudi i naroda i narodnosti u celini, i u njihovoj mobilizaciji da sami stvaraju svoju sudbinu. Kontinuitet postoji u specifičnostima društvenih uslova Vojvodine koje je svaka klasa na svoj način shvatala i nastojala da izrazi. Adekvatno uspeva to proletarijatu i zato se i autonomija rađa u oružanoj revoluciji i zato i razvoj autonomije u Vojvodini nužno ima jasno klasno obeležje.

Sadržajno autonomija se bogati i nužno dobija nova obeležja razvojem i jačanjem samoupravljanja i bogaćenjem oblika udruživanjem rada. Autor iznosi osnovna obeležja dosadašnjeg razvoja autonomije. Ukazuje na okolnosti da sada važeće odredbe ustavnog sistema SFR Jugoslavije dugoročnije određuju opšte okvire društvenog razvoja u celini i ustavne okvire ostvarenja političkog sistema čitave Jugoslavije pa i Vojvodine kao sastavnog dela SR Srbije i konstitutivnog dela SFRJ. Društveni sadržaj same autonomije, koja je uvek dominantno njeno obeležje, nije statično kao ni čitave jugoslovenske federacije. Autonomija će poprimati društveno-ekonomskim i političkim razvojem i nove elemente. U radu se ukazuje na kojim osnovnim pravcima se ova dinamika može u buduće očekivati.

Summary

Development Directions of Vojvodina's autonomy

The work points out the frequentness of different use of the term autonomy in social sciences. For using autonomy in the sense we can talk about the autonomy of Vojvodina there is no homogeneous use. The heterogeneity is not a bit like in the case of the federation, even though there are not many ways in the realization of autonomy in the world. In the beginning of this century there were two basic forms of autonomy: personal and territorial. Both the project and the practise were tightly connected with the contemporary workers movement meaning by that, that the revolutionary workers movement in Marx's sense and denoted by Lenin opposes personal autonomy and both in theory and social practise designates for territorial autonomy. In Yugoslavia the revolutionary movement, which is denoted by Josip Broz Tito has also designated for territorial autonomy. In the work there are several reasons why territorial autonomy is an adequate way of autonomy.

The author points out that the realized autonomy of Vojvodina as a program and the struggle for its realization, has no general continuousness, but it is directly connected with the revolutionary movement and to the role of the Yugoslav Communist League played in equalising the interests of the workers and the majority of working people, nations and nationalities and their mobilization to create their own faith. The continuousness exists in the characteristics of Vojvodina's social circumstances which was understood differently by each class. Adequate to that the proletariat's autonomy is born in an armed struggle and that is the reason why it has a class characteristic.

The contents of autonomy is getting richer by gaining new characteristics with the development of selfmanagement and labour association. The author gives an outline of the development of autonomy, points out the fact that constitutional decrees determine the long term development of society and the political system in general for Yugoslavia and for Vojvodina, too, as for the constitutive part of the SR Serbia and SFRY. The social contents of autonomy is not statical nor is the Yugoslav federation. Autonomy will gain new elements with the development of socio-economic and political life. In the work there is an outline of the expected further way of development.

Kaća Cvijin

SZECESSZIÓS STÍLUSTÖREKVÉSEK JELENTKEZÉSE SZABADKA ÉPÍTÉSZETÉBEN

A kapitalizmus megjelenésével, valamint a hatalom centralizálása folytán Budapest európai viszonylatban is hirtelen fejlődésnek indul. A vidék ebben a folyamatban is a főváros példáját követi. A kor építészei külföldre utaznak, Bécsnél is távolabbra, Londonba és Franciaországba. Visszatértükkor az épületek is gyakran francia, angol vagy olasz ízlést tükröznek. Ilyen sokféle hatás figyelhető meg Szabadkán is, ahol az egyik palota velencei mintát sejtet, a másik a francia kastélyok vagy Firenze reneszánsz palotáinak formakincsét, vagy pedig a gótika karcú vonalait használja fel.

Ilyen körülmények között honosodik meg a XX. század elején Szabadkán a szecesszió, s annak is Lechner-féle, magyaros változata. A teljes hatalmú kultúr- és közoktatásügyi miniszter Wlassich Gyula által üldözött stílus néhány jelentős és harmonikus, ma már védelem alatt álló épületet hagyott ránk.

A századvég kimerült az állandó ismétlésekben, megért a helyzet a történelmi stílusok terjedésének és alkalmazásának megfékezésére. Már Feszli Frigyes, a kései romantika mestere is eképpen nyilatkozott: „... olyan alkotást kívánok létrehozni... amely se nem francia, sem német, sem olasz, hanem olyasvalami, ami csak itt a magyarság külön művelődésű klímája alatt keletkezhetett...”¹

Wlassich Gyula kultúrminiszter szavai ellenére — „A szecessziós stílust nem szeretem... tehát ilyen szecessziós irányú stílust a vezetésemre bízott tárca körében a jövőben ne igen legyen lehetséges, iparkodni fogok megakadályozni.”² A szecesszió egyre fejlődött és századunk ifjú építészei nagy lelkesedéssel kezdtek munkához, hogy felfedjék azokat az értékes forrásokat, melyeket a falu, a magyar parasztház rejt magában, s hogy az újonnan szerzett ismereteket, a népművészet formakincsének elemeit az új törekvésekkel egyesítsék. A jelenség nem volt egyedülálló a magyar szellemi életben; Ady Endre költészete, Bartók és Kodály munkássága, Huszák József és Malonyay Dezső magyar népmű-

vészetet bemutató helyrajza azonos tőről fakadt, a magyar népi motívumkincsre támaszkodott.³ 1900-ban nyílt meg az akkor még szecessziós Rippl-Rónai József első nagy kiállítása, megjelentek Bródy Sándor, Krúdy Gyula regényei, a folyóiratok közül pedig a Hét, a Nyugat, a Magyar Génusz írásokat közölt a legújabb szecessziós stílustörekvésekről. 1902-ben nyílt meg a gödöllői művésztelep, amely nemzetközi viszonylatban is jelentős sikerrel működött. Lechner Ödön, a nagy építész vallotta, hogy „... A magyar nemzeti stílus igenis megvan a magyar népnél, mégpedig határozottan felismerhetően. A járatos szem hamar megtalálja jellegzetes vonásait. Abban a szűk körben, ahol a nép az ő kis szükségleteit elégíti ki, bámulatosan kifejlődött és meghatóan konzerválódott e formanyelv mind a mai napig. Nekünk ezt a magyar népstílust meg kell tanulnunk, mint valamely nyelvet, mint ahogy megtanultuk a görög népstílust. Ki kell tanulnunk szabályait, bele kell mélyednünk sajátos szellemébe, hogy majdan mint kultúremlékek belevigyük e formák szellemét a mai kor nagyobb, fejlettebb, sőt monumentális építő feladataiba...”⁴ Lechner az olasz és francia reneszánsz és barokk szellemében alkotott kezdetben, de már ezeken az épületeken is, elsősorban az anyag megformálásán és a tetőszerkezet megoldásán érezhető a keleties stílusok és a magyar népművészet hatása. A nemzeti stílus meghonosítására irányuló törekvésének első alkotása az 1893-ban, Szabadkán épült Léovics-palota, majd a Budapesten épült Iparművészeti Múzeum (1893—1897), a Földtani Intézet (1898—1899), valamint a Posta-Takarékpénztár (1900—1902), ez utóbbi Lechner munkásságának csúcsteljesítménye. Architektúrája döntő hatással volt a többi építészre, különösképpen azokra, akik körülötte forgolódtak vagy közvetlenül mellette dolgoztak. Átvették az általa kidolgozott motívumokat és elképzeléseket, azonban mivel nem támaszkodtak közvetlenül az eredeti forrásokra és csupán ötletekre szorítkoztak, alkotásaik sokkal gyengébbek, hatástalanabbak, hitük sem volt olyan őszinte és mély, mint mesterüké.

Lechner elképzeléseinek figyelemre méltó követői közé tartozik Komor Marcell és Jakab Dezső. Szabadkai alkotásaik mellett az ő nevükhöz fűződik a marosvásárhelyi Kultúrpalota, a nagyváradi Vigadó és a budapesti Körössy Albert gimnázium épületének terve is.

Az apatini születésű Pártos Gyula (1845—1916) volt Lechner egyik legközelebbi barátja és hosszú éveken át munkatársa is. Pártos Berlinben járt egyetemre, egy ideig a reneszánsz stílus szellemében dolgozott, önállóan, majd 1872-ben társult Lechnerrel, s közösen építették fel a kecskeméti városházát és a budapesti Iparművészeti Múzeumot. Együttműködésük során Pártos főként irodai munkát végzett, elszakadásuk után azonban a tehetségesebb kolléga nyomdokán haladt, s így jött létre a pozsonyi posta épülete (1909—1911), valamint Budapesten, a Mester utcai általános iskola.

Ehhez a körhöz tartozik még Baumgarten Sándor (1864—1928), aki

iskolaépületekre specializálta magát. Nálunk ő építette fel az újvidéki zsinagógát, továbbá Márkus Géza (1871—1913), aki kezdetben a bécsi szecesszió mintái alapján dolgozott. Az ő nevéhez fűződik a kecskeméti Cifra-ház felépítése, 1902-ben. A kört Magyar Ede (1878—1912) zárja, főként szegedi alkotásaival, valamint a Kikindán épült református templom épületével, melynek eredeti formáját egy 1912-beli felvétel őrzi. Ide sorolhatnánk még a német és a bécsi szecesszió szellemében alkotó Vágó László, és József testvérpárt. A beočini kastély valószínűleg Steindl Imrének (1839—1902), a Magyar Parlament tervezőjének munkája. A Zomborban levő egyszerű, harmonikus és funkcionális Weidinger-palotát Janszki Béla és Sziveri Tibor tervezték, 1912-ben. Vajdaságban ezenfelül számos épület és nyaraló vár felülvizsgálatra, így Bácsón, Horgos-Kamaráson, Újvidéken, Zomborban és Zrenjaninban.⁵

A magyar szecesszió fejlődésvonalát Lajta Béla zárja, aki kései munkáiban a modern építészet kezdeményezője és kifejezett híve az új elképzeléseknek.⁶ 1875-ben született, tanulmányai befejezésével külföldre indul; 1896 és 1899 közötti időszakban megfordul Münchenben, Augsburgban, Nürnbergben, Berlinben, Hollandiában, Spanyolországban, Franciaországban és Londonban. Miután visszatér hazájába Lechnerrel dolgozik. Első önálló nagy munkája Budapesten, a Kossuth utcai Bárd zeneszaküzlet építése és berendezése. Ezt követi a Miskolc melletti Szirmai-kastély, majd Zentán a tűzoltó laktanya és a Slavnic-ház felépítése, míg a zentai gimnázium épülete, ellentétben az ide vonatkozó magyar irodalom állításával, nem Lajta terve alapján készült.

Lajta későbbi munkái már a modern architektúrához tartoznak, melyek közül legjelentősebb a budapesti Martinelli téri üzletház és a Vas utcai iskola.

A nemzeti hagyományoknak az új törekvésekkel történő egyesítését szorgalmazta továbbá Györgyi Dénes, keresztúri iskolaépületével, Reis Zoltán, a kanizsai városházával (1912) és Kovács Frigyes, a zentai városházával (1913).

A vajdasági építészek aránylag korán és bátran szabadultak meg a historizmus és az eklekticizmus hatásaitól. A szecessziós épületek száma pedig egyre nőtt a gazdag és kevésbé tehető városokban, melyek közül Szabadka volt a legszerencsésebb helyzetben. A véletlennek és a székváros e stílussal szembeni ellenállásának köszönhetően, Szabadkán csoportosultak Magyarország legjelesebb építészei, értékes bizonyítékát adva létezésüknek és tehetségüknek. Érdekes, hogy Lechner Ödön a magyar szecesszió atyja is Szabadkán kezdte tevékenységét. A városban jelentkező szecessziós stílustörekvések adatai után kutatva rábukkantam Vámos Ferenc⁷ szövegére, mely Lechner Ödön korai munkáival foglalkozik, s amelyben a szerző az iránt érdeklődik, hogy megvan-e még Szabadkán a Léovics-palota?⁸

Figyelembe véve a levéltári adatokat, melyek szerint Léovics Simon özvegye 1892-ben engedélyt kér egy lakóház felépítésére, az akkori

Mária Terézia parkban, ma Lenin tér, továbbá az 1893-ban beadott kérvényét, melyben a toronynak 2,5 m-re történő kiemelését kéri, valamint a homlokzaton a címerben levő 1893. feliratot — arra a következőre jutunk, hogy az épület terve már 1892-ben elkészült, az épület pedig a következő évben. A szakirodalomban ez ideig a Magyar Iparművészeti Múzeum épülete képezte a határkövet és a fordulópontot a magyarországi stílustörekvések terén. Azonban Lechner⁹ már 1893-ban befejezte a szabadkai Léovics-palotát, melyen bár szerényen, és első ízben alkalmazta azokat az elemeket, melyekből később az oly jelentős népi-nemzeti vonásokkal színezett szecesszió kialakult.

A Léovics-ház megbontja az eklektika szellemében készült épületek egyhangúságát, melyeket a százéves platánokkal teli park övez. Kiválik a többi épület közül díszteglás homlokzatával, mely vakolatlan, s ily módon selymes fényével megbontja a mindennapi szürkeséget. A vízszintes emeletekre való elosztást a külső erkély hangsúlyozza ki balusztrádkövével. Ugyanakkor az épület egyik sarkán lévő torony és a másikon levő kiemeltebb rizalit megbontja a homlokzat tömörségét. Az anyaggal folytatott játékot tükrözi az egész szerkezet. A központi részen a földszint súlyos és stabil, négy derékszögű ablak lágyítja csupán. A torony földszinti részét nagy árkád, a másik rizalitet pedig a tömör bejárati ajtó töri át. Az emeleti részen tovább folytatódik e játékoság, csak ellentétes irányban. Itt a torony nehézkes, két ablakkal díszített, felette címer az épület befejezésének évszámával, az erkély pedig bevonatb, játékosabb, s míg a torony nyolcszögű kupolában végződik, addig a homlokzaton az oromfal levélszerű befejezése nyújtja meg, amelyen egy kerek ablak helyezkedik el. A tetőszerkezet közepén ablakos kupolatornyocskába nyúlik ki.

Plasztikus díszítéseit Lechner célszerűen használta, az épület fontos részeinek kihangsúlyozását szolgálják. Jól megfigyelhető ez a Léovics-palota ablakain is, melyeket egyenesre csiszolt kővel szegélyeztek, s az egész homlokzaton végighúzódo kerámiaszalag köti egybe őket, mely minden nyílásnál megismétli a leveles motívumot, s ezzel lényegében a homlokzat egyhangúságát hivatott megtörni. Az épület udvari része eléggé jelentéktelen, csupán a melléklépcsőház merőleges helyzetén van a hangsúly.

A Léovics-palota építésével egyidejűleg Lechner Pártos Gyulával együtt egy kápolnát is épített a szerb temetőben, melyet, sajnos, leromboltak.¹⁰ Ez a kiváló tehetségű építész vetette fel elsőként az épületek helyiségi elrendezésének és funkcionalizmusának kérdését. Szerinte: „Az, ami ezelőtt csak természetes velejáró volt: egy helyes, az életviszonyoknak, szükségleteknek megfelelő alaprajz, az most elsőrendű fontosságúvá, sőt kiindulási ponttá lett.”

Ö Léovics-ház befejezésével az eklektikus építészet tovább élte csendes, de biztos életét, csak a XX. század kezdetén, a zsinagóga felépítésekor került háttérbe. A zsidó közösség ugyanis már régóta hiányát érezte

egy tágasabb templomnak, mely nagyobb számú hívőt is befogadhat. Az új épület felépítésének lehetőségeiről folyó vita már 1892-ben megkezdődött, amikor régi templomukat restaurálták, s csak 1900-ban írta ki a zsidó közösség a pályázatot, melyre a következők küldték be pályamunkáikat: Nagy Ferenc, Kladek Lukács, Raichl Ferenc és Molcer Károly. A beérkezett tervek recenzensei Erdélyi Jakab és Erdélyi Samu voltak.

Az építészek között azonban vita támadt, s míg ők egyezkedtek, addig Komor Marcell és Jakab Dezső Budapestről kész tervekkel jelentkezett.¹¹ Ezzel a tervvel már a szegedi zsinagóga tervezését is megpályázták, csakhogy ott Baumhorn Lipót (1860—1932) tervét fogadták el, s így Komor és Jakab a második helyre szorultak. Lechner azon munkálkodott, hogy ők kapják az első díjat, azonban a konzervatív párt túlságosan befolyásos volt és nem fogadta el ezeket az új, korszerű formákat. Addig az országban fellelhető zsinagógák mindegyike un. orientális stílusban épült, melyeknek vajmi kevés közük volt az orientális motívumokhoz. Ezek a hatások Bécs irányából érkeztek és a bécsi építészek határozták meg a magyar városok képét. Így történt, hogy már 1900 májusában megérkezett a két „legmagyarabb” építész, s már a következő évben hozzákezdtek az építéshez, 1902-ben pedig teljes szépségében tündökölt a szabadkai zsinagóga.¹²

Szabadka elfogadta Komor és Jakab tervét, bár egy ilyen impozáns épület felépítéséhez sem elegendő anyagi eszközzel, sem megfelelő térrel nem rendelkezett, következésképp a kivitelezés során a költségek redukálására és a terv módosítására került sor.¹³

Nemcsak a zsidók, de Szabadka öszpolgára lelkesedéssel fogadta az épületet és tervezőit. Erről tanúskodik egy lelkes újságcikk is: „Minden idők épületei fejezzék ki az illető kor művészi áramlatait. Modern időkét élünk, hogy ne a régi szerkezeteknek megfelelő formákat alkalmazzuk az építész . . . Minden, ami a templomba készült, minden anyag amelyet felhasználtak magyar termék, magyar iparosok munkája, magyar az eszme, a test, a lélek benne.”¹⁴

Ha összehasonlítjuk az elsődleges tervet az épület mai formájával, sok változást észlelünk. A zsinagóga az Októberi Forradalom téren (Széchenyi tér) helyezkedik el. Megközelítése udvaron át történik, melyet kívülről kovácsolt vaskerítés övez. A kitolt háromrészes főbejáratához néhány lépcső vezet fel, s itt már észrevehető az eredeti tervtől való eltérés. Az említett főbejárati rész kihúzottabb és sokkal magasabb a tervezettnél.

A főbejárat feletti nagy rozetta motívuma sem rózsza, hanem inkább egy csodálatos, tarka szirmú szegfűre emlékeztet. Az oromzat jellegzetes hajlított leveles motívumokkal végződik, melyekkel már találkoztunk a Léovics-palotán. Csúcsán aranymajolikából készült testamentumú bibliai táblák vannak. Ezt a majolikát használták fel a főbejárat feletti felirathoz is. A főbejáratot övező archivoltokat (boltíveket), az oromza-

tot és a rozettát, nemesebb anyag hiányában, festett gipszből készült gazdag magyar virágmotívumok élénkítik.

A főhomlokzat mindkét oldalát két félkör alakú sekrestyeként szolgáló boltozatos helyiség támasztja alá, az épület négy sarkát kis tornyok flankírozzák, rendeltetésük, hogy összekössék a kupolát a támasztógerendával. Domináló szerepe van a kétrészes sátor alakú kupolának, csúcsán egy világítóaknával. Itt is megfigyelhetők bizonyos eltérések az eredeti elképzeléstől. Miközben a kupolát fával és bádoglemezzel burkolták, kihasználva az említett anyagok sajátosságait, a kupolát nem piramis formájában kivitelezték, hanem lágyan lekerekítették. A konstrukciós elemeket a kupolán majolikával maszkírozták, a kupola dobjának nyolc támfala is ezzel a nemes anyaggal díszített.

Belső megvilágítását a kupoladobon és a rajta levő ablakon keresztüli kapja, továbbá a rozettákon át és a falburkolat mentén húzódó ablakokon, melyeket vitrázstechnikával Róth Manó készített. A virágos vitrázsok egyedül a kupoladobon maradtak sértetlen állapotban, míg a többi az illetékes szervek nemtörődömsége folytán részben már tönkrement. Az említett hanyagság miatt az épület pusztulásra van ítélve, lassan elvesz valamikori fénye, szépsége, büszkesége.

A belső imahely alapja egy négyzetből nő ki, melynek oldala 25 m-es. Az épület hossza 45 m, magassága 42 m, a belső rész legmagasabb pontja 25 m.

A bejárati portálok a nasthexre néznek, amelyen az érdemeket szerzett zsidók neve és az imaszertartás rendje van feltüntetve. A nasthex felett női kórus foglal helyet. A központi helyiség közepét nyolc rabcifalu és virágformájú oszlopfővel borított acéloszlop jelzi, melyek a boltzat és a kupola szerkezetét tartja. Az oltári részt kovácsolt vaskerítés választja el, a kupolaszerű cibóriumot pedig csavart oszlopok tartják, ezek mögött található a tózat tartó frigyszekrény. Az oltár felett van a kórus és az orgona, míg az emeleti részt deambulatórium formájában oldották meg, itt vannak a hívók számára fenntartott padok. A félkörívés boltív és a kupola rabcifalból épült, mivel a vékony falak nem tartották volna meg a korábban használatos kő- vagy téglaboltívet. A sodronyhálóra csapott, gipszes mészhabarcsból készült rabcifal hajlíthatósága tette lehetővé a kupolarészen a szeszélyes vonalvezetést. Először helyezték az épület tömegét vasoszlopokra, a kupola pedig nem a közepén levő tengelytartóoszlopon nyugszik, hanem a tengely körül csillagszerűen elhelyezkedő mellékgerendákra támaszkodik.

A szabadkai zsinagóga belsejét gazdag virág ornamentika borítja, mivel a zsidó hittörténet tiltja az állati és emberi formák bemutatását. A falfelületek a népművészet bizzar formavilágát sejtetik, világoskék és rózsaszín színezéssel. Az épület égetett téglából, csak a szélső, a széljárásoknak közvetlenül kiszolgáltatott részekén, az ablakok boltíve körül található tűzpiros téglából, mely különös szépséget kölcsönöz a sokszöves homlokzatnak. Ezt a benyomást pedig csak fokozzák a tetőn és a kupo-

la alsó részén lévő selymes hatású, sokszínű cserepek. S itt újra idéznünk kell az új zsinagóga szépségét méltató lelkes újságírót, aki megállapítja, hogy a szabadkai zsinagóga hazánk zsinagógáinak egyik legszebb példánya.

A szecesszió pedig lassan, de biztosan minden építészre megfertőzött. Nemcsak a középületek védnökei, de a magánszemélyek is arra törekedtek, hogy lakásuk az új stílus kellemes, szeszélyes szellemiségét tükrözze.

A helyiségek és anyagok szeszélyes játéka megejtette a már említett meglehetősen talányos szabadkai építész is, Raichl J. Ferencet.

Az eklektikus építészet és a neobarokk szenvedélyes művelője váratlanul tűnt fel a századelőn, mégpedig saját házának felépítésével. Palotája felépítésének körülményeiről mind ez ideig keveset tudunk, az épület kivitelezésének időpontja bizonytalan, de még a mellékelt tervek is csak részben fedik fel az épületet övező rejtélyt. Ma a Képzőművészeti Találkozó és a Kerámiai Triennálé nyert benne elhelyezést.

Raichl Ferenc 1903-ban nyújtotta be kérelmét egy családi ház, saját terve szerint, felépítéséhez,¹⁵ majd a következő kísérő szöveggel meg is kapta az engedélyt: „... A bemutatott tervrajz szépművészeti szempontból nemcsak, hogy kifogás alá nem esik, de annak kivitele épp szépművészeti szempontból kívánatos is.”¹⁶

Szerencsére ez az eklektikus stílusban megálmodott épület megfelelő tér hiányában nem készülhetett el, és Raichl hozzálátott a tervek átdolgozásához. Azonban nem közönséges átdolgozásról van itt szó, az új ötlet szinte egyszerre csillant fel előtte, s így született meg városunk egyik legmerészebb és legcsodálatosabb épülete. Bela Duranci művészettörténész szavai szerint Gaudi Barcelonában épített Battló-házával és a Mila-házzal hasonlítható össze. Közös bennük a szabad formálásra ösztönző erő, a mintától való teljes elrugaszkodás, a historizmus és eklekticizmus túlhaladása, s a kész mű szeszibilitása és egyedülállósága.¹⁷ A szabadkai palota szobormű benyomását kelti, mintha minden egyes részét sajátkezűleg alkotta és formálta volna az építész. Alkotójának merészségét és temperamentumát hirdeti a kerámiadíszek gazdagsága, a lágy anyaghullámlás és a színek izzó ragyogása. A hangsúly a homlokzat stilizált szív alakú boltívén van, amelyben kissé bevont és árnyékolt formában húzódik meg a portál. Ezzel a boltívvel és árnyjátékkal sikerült elérnie, hogy a viszonylag kis épületen is a bejárat monumentálissá minősül, akár az elmúlt századok elvarázsolt kastélyain. A csodálatos fából és kovácsoltvasból készült ajtóig néhány lépcső vezet fel. A szertelen virágos ornamentika átszővi fémből készült leveleit. A bejárat feletti erkélyt két rózsaszín Zsolnay-kerámiával¹⁸ borított oszlop tartja. A vertikális hangsúly az erkélyajtóval és a felette lévő két ablakkal fokozódik. Ugyanakkor a homlokzat két oldalán a boltívet két kiemelt ablak kíséri, a földszinti ablakok derékszögűek, még az emeleten lágyan kerekítettek. Két kis torony szegélyezi a homlokzati részt,

az oromzat csúcsa pedig mérsékelt hullámzó vonalú, melyhez nemigen szokott hozzá az emberi szem. A homlokzat meleg sárga színnel borított, melyen pompásan érvényesülnek a kerámiavirágok. A narancs-sárga és a kék virágok szeszélyes vonalvezetéssel húzódnak a földszinten és a középső boltív körül. Az ablakokat és az oromzat széleit, valamint a tetőn levő szellőztető nyílásokat kerámiaszalag szegélyezi.

A palota belseje szintén meglepő vonásokat tartalmaz. Raichl már megkísérelte elfogadni Lechner tanácsát a helyiségek használhatóságát illetően. Az enteriőr megoldása a tehetőس értelmiségi igényeihez igazodik. Raichl nemcsak a társas- de a magánéletre is tervezett helyiségeket. Egyetlen hibája, mint általában a többi általa tervezett épületnek is, a bejárati helyiség megoldása. Ugyanis ennél az épületnél is a szűk kis előcsarnokból váratlanul emelkedik ki az emeletre vezető tömör lépcsőház.

Sajnos, az épület belső berendezéséről nem sokat tudunk, mert csaknem mind megsemmisült, néhány szív alakú struktúrdísz marad meg csupán. A hallottak alapján azonban arra következtetünk, hogy a belső berendezés is ugyanolyan gazdag és fantáziadús volt mint maga a palota. A beruházó és a tulajdonos csődje és Szegedre történő szökése után a művészi képeket, bútordarabokat részben eladták, részben megsemmisítették. A műtárgyak és az egész épület megmentésére egy korábbi újságíró tett kísérletet, aki azt javasolta, hogy az épületet fel kell vásárolni és kultúrpalotává avatni. Az írást érdekességénél fogva egészében idézem: „Városunk legfeltűnőbb, s legszebb helyén emelkedik a Raichl-palota. Mindhogy ez a modern építészet legújabb vívmányaival megalkotott hatalmas, impozáns épület a család elköltözése következtében, tudomásunk szerint el fog adatni, felhívjuk rá az érdekeltek figyelmét. A kultúrpalota céljaira kitűnően beválna, s örök éke, büszkesége volna városunknak. Célszerű átalakítások után a földszinten közkönyvtár, a palota melletti bérházban pedig a régiségnek, a műkincsek számára múzeumot alakíthatnának.”¹⁹

A palota tervei, sajnos, elkallódtak, de hogy tervezője Raichl volt, az bizonyítható, mert az 1906-ban, sertéstelevesének felépítéséhez készített terv munkáslakásai is a mester stílusára vallanak. A jellegzetes színek, az oromzat lágy hullámzása, a voluták, a kerámiaszalagok, valamint a virágmotívumok ugyanazt a gazdag képzeletet dicsérik, amely örök értéket alkotott városunkban.

A bohém és hazardjátékos, a sertéstenyésztő és téglagyáros, az üzletember Raichl alkotóképességének tetőfokán értékes bizonyítékát adta életének, temperamentumának és jellemének. Munkássága életvitelével rokon. Kezdetben eklektikus, szokványos épületeket tervezett, de olykor-olykor, szerencsejátékos véletlenek folytán nagyszerű és merész ötletei is támadtak. Azonban többszöri csőd után építészete is visszaesik elsődleges szintjére. 1960-ban, ismeretlenül halt meg Budapesten, de a szabadkai palota, akárcsak Munch Sikoly-a, a pillanat örökkévalósága, a

tőkés társadalom problémáitól való kétely és rettegés, a jövő művészetébe vetett hit megtestesítője is!

A müncheni alkotók ötletei nyomán ismeretlen építészek, minden bizonnyal ismét Komor és Jakab, Lichtnekert Bárány Kávéházát alakítják át a Boris Kidrič utcában (Kossuth utca).

Az új kávéház helyén vendéglő volt, ahová a város központján áthaladó utasok mindegyike betért. Az előző században épített vendéglő azonban nem tudott eleget tenni az egyre növekvő forgalomnak, ezért 1903-ban a tulajdonos úgy határoz, hogy teljes egészében átalakítja. 1904 májusáig már be is fejeződnek a munkálatok.²⁰

A kávéház saroképület, homlokzati részét három nagy kirakatszerű ablak töri át, az ablakok mellett, közvetlenül a sarkon van a bejárati ajtó. Az épület díszét a fafaragású ablakok lágy boltívei képezik, mely a szecesszió müncheni irányzatának jellemzője, és idegen a két építész számára. A belső elrendezés nem rekonstruálható teljes egészében, mivel az épületet a Hadseregotthon igényeihez alakították.

Az utcáról egy kis folyosóra lépünk, mely a bal oldalon egy hatalmas terembe vezet, ez valószínűleg a szálloda fogadóirodája lehetett. Az előcsarnokból nyíló két helyiséget kávéháznak rendezték át. A bejárati folyosó az emeleten lévő vendégszobáig vezető lépcsőházban folytatódik.

A szabadkai illetőségű Titus Mačković az eklekticizmus megszállottja egész sor házat épít a bécsi szecesszió szellemében, többnyire bérpalotákat, családi házakat. Ő építi fel Lendvay Ernő házat is a Đura Đaković utcában (Kálay Albert utca). Az építési engedélyt 1909-ben²¹ adták ki, s valószínű, hogy az épület már a rákövetkező évben el is készült. Főbejárata közepén található, felette a zárt erkély sejteti csupán a reprezentációs helyiségeket, a szalont és az ebédlőt. A sarkokat a kissé kiemelt rizalitok hangsúlyozzák. A földszintet tömör párkánnyal választották el, míg a két emelet közti tagolás diszítéssel borított. A középső és a két szélső rizalit oromzata kihangsúlyozott és most már megállapodott hullámvonalú. Az ablakok mindegyike másképpen, sajátosan formált, míg a középső ablakok keskenyek és magasak s éles derékszögben végződnek, addig a középső rizalittól az épület szélei felé haladva gyengédebb, lágyabb formát kapnak, ezért az első emeleten széles, nyugodt négyszögek, a másodikon viszont boltívesek. Az ajtókat, ablakokat tekerő virágindák díszítik, míg mindkét emeleten az erker mentén megszokott nélkül kannelura szalagok húzódnak, melyeknek élei szívmotívumokban végződnek, ez a szalag köti össze az emeleteken lévő ablakokat is.

Az épület tervrajza még hagyomány, nem jelez újítást, a megszokottól való eltérést. A legmutatósabb, utcai részre néznek a társas élet helyiségei, míg a konyha, a fürdőszoba, a cselédség számára fenntartott szobák a másik részben találhatók.

Mačković a rákövetkező években is ehhez hasonló, valamivel szeré-

nyebb díszítésű házakat tervezett. Roznovszky József Strossmayer utcabeli (Eötvös utca) háza is az előbbi mintájára készült. Az építési engedélyt szintén 1909-ben²² adták ki.

1910-ben Ungar József számára tervezett egy emeletes házat, melyen már nincs előugró rizalit, ám a földszint és az emelet közti vízszintes tagolást itt is párkányzat adja meg. A derékszögű ablakokat függőleges díszszalagok és kannelurák hangsúlyozzák, csakhogy a négyzetes tereket szívmotívumokkal töltötték ki. A homlokzat szabályos négyzetekre osztott, a sarkokat csillogó, sokszínű, a falusi házakon használatos kerámiabetétek jelzik. Az ablakok előtt szerény méretekben kovácsoltvas díszítés.

A Petőfi utca sarkán lévő 1911-ben épített Péics-házon²³ némi módosításokkal találkozunk, igaz, csak a homlokzaton. Ez az egyemeletes ház is saroképület, a sarkokat kis háromszög alakú oromzatok emelik ki, melyek nem hajlítottak, hanem inkább szigorúan merevek és a merőleges felé tartanak. A vízszintes tagolás teljesen hiányzik. Az ablakok, ajtók formája, minden vonal, a rendkívül szerény díszítéssel egyetemben mind a magasba tör, és az épület vertikális jellegét hangsúlyozza. A szokásos díszítések helyett Mačković, az épület sarokrészét emberi alakokkal, gazdag virág guirlandeokkal átfont férfi és női szoborral díszítette. A tervrajz jól szemlélteti Mačković gyenge rajzkészségét.

Mačković nevéhez még néhány kisebb családi ház és villa terve fűződik, de ezek már igen szerény teljesítmények, melyeken csak ismétlődnek a jelentős alkotásain fellelhető elemek. Ezekkel az épületekkel zárul a szabadkai építész gazdag opusa, aki stúdiumai befejeztével visszatért szülőhelyére, és arra törekedett, hogy nagyvárosi jelleget kölcsönözzön, neki. Igyekezete többé-kevésbé sikeresnek mondható. A háború félbeszakította tevékenységét; Szabadkának az SZHSZ-királysághoz történő csatlóása után meghalt.

Századunk első évtizedének derekán még dolgoznak olyan építészek is, akik nem sajátítják el teljes egészében a Lechner-féle elképzeléseket. Így például 1906. július 20-án dr. Dömötör a budapesti Vágó²⁴ testvérpárt kérte fel házának felépítésére. Sajnos, a Sugárút építése folyamán ezt az épületet lerombolták.²⁵ A tervrajzát azonban tovább őrzi a levéltár, s ezen azonnal feltűnik, hogy Mačković erről másolhatta a díszítőelemeket, az ablak és ajtóformákat, a kerémiaszalagokat, valamint a szívmotívumokat. Munkamódszere tehát közelebb állt a Vágó-testvérek mint a Lechner köré csoportosuló és a szecesszió népi-nemzeti változatát művelő építészek módszeréhez.

1912-ben ismét találkozunk a Vágó névvel, de ezúttal csak László-éval, aki minden bizonnyal a szabadkai illetőségű Strassburger Izidor építéssel társult. A szecesszió bécsi változatát követve, közösen tervezték Vojnics Piroška²⁶ házát a Fasizmus Áldozatainak terén (Teréz park). A magyar népművészet hatása egyedül csak a földszinten az erkélyt tartó árkádos boltíveken érezhető.

Még néhány építész alkotott e kölcsönvett népi-nemzei változattal vegyített stílus szerint. 1906-ban Fazekas Lajos megtervezi Balogh Zsigmond bécsi hatásokat tükröző házát, majd 1912-ben²⁷ Strassburger a Petőfi utcában épít fel egy egyemeletes házat, melynek földszinti részén üzlethelyiségek találhatóak. Mindkét sarkot erkerek hangsúlyozzák, a kirakat felett pedig, mely árkád benyomását kelti, a lakóhelyiségek erkélye húzódik.

Válly Gyula²⁸ szabadkai építész ugyancsak szecessziós stílusban készült házával próbált szerencsét. 1911-ben a P. Drapšin utcában építette fel kéteemeletes házát, melyet ma is építész kollégái laknak. Az épületet a bejárat feletti erker, a főhomlokzat különösen hajlított és élesen átvágott oromzat, és a szerény kerámiadíszek teszik érdekessé.

Az ifjú építészek új nemzedéke, Kós Károly vezetésével tovább folytatta Lechner kutatásait és nem maradt meg a díszítő motívumok szintjén. Megkísérelt a falusi építés lényegéig hatolni, igyekezett feltárni szerkesztési módját, lényegbevágó sajátosságait, hogy ezáltal teremtsen új, modern és funkcionális építészetet. Feltárták Erdély „fatorony építészeteinek” a Duna és Tisza mentén húzódó falvak házainak szépségét, elfogadták az angol családi házak szabad, festői szerkezetét és a távoli rokonok, a finn építészek tapasztalatait is. Tetőszerkezeteik magasak, meredek, gyakran használtak fát és nyerstéglát, az épület tömegét és vertikális jellegét emelték ki. Díszítést csak szerény mértékben alkalmaztak.

Területünkön is megtalálhatók ezek a kevésbé díszes és konstruktívabb törekvések, melyek néhány jól sikerült objektumot hagytak az utókorra. Első helyen a Magyar Ede tervezte kikindai református templomot említjük, továbbá Jánszky Béla művét, a zombori Weidinger-palotát, ez utóbbi Kós Károssal közösen tervezte a „zebegényi római katolikus templomot” 1908-ban.

Ilyen törekvéseket egyesít magába egy szabadkai épület is. A Köztársaság téren (Szent István tér), a városházának átellenben a Magyar Általános Hitelbank háromemeletes épülete. Félkör alakú tömegével, kit utca sarkán félkörben helyezkedik el. Építési körülményeiről vajmi keveset tudunk. Egy 1912-ből származó képen már a befejezett épület látható, s minthogy a bankot 1905-ben alapították,³⁰ így feltehetően ebben a periódusban emelték fel. A városházáról írt könyvében Braun Henrik is megemlíti az újonnan felépített takarékpénztárt,³¹ és Stern Zsigmond nevét aki röviddel azelőtt díszítette a bank dísztermeit.³² 1914-ben belső átrendezését kérvényezték.³³ Ennél több adat nem áll rendelkezésünkre és bizonyítékok hiányában egyelőre homály fedi alkotójának kilétét, aki új törekvéseivel bátran szembeszállt az ékes város házával.

Most pedig térjünk vissza a szecesszió magyaros változatának egyre fokozódó hatásához és térhódításához, valamint a már ismert két épí-

tész; Komor Marcell és Jakab Dezső tevékenységéhez, akik a városháza tervezőiként jelentek meg újra városunkban.

Az Újvidéken székelő Tartományi Műemlékvédő Intézet műemlékek védelméről szóló törvényének 56. szakasza (Službeni glasnik SZSZK 66/3) és a közigazgatási ügyekben való általános közigazgatási eljárásról és a szabadkai városháza sajátosságainak megállapításáról szóló törvény 202. szakasza értelmében: Szabadkán a Köztársaság téren lévő Városháza a törvény védelmét élvezzi és műemlékként van nyilván tartva.³⁴

A valamikori Szent István téren egy évszázadon keresztül, egy egyemeletes épület töltötte be a városháza funkcióját. Azonban a város terjeszkedésével és gazdasága folytán, ez az épület nem elégíthette ki az igényeket. Kezdetben csak bővítésére és átrendezésére tettek javaslatot. 1907. január 21-ig, a beérkezett pályaművek áttekintéséig ismeretlen volt az épület további sorsa.³⁵ Ismét Komor és Jakab barokk stílusú „A torony alatt” címmel beküldött tervére esett a választás, mely teljesen új épület felemelését kínálja. A második díjat Bálint és Jámbor budapesti építészek kapták, míg a harmadik helyre szorult a szabadkai Raichl Ferenc. A díjazott pályamunka tervezői számoltak azzal, hogy a várost Mária Terézia alapította, uralkodása idején a barokk stílus dominált, s ezért tiszteletből a város legjelentősebb épületét személyének és uralkodásának szentelték. Mivel azonban Jakab és Komor Lechner lelkes követői voltak, s már Szabadkán is alkalmazták a magyaros stílust, így ezen az épületen is érvényesíteni szerették volna. Az új, átdolgozott terv elfogadása azonban meglehetősen nehezen ment. Éppen hogy, megtörték a polgárok és a városlnök ellenállását, a kultur- és közoktatásügyi minisztériumnak támadtak bizonyos ellenvetései. Azt kifogásolták, hogy a költségek túlhaladják az előirányzott összeget, kétségbe vonták a stílus magyaros voltát, és kísérletinek minősítették, továbbá azt állították, hogy az épület túl költséges és jelentős ahhoz, sem hogy ilyen „szedett-vedett” kísérleti stílusban építsék fel.³⁶ A terv szabadkai körökben is ellenállásra talált.

„Sok tortúrán megy keresztül az ízléstelen tervezet, s még sem ejti gondolkodóba az illetékes intézőket. Pedig hát a miniszter csak nem akarhat rosszat a városnak, s azok az európai híru műépítések csak értenek annyit, mint az új városháza tervezői . . . Mi jobban óhajtjuk talán, mint más, hogy új városháza legyen, csak azt nem tartjuk helyesnek, hogy Szabadka dísze legyen egy heberizált egyiptomi stílu épület, melyet ötven év múlva, mint az ízlés aberációját jönnek majd megcsudálni hozzánk.”³⁷ Kifogásolták továbbá azt is, hogy a főlépcsóház nem vezet a második emeletre, hogy a falak nem eléggé szilárdak és a helyiségek száma sem kielégítő.

Minden kudarc ellenére, hála dr. Bíró Károly városlnöknek és Vály Gyula szabadkai mérnöknek, Komor és Jakab tervét mégis elfogadták és 1912-ig valóra is váltották.³⁸ Az épület a város központjában a tér

közepén, mint szabad objektum foglal helyet, s négy homlokzatával és négy bejáratával uralja a teret. A két emelet vízszintes formába tömörül, míg a harmadik és negyedik, a megnyújtott tetőszerkezetben található.

A főhomlokzat két szélén és közepén előugró rizalitok a tömeg és árnyék érdekes, merész játékát tükrözik. A kőblokk utánzatú vízszintes helyzetű árkádos boltívek tartják az egész épületet. A középső főrizalit virág- és állatmotívumokkal díszített és ékeesebb a másik kettőnél. Büszkén, méltóságteljesen emelkedik rajta a három karcsú ablakos erker, mely jelenlétével az épület fő és legdíszesebb termeiről árulkodik. A derékszögű vitrázsablakok és árkádos boltívek elrendezését ismétlik és hangsúlyozzák. A kerámiaszalaggal szegélyezett hullámos vonalú oromzat csúcsa alatt a város sokszínű címerét találjuk. A központi rész felett emelkedik ki a 100 m magas torony, sok kisebb szellőztető ablaknyílásával, kilátóteraszával és a környező tanyákat az anyavárossal összekötő toronyórával. A középső rizalit az erkélyekkel és az ablaknyílások szertelen játékaival díszített kisebb tornyot flankírozza. Az árkádok kövének szürke színe, a homlokzat ibolyaszín alapja, a sokszínű kerémia díszítvények, valamint a tetőlapocskák izzó csillogása fenséges látvány a bácskai síkság ege alatt. Az egész komplexum kiemelkedések és bemélyedések, erkélyek és erkerek nyugtalan játéka, s ezek hangsúlyozzák a helyiségek, a ritmikus elhelyezésű ablakok, a hullámzó tetőszerkezet és a torony éles csúcsának szerepét.

A derékszögű alaprajz hosszabb szárán levő másik homlokzat szerényebb és mérsékeltebb. Bár az árkádos boltívek az egész épületet körülfogják, itt is akárcsak a két másik homlokzaton, kirakat vagy ajtókeretként szolgálnak. A homlokzat középső része kissé kiválik hatalmas kovácsoltvas kapujával, mely valamikor a börtönbejárat volt.

Az első emelet derékszögű és a második kerekített ablakai folytatják a tömeg és a nyílások ritmikus ütemét.

A földszinti helyiségekben néhány szaküzlet kapott helyet, s ma már ezek a helyiségek is fokozatosan visszanyerik eredeti kinézésüket és szerepüket.

A főhomlokzaton lévő tulipán motívumokkal díszített kovácsoltvas ajtó a szabadkai Pukkel Pál mester műhelyében készült. A bejárati ajtó tehát az előcsarnokba vezet, mely a széles márvány lépcsőházra tekint. Az előcsarnok két oldalán lévő ablakok rendkívül gazdag díszítésűek. A bal oldalon a régi városházát árbázoló vitrázs, míg jobb felől az új épület látható. A fehér márványból készült lépcsőház hatásos ellentétben áll az eozinmázás lapokkal, melyek falhoz tapadva kísérik a lépcső elágazásait. A gazdag kerámiadíszítés Lechner és a kerámiagyáros Zsolnay barátságának eredménye. Együttműködésük és első kísérleteik adtak ösztönzést a magyaros stílushoz ragaszkodó építészeknek.

A főlépcsőház a díszterem előcsarnokába vezet, mely erdélyi motívumokat felhasználó fafaragásos burkolatával csipkére, szív-, szőlő- és tu-

lipánmotívumokat felhasználó népi hímzésre emlékeztet. A farásokat az építészek tervei alapján Hoffmann Mihály műhelyében készítették. Ehhez az előcsarnokhoz kötődik a központi lapos kupolával borított és fadísztésű tanácsterem. A hosszabb falfelület hat ablakáról a magyar uralkodók tekintenek le. Ezeket az ablakokat megfelelő középkori technikával készítették, mely leghívebben tükrözi a vitrázs aranykorát, a tűző színeket, a mozaik formájú felosztást és a bársonyos patinát. Ma már áthelyezték ezeket a vitrázsokat, melyeket a budapesti Róth Miksa készített, az ő nevéhez fűződik a budapesti királyi palota, a Parlament, István király palotája, a Marosvásárhelyi Kultúrpalota, a Deák- és Kosuth-mauzóleum és több templom üvegablakainak kivitelezése.

A boltív központi részén virágmotívumok indáznak, melyek tökéletes összhangban vannak a helyiség egyéb díszítésével. A központi részen helyezték el a megvilágítást, mely szecessziós formájával és színével felélénkíti a termet. A munkaasztal és a fal mentén hasonló virágformájú lámpák találhatók, a zuhatagszerűen leomló piros és fehér üvegvirágkelyheket kovácsoltvas-szárak és sasfejből végződő levelek tartják.

A nagy tanácsterem mindkét oldalán fafaragott ajtók vezetnek a két kisebb helyiségbe, a sárga és a zöld tanácsterembe. Az épületnek ebben a részében foglaltak helyet a városelnök helyiségei, míg az emeleten voltak az esketési terem, az adóhivatal és a többi hivatalok. (A nagy tanácstermet most a Kultúrotthon rendelkezésére bocsátották, mely itt rendezi műsorait, ezenkívül a Városi Múzeum és egy képtár kapott itt helyet.)

A harmadik és negyedik emeleten volt a börtön, az elítéltek külön bejáraton és lépcsőházon érkeztek az épületbe, s így megkímélték őket a városházára érkezők csúfondáros megjegyzéseitől. (Ezekben a helyiségekben van most a levéltár és itt található a művészek számára fenntartott műtermek is.) Az emeletek alaprajzai világosak, áttekinthetőek, a helyiségek könnyen megközelíthetőek, az adóhivatal irodái egymás mellett sorakoznak, ennél fogva az adóköteles polgár ugyanazon az emeleten elintézhette teendőit. Az említett részleg folyosóján akár ezer ember is elférne, közepén művészi faragású virágmotívumokkal díszített fapadokat helyeztek el. A pasztell zöld alapon lévő piros, sárga és kék pávatoll motívumok égő színezése enyhíti az ügyviteli helyiségek szigorúságát.

Díszítése, a belső és külső ornamentika a folklór szellemiségét idézi és a népi-nemzeti elemek kifinomult alkalmazására vall. Az épület monumentális dekorációs egésze a harmonikus architektúra, a belső díszítés és berendezés teljes egészében a „gesamtkunstwerk”, művészi törekvéseit igazolja.

A kézműipari termékek mindegyike művészi kivitelezésű. A Pukkel Pál műhelyében készített kovácsoltvas jelentős helyet foglal el az egész architektúra összetételében.

A két főbejárat és a két mellékajtó díszítéséhez a tulipánosláda motívumait használták fel. A finoman csipkézett levélalakú kilincsek, továbbá a lépcsőház mentén húzódó kerítésrész, az ablakrácsok és a kandal-

lórácsok Komor és Jakab szertelen képzeletéről és Pukkel mestertudásáról tanúskodnak.

Az erdélyi parasztok kedvenc alapanyaga, a faragott fa meleg fogadtatásra és gazdag alkalmazásra lelt az épület belső kiképzésében.

A Hoffmann Mihály műhelyében megmunkált fát egyre jelentősebb helyiségek burkolatához használják. Még a mobiliák, így például a városelnök széke is faragott és díszített, s szintén Hoffmann műhelyéből származik. Az első emelet folyosójának oszlopait körülfogó padok Sípos Károly asztalos munkái.

Az össz festői munka, a falak mentén húzódó, az ablakokat, ajtókat és oszlopokat szegélyező virágmotívumok, valamint a padok tulipán- és pávatoll-motívumai Stern Zsigmond nevéhez fűződnek, aki Bécsben és Münchenben tanulta a szakmát.

Itt kell megemlíteni továbbá a budapesti Hahn-testvérek szobrászmunkáit, akik gazdag stukatúrokkal ékesítették a tanácsterem falait és boltíveit. A központi fényforrást övező apró virágokból csillagszerű motívumok koncentrikus körei törnek elő, melyek a gótikus tornyok számtalan, aprólékos díszítvényeire emlékeztetnek. A négy kisebb, a terem sarkában levő fényforrás valamivel szerényebb kivitelezésű, de szintén ezek a motívumok ölelik körül. A díszítvények legkiválóbbja azonban mégis a pécsi Zsolnay-gyár kerámiája. Ezek az épület minden részén megtalálhatók. A homlokzatot a Zsolnay-gyárban készült virágok díszítik, az oromzat hullámos széleit pedig kerámiaszalagok, a tetőszerkezet óriási tömegét a fehér díszítésű sötétzöld és sötétpiros cserepek gyöngyházszerű visszatükröződése enyhíti, s jóformán a homlokzat minden oldalán ott ékesedik a város címere is, amely szintén ebből a nemes anyagból készült. A Zsolnay-gyár készítményeinek hírneve egész hazánkba eljutott; Belgrád, Szarajevó, Varaždin, Rijeka házain máig is ott csillognak a gyár termékei.

A zöldes kerámiaburkolat révén az épület belseje is jellegzetes hangulatot tükröz. A lépcsőház elágazásánál a falmélyedésben lévő két büszkesas várja és kíséri ki a látogatót. Ugyanakkor a falmélyedés falát a középkorban virágzó horror vacui-ra, az egész képfelület kitöltésére irányuló törekvésre emlékeztető mesés viraggyűrűk szövik át. A felső sor állatformák, valamint a havi munkálatok ikonográfiai motívumai megörökítő lapok díszítik.

A befejezett épületben Komor és Jakab 1907-ben készült terveivel elmentében bizonyos eltérések tapasztalhatók. Ezek a változások főként az épület díszítvényeire és külső kivitelezésére vonatkoznak. Az első szembeötlő különbség az árkádok külsején észlelhető.

A tervek alapján ezek zártak és boltívekben helyezkednek el a kirakatok és az ajtók. Kihagyták továbbá a homlokzaton húzódó személyeket ábrázoló domborműveket, melyek a marosvásárhelyi Kultúrpalotán pl. megvannak. A domborművek valószínűleg azokat a magyar királyokat ábrázolták, akiket később a tanácsterem vitrázsain örökítettek meg.

A középső rizalit mellett lévő torony nem lapos kupolával fedett, hanem kissé elkeskenyedik, csúcsát pedig gömb koronázza. Mint általában az egész épületen, az oromzaton is redukált a kerámiadíszítés. Bizonyos módosításokat eszközöltek a főtoronyon is, ugyanis a kerek szellőztető nyílásokat derékszögűekre építették. A védőtetővel ellátott kilátóterasz díszítése is korlátozott. Az órát pedig valamivel lejjebb helyezték.

A szabadkai városháza hasonmása Erdélyben, Marosvásárhelyen található. Ezt az épületet ugyancsak Komor és Jakab tervezte, 1906-ban, s az ő nevükhöz fűződik a Kultúrpalota felépítése is, 1910-ben. A díszítések, az elméleti törekvések ugyanazokra az alkotókra vallanak. Azonban a marosvásárhelyi épület szerényebb kivitelezésű és kevésbé sikerült a szabadkainál.

A városházának a szecesszió jellegzetesen magyar változatában történő felépítése politikai mozzanatokat is rejtett magában.

Ebben a soknemzetiségű városban, melyben egyre nőtt a szerb, illetve horvát lakosok száma, s mind érezhetőbbé vált a magyar székváros hatásának gyengülése, a kormány megingott tekintélyét igyekezett visszaszerezni, mégpedig a városháza felépítésével. Ezt igazolja egy kortanú is: „Véleményem szerint politikailag többet jelent egy ilyen maradandó épület, mint az idők változásainak alávett miniszteri rendeletek egész sora. Minden külső kényszer nélkül... fogják a nemzetiségek a magyar nyelvet elismerni, látva a magyar formák, a magyar stílus fölényét... Sok ilyen épület jobban bizonyítja az uralkodó magyar faj létezését, mint a magyar címer, amelyet a nemzetiségek hivatalos postaházaira vagy bíróságaira ráraknak... Ez a gyűlhelye a lakosságnak, itt végzi el összes állampolgári teendőit. Ha minden pillanatban azt látja, azt érzi, hogy magyar házban van, jobban ismerni és tisztelni fogja a magyar igazságosztó erejét.”³⁹

A városháza építésével egyidejűleg Komor és Jakab egy banképületet is tervezett, a mai Putnik Utazási Iroda épületét, a Boris Kidrič utcában (Kossuth utca). A keltezést illetően ismét régi fényképek segítségével szorulunk. A Braun Henrik 1912-beli könyvében megjelent képek egyikén már ez az épület is látható. Itt említi meg a szerző a két banképület⁴⁰ tervezőinek nevét is, miközben elkeseredetten lázad az egyik bank „keletiesített” stílusa ellen, s hozzáteszi hogy most már „ebből elég”.⁴¹

A bank vezetősége a város legforgalmasabb utcáját választotta ki székhelyéül, ahol a szecessziós épület hullámos homlokzatával domináló szerephez jut a környező eklektikus épületek felett. A saroképület mindkét homlokzatának kiképzése egyforma gonddal készült. Teljesen azonosak és a köztük lévő éles sarkot a kerekded kilátó erker enyhíti csupán. A főbejárat valamikor a B. Kidrič utcára nézett, ma az épület sarkát áclósan elvágták és nem éppen odaillő kőbejáratral törték át. A homlokzat ezen oldalán megőrizték a növényindás faragott oszlopokkal flankírozott kis ajtót. Az archivolt az új kaptármotívumokkal díszítették, melyet többször is alkalmaztak ezen az épületen.

A bejárat felett négyzet alakú erker van, amely női mellképet ábrázoló tartókra támaszkodik. Az erker kimagasló oromzattal és a kaptármotívum megismétlésével végződik. Falához két kovácsoltvas erkélylapul. A homlokzat még egy azonos, domború oromzatú ablakos erkerben folytatódik.

Komor és Jakab terveiben igen gyakori a kettős rendeltetés. A városháza első emeleti helyiségeit például az adminisztrációnak szánták, míg a földszintet üzletek és kávéházak számára tartották fenn. A bank első emeletén és a földszinten munkahelyiségek, míg a többi részben egyszerű, funkcionális lakások találhatók.

Komor és Jakab számtalan olyan keleti díszítőmotívumot alkalmazott, amelyet a magyarok még az őshazából hoztak magukkal. Ezt bizonyítja a Putnik épülete is. A homlokzat halvány ibolyaszíne megfelelő alapot szolgáltat a szemléletes színezésű kerámiadíszítések összehelyezéséhez. A bejárat és a kerekített ablakok archivoltja az előszeretettel használt tulipán-, szív- és szőlőmotívumokkal ékesített. Az ablakok körül a domború erkeren a ház belsejét kíváncsian szemlélő két mókust ábrázoló dombormű jelenik meg. Az alkotók gazdag képzelete úgy játszadozott ezzel az architektúrával, mintha az épület falai nem is kemény téglából, hanem puha anyagból lennének, mely ellenállás nélkül engedelmeskedik a leleményes mester kezének. A tetszetős kovácsoltvas erkélyek szintén a kézműves mesteri tudásáról árulkodik, hiszen az erkély minden egyes része hallatlan precizitással és figyelemmel készült, eleven virágait, mintha abban a pillanatban ültették volna át egy gondosan ápolt kertből.

Az utca túloldalán különös meglepetésben lesz részünk. Ugyanazok az építésszek, csak néhány évvel később egy annyira különböző és idegen hatású épületet terveztek.

Komor és Jakab egy másik bank⁴² vezetőségének a megrendelését is elfogadta. A terveket a mai napig megőrizték⁴³, és az épület is csaknem eredeti formájában áll. Csupán a bal oldalát érte bombatalálat, a II. világháború idején.

Noha ez is saroképület, mégis csak az egyik homlokzatát, a B. Kidrič utcára (Kossuth utca) nézőt formálták gazdagon.

Az épületbe két, a középső részen lévő bejárat vezet, melyek egymás mellett helyezkednek el. Az egyiket valószínűleg a hivatalnokok, a másikat pedig a felek használták. Az első bejárat pontosan az épület középtengelyén van, felette mindkét emeleten erkélyek húzódnak. Ezzel szemben a másik bejárat monumentálisabb és rendeltetésének megfelelő, az architrávot és a háromszög alakú oromzatot két dór oszlop tartja. A két emelet közti határt a kombinált jón és korinthoszi oszlopfőss pillérek törlik el. Az épület csúcsát kővázák ékesítik, melyek közül máig kettőt sikerült megőrizni. Az ablakok derékszögűek, az első emeleten virágdíszítés indázik felettük, az ablakok ugyanilyen díszítései néhol ma is fennmaradtak.

Ez az épület is kettős rendeltetésű, a bank ügyviteli működésére és lakásul is szolgált.

A földszint központi részét a felek számára fenntartott ügyviteli helyiség képezi, majd az igazgatói irodák, bal oldalon van a zálogház, jobb felén pedig a pénztárosok, a takarékpénztár, a biztosítás és a titkári irodák. A helyiségek falát ma is faburkolat fedi, a felek számára fenntartott helyiség belső berendezése pedig úgyszólván érintetlen, eredeti formájában áll.

Nem tartozik ugyan szorosan Szabadka központjához, mégis ki kell térni a Pilicsi-tó kiépítésének körülményeire. A széles, nyugodt síksági tavat sokan felkeresték gyógyhatása végett. 1896-ban, a villamospálya kiépítésével a környék gyors fejlődésnek indul. Számos villa épül a tó körül, a pihenni vágyó szabadkai polgároknak, 1909-ben pl. Palicson 155 magánvilla volt.⁴⁴

A helybeliek és a budapestiek élénk érdeklődése folytán a város a tópart kiépítését szorgalmazta. 1904-től különböző huzavonák és anyagi gondok gátolják az építkezést. Ebben az évben vetették el a Parafa Építő Részvénytársaság által kidolgozott, a part kibetonozására, a vízvezeték és a fürdőépületek kiépítésére vonatkozó tervet.⁴⁵ 1906-ban újra kiírták a pályázatot, melven a Vágó-testvérek, továbbá Komor és Jakab, valamint Törk Ernő tervét⁴⁶ választották ki. A munkálatok azonban csak 1909-ben kezdődtek el, mégpedig a második helyezett Komor és Jakab⁴⁷ tervei alapján. Először a női fürdő, a szálloda és a víztorony építéséhez kezdtek hozzá.⁴⁸ Az újságírók ez alkalommal is amiatt méltatlankodtak, hogy miért nem helybeli építészre bízták a munkát.⁴⁹ Úgy látszik azonban, hogy Komor és Jakab tekintélyét az újságírók már nemigen ingathatták meg, s a két építész zavartalanul folytathatta is tevékenységét. 1910-ben megállapodás született Fazekas Lajos vállalkozó és a város között, a Vigadó, a gyógyszertár, a víztorony és a női fürdő kiépítésére vonatkozóan.⁵⁰ Jakab gyakran megfordult a palicsi építőhelyen, hogy felügyeljen és irányítsa a munkálatokat, ezenkívül élénk levelezést folytatott Mamuzics Pál helybeli mérnökkel, akit viszont a város bízott meg a munkálatok felügyeletével.

A víztorony az erdőn áthaladó a tóig vezető széles sétány elején áll. Az átjáró hatalmas parabolikus boltív, melyet egyfelől a kerek fedett villamos várakozó tart. Az itt található padok a városháza első emeletén lévőkre emlékeztetnek. A másik oldalon van a torony, mely szintén a városháza tornyával rokon. A magas kerekded betonkonstrukció, dérekszögű nyílásaival és kihegyesedő, fából készült tetőrészeivel az Európa-szerte ismert erdélyi templomharanglábak, háztetők és kopjafák kiépzésére emlékeztet.

A torony és a tó közötti út felénél a sétányt ismét egy parabolikus ívű épület, a vigadó⁵¹ szeli át. A sétány az épületen halad át és ezáltal két identikus térre osztja, melyek boltívvvel vannak összekötve, s e felett találhatóak a szobák. Az épület előtt félkör alakú, fából készült teraszok

vannak, ahol még ma is néha zene szól. Helyiségeit szállodának használták, kezdetben itt nyert elhelyezést a Képzőművészeti Találkozó Képtára is, ma a fiatalok szórakozóhelye.

Az épület piros tetőrészeivel, sárga homlokzatával és színes népi motívum díszítésével tökéletesen beilleszkedik az erdő és a hatalmas park összhangjába. A díszítés az épület fontos elemeit követi, a reprezentatív belső helyiségek nagy ablaknyílásait impozáns, minden bizonnyal a gödöllői művésztelep tervei alapján készült vitrázsok borítják. A női fürdő szintén ugyanebből az anyagból készült, ötletes módon, cölöpépítmény illúzióját keltve. A faoszlopokat a tó szanalásának idején betonoszlopokra cserélték fel. A tóparti sétányt egy óriási méretű, Zsolnay-váza ékesíti. Értékes kék máza sejtelmes fényt sugároz. A város igényeinek, a polgárok igyekezetének és a művészi mesterség avantgard szintézisét tükrözi ez a váza is.⁵²

A főváros építészei által városunkba plántált stílust mindenki lelkesedéssel fogadta, s még a szerényebb jövedelmű polgárok is a város főépületeihez hasonló házat szerettek volna maguknak. Sok szabadkai építész is ez irányba fejtette ki tevékenységét, s több kisebb, rendkívül tetsetős alkotást vallhat magáénak. A már említett Mačković Titus mellett, az építészet ezen stílusát művelte Salga Mátyás⁵³ Matija Gubec utcabeli házával, valamint a Harambašić utcai épülettel és sok külvárosi és palicsi villával, továbbá Fábián László Moša Pijade úti (ma már, sajnos, lerombolt⁵⁴) házával! és ide sorolható Nagy Ferenc és Kraus Lénárt neve is. A kereskedők többé-kevésbé átrendezték kirakataikat, míg egyesek megelégedtek a kovácsoltvas kapuval is, mint pl. Aleker János⁵⁵, aki az eléggé ismert Gombos Lajos építész bízta meg ezzel a munkával.

A szecesszió térhódításával egyidőben azok az építészek, akik munkáik legnagyobb részét ebben a stílusban alkották meg, már új, modern konstrukciókkal lépnek fel. Salga Mátyás 1909-ben a Vermes sírbojt tervezésekor már sima, díszítés nélküli betonlapokat használ, s ez a törekvés már önmagáért beszél.⁵⁶ Sőt a vasból készült bejárati ajtó is mértani pontossággal és szigorral készült. Néhány évvel később, 1911-ben⁵⁷ Strassburger Izidor Szemery János számára épít fel egy egyemeletes házat, mely szintén mértani szigorúságot és szimmetriát tükröz. A négyzetszerű, díszítés nélküli bejárat feletti ablak is fegyelmezett vonalú, s a bejárat jobb és bal oldalán lévő kirakatok is Loos Adolf szigorúságára emlékeztetnek. A városban még viruló virágos korszakra való nosztalgikus emlékezés egyetlen maradványát a tetőtér parkányzatán szégyenlősen megbújt szívmotívumok képezik. Jelentős újszerű változások tapasztalhatók az épület alaprajzában is. A fürdőszoba a hálószobához áll közel, mely a szalonon keresztül van összekötve az ebédlővel. A konyha minden helyiségtől távol esik, s az ebédlőhöz van legközelebb.

Vajdaság többi városához viszonyítva kétségkívül Szabadkán található a szecesszió legértékesebb emlékei. A díszes, játékos formák és színek adják meg a város jellegzetes jegyét; a város szívében az előző

építészeti korszak dominál. A városháza tornyán és a zsinagóga kupoláján pihen meg először a tekintet, s a köztudatban nem véletlenül éi Szabadka a szecesszió városaként.

Ma már nem tudjuk, hogy véletlenül vagy szándékosan alkalmazták-e az ismert budapesti építészeket, de az bizonyos, hogy a helybeliek is értékes tanúbizonyságát adták létezésüknek és tehetségüknek. Így pl. Raichl Ferenc alakját minden építész szakértő megirigyelhetné. Épületeink tehát ékesen igazolják, hogy volt egy rövid időszak, amikor a saját erejétől és hitétől megrészegült kisváros európai viszonylatban alkotott.

Lechner szegedi tartózkodása idején talált megrendelőre, s építette fel a Léovics-palotát. Szabadkát érte az a megtiszteltetés, hogy elsőként volt birtokában olyan építményeknek, amelyek heves vitákat váltottak ki, sőt, egy minisztert arra készítettek, hogy adminisztrációs intézkedéssel és hatalmával gátolja meg az új irányzat térhódítását.

Bátran állíthatjuk, hogy Komor és Jakab, a szecesszió népi-nemzeti változatának kiváló művelői, Szabadkán értek el legnagyobb sikert. A városháza és építészeti formák és a művészi mesterség harmonikus ötvöze. A zsinagóga a szokványos „mór stílus” zsidó imaházakkal szemben úgyszintén nagy haladást jelent. Természetesen az objektum külön értéke a modernebb hozzáállásban, az új konstrukciók és az építészeti technika új vívmányainak merész alkalmazásában rejlik.

A bank, a már említettekkel együtt, a funkcionális épületek közé sorolható, amely a megrendelők józanságáról tanúskodik; tudták, hogy a fejlődés adott pillanatában mire volt szüksége a városnak.

A szecesszió magyaros változatának elterjedése városunknak a korábban sérthetetlen építésügyi minisztériummal szembeni tudatos ellenállását bizonyítja. Érdekes megemlíteni az épületek keletkezése folyamán bekövetkező stílusmódosításokat. Ugyanis a Lechner-féle irányvonalat még ma is sok bírálat és kifogás éri.

A magyar szerzők a nagy mesternek és fantáziadús építésznek a kötelező tisztelet mellett felróják a nem éppen újszerű megformálást és a díszítés „mézeskalács” ízlésre valló jellegét. Sőt olyat is állítottak, hogy a Lechner kezdeményezte népi-nemzeti építészet elemeinek alkalmazása melléfogás volt.

Követőinek Szabadkán alkotott épületei erőteljes fejlődésvonalat mutatnak. Az épületek funkcionalizmusa, a díszítésben való mértéktartás és a népi építészet lényegi formáihoz való közelítés vitathatatlan.

Elsősorban a fiatal építészemzedékre volt jellemző a falusi építkezés gyakorlati tapasztalatainak modern építészeti törekvésekkel történő egyesítése, s az angol iparművészeti kiállítás információira való gyors reagálás. Többek között ez érezhető Komor és Jakab alkotásain is. S bár szorosan kötődnek Lechnerhez, a palicsi épületeken már a Kós Károly köré csoportosult kutatók eredményeit is hasznosítják. A Vigadó és a víztorony a síksághoz harmonikusan illeszkedő épületek, de ugyanakkor impozáns, a nyaraló épületeihez méltó látványt is nyújtanak.

Raichl a kifogyhatatlan ötletek embere, a tehetség és a konzervatív környezet összecsapásának példája. Tehetségét eklektikus alkotásokra pazarolja, hogy ezúton biztosítsa az anyagi fedezetet művészi elgondolásaihoz. Festői palotájának építésével egyidejűleg, közvetlenül mellette egy előző korszakbeli épületet tervezett, de úgy, hogy az engedmények ellenére is eléggé harmonikus, nem zavarja a mai Képzőművészeti Találkozó képzeletbeli formáinak és színezésének érvényesülését.

A régi tervek nagyratörő elképzeléseit, plasztikus formáit vizsgálva, és a kész alkotással történő egybevetés során, a háború előtti évtized új képe tárul elénk. Minden egyes terv módosult időközben, szerényebb kivitelezésben készült el. Azonban bizonyos fokú józanság és éberség is jellemzi a változásokat, s ezért végeredményben elégedettek lehetünk az épületek végső formájával. Ugyanakkor a beruházók fősvénysége, az újszerű formáktól való idegenkedés és a maradi környezet tiltakozása is éreztette hatását.

Ezenkívül maguk az építészek is változtatnak terveiken a kivitelezés folyamán, s a jobb megoldások és a haladóbb ötletek mellett döntenek. A módosítási és kiegészítési hajlam az alkotással szembeni mesterviszonyt igazolja, amely az előző korszakot és a népi építőket jellemezte. Ilyen Komor és Jakab viszonyulása is, mert amíg az egyik számításokat végez és az igényekkel összhangban teremti meg az épület funkcionálisát, addig a másik rajzol minden részletet megtervez, s közvetlenül az építőhelyen is alkot. Ezáltal a kész alkotás valóság-hűségével és teljességével ragadja meg a szemlélőt, az ajtókilincstől, a fényforrásokon át, a tetőformán és a jól méretezett torony körvonaláig egy egységes stílus képe bontakozik ki előttünk.

Jakab és Komor, valamint Raichl mellett a helybeli építészek: Mačković, Salga és mások alkotásairól sem szabad megfeledkezni, mert érdekes és nem ritka egyéniségek, akik sorsuknál fogva a kisvároshoz kötődnek, de azonnal reagálnak az erősebb környezet hatásaira és az ottani vívmányokra, bár olykor eléggé naivan és esetlenül.

Ritkán, de szemmel láthatóan szaporodnak az új épületek is, amelyek már mellőzik a díszítést és a Zsolnay-kerámiát. Ilyen alkotók voltak a Vágó-testvérek és a téren lévő bank ismeretlen tervezője. Ők már egy új építészeti stílus előfutárai, azé, amely a pusztán funkcionálisra támaszkodó architektúrával megszakítja a képzelet játékát.

Lechner és követői a sokoldalú egyéni alkotók utolsó mesterei, akik a hétköznapiakat lenyűgöző, festői keretbe foglalták.

A rohanó életritmusú kisvárosi ember azonban olykor még szomorúan gondol arra, hogy ez a világ örökre letűnt.

Fordította *Agoston Pribilla Valéria*

Jegyzetek

- ¹ Merényi Ferenc: A magyar építészet 1867—1967, Budapest, 1969., 59. old.
- ² Komlós Aladár: A szecesszió, Budapest, 1963., 74. old.
- ³ Merényi Ferenc: A magyar építészet 1867—1967, Budapest, 1969., 59. old.
- ⁴ Lechner Ödön: A magyar formanyelv nem volt, hanem lesz. 1906.
- ⁵ Duranci Béla: Arhitektura secesije u Vojvodini.
- ⁶ Pók Lajos szerk.: A szecesszió, Budapest, 1972., 478. old.
- ⁷ Vámos Ferenc: Adatok Lechner Ödön ifjúkori működéséhez, Művészet, 1964., V. évf., 9. sz., 11. old.
- ⁸ „De Szabadkán (Szubotica) is épített egy kis házat, a Léovics-házat (megvan-e még?).”
- ⁹ Szabadka Történelmi Levéltára arch. szám.: 5339/1893.
„Léovics Simonné kérvénye, amelyben a Mária-Therézia (Regina bara) téren épülő házának a tornyát 2,5 m-re felemelné.”
- ¹⁰ Lechner Ödön 1845-ben született és 1914-ben halt meg. Történelmi stílusokban alkotott, ilyen az 1883-ban épített Budapesten, a Népköztársaság úton levő nyugdíjasok MÁV palotája, mely a korai francia reneszánsz stílus szellemében készült. 1892-ben építette a kecskeméti városházát, melyen már hazai hatások is érezhetők. Szecessziós stílusú épületei közé tartozik a budapesti Üllői úton lévő 1893—97-ben épített Iparművészeti Múzeum, a Népstadion utcában lévő 1898—99-ben készült Földtani Intézet, az 1899—1902-ben tervezett, Rozenberg utcai postapalota, valamint a nagybecskereki (Zrenjanin) parókia épülete.
- ¹¹ Bácskai Hírlap, Szabadka, 1901., 15. sz., 2. old.
- ¹² Komor Marcell (1868—1944) és Jakab Dezső (1864—1932) hosszú éveken át tartó együttműködés fűzte egymáshoz. 1897-től közösen dolgoztak. Legjelentősebb munkáik az 1907—1912-ben készült szabadkai városháza, az 1906-ban épített marosvásárhelyi városháza és az 1910-ben épült marosvásárhelyi Kultúrpalota, továbbá az 1911-ben épített budapesti Palace Szálloda és a Köztársaság téri, 1911-ben készült, színház. Komor szakmai értekezéseket is írt a Vállalkozók Lapja című folyóiratba, 1928-ban pedig Tér és forma címmel szaklapot indított.
- ¹³ Szabadkai Történelmi Levéltára arch. sz.: 9067/1909.
- ¹⁴ Bácskai Hírlap — Az új zsidó templom, Szabadka, 1902., 200. sz., 1—3. old.
- ¹⁵ Szabadka Történelmi Levéltára arch. sz.: 1312, 7931/1903.
- ¹⁶ Szabadka Történelmi Levéltára arch. sz.: 153/1903.
- ¹⁷ Duranci Béla — Arhitektura secesije u Vojvodini, GRADA, 1976., Tartományi Műemlékvédő Intézet, Újvidék.
- ¹⁸ Zsolnay Miklós a pécsi kerámiagyár tulajdonosa volt, melyet 1868-ban alapítottak. Az első szabadkai Kerémia Triennálét tehát pontosan száz évvel utána tartották meg. A gyár már 1877-ben az „öt torony” védjegyet alkalmazza készítményein, szemléltetően emlékeztetve az olasz város — Quingae ecclesiae — öt templomára. Fáradhatatlanul kutatva az égetett föld lehetőségeit és a reneszánszkorabeli gölöncsérek tapasztalatait, 1893-ban Wartha Vince vegyész segítségével megtalálja a XV. századbéli Giorgio Andreoli mester titkának nyitját és az olaszországi gubbiai majolika készítményi módját, amelynek „lüzteres

mázáért” az edény súlyával arányosan, aranyban fizettek. A múzeumok féltve őrzött kincse, ez az átlátszó piros máz lesz a Zsolnaykerámia jellemzője, melyet eozinnak neveztek el a görög eos — hajnal szó nyomán. Zsolnay e máznak köszönhetően vált világhíróvé, készítményei Pest, Prága, Karlovy Vary, Bécs és más városok épületeit díszítették. Zsolnay Miklós és Lechner Ödön barátsága kitűnő eredménnyel járt és ösztönzést adott az említett anyag használatára, különösen vidékünkön, ahol e csodálatos díszek alapanyagát képező föld síkságunk göröngyeihez áll közel. — Bela Duranci.

- ¹⁹ Bácskai Hírlap — Kultúrpalota Szabadkán, Szabadka, 1908., 105. sz., 2. old.
- ²⁰ Szabadkai Közlöny, Szabadka, 1904., 61. sz., 3. old.
- ²¹ Szabadka Történelmi Levéltára, arch. sz.: 9301/1909.
- ²² Szabadka Történelmi Levéltára, arch. sz.: 16399/1909.
- ²³ Szabadka Történelmi Levéltára, arch. sz.: 7180/1911.
- ²⁴ Vágó László (1875—1933) és Vágó József (1877—1945) 1910-től dolgoztak együtt. Épületeik nem annyira a magyar, mint inkább a német és bécsi szecesszió jegyeit viselik. Mindketten az alaprajzkészítés mesterei. Közös alkotásuk az 1907-ben Budapesten épült Gutenberg Nyomdászatthon és az 1908-ban készült, Dózsa György utcabeli magyar építészek székhelye, valamint a Dohány utcában levő árka-dos áru-csarnok. 1910-ben szétválnak. József Rómában telepedik meg, és 1926-ban részt vesz a genfi Nemzetek Palotája kiépítésében.
- ²⁵ Szabadka Történelmi Levéltára, arch. sz.: 148706/1906.
- ²⁶ Szabadka Történelmi Levéltára, arch. sz.: 20788/1912.
- ²⁷ Szabadka Történelmi Levéltára, arch. sz.: 3742/1912.
- ²⁸ Vally Gyula Szabadkán született 1866-ban. 1887-ben szerzett oklevelet és Szabadkán a mérnöki irodán dolgozott.
- ²⁹ Szabadka Történelmi Levéltára, arch. sz.: 20049/1911.
- ³⁰ Braun Henrik: Városháza felavatásának ünnepére, Nagyvárad, 1912., 59. old.
- ³¹ „A fiók új palotája, szemben a városházával, most épült fel és impozáns hirdetője a Magyar Általános Hitelbank itteni pozíciójának.” Braun Henrik: Városháza felavatásának ünnepére, Nagyvárad, 1912., 60. old.
- ³² Braun Henrik közölt szövege, 24. old. „... Legutóbb a Hitelbank palotájának díszes helyiségeit ő festette”.
- ³³ Szabadka Történelmi Levéltára arch. sz.: 10299/1914.
- ³⁴ Bela Duranci dokumentációja.
- ³⁵ Braun Henrik szövege, 11. old.
- ³⁶ Bácskai Hírlap: Az új városháza, Szabadka, 1908., 243. sz., 3. old.
- ³⁷ Bácskai Hírlap: Az új városháza, Szabadka, 1908., 243., sz. 1—2. old.
- ³⁸ Szabadka Történelmi Levéltára, arch. sz.: 9345/1908.
- ³⁹ Merényi Ferenc fent közölt szövege, 48. old.
- ⁴⁰ Braun Henrik fent közölt szövege, 14. old.
„... de felkereste őket a polgárság is, amikor megbízták a Szabadka-vidéki és Délvidéki Bank palotájának építésével.”
- ⁴¹ Braun Henrik fent közölt szövege, 16. old.
- ⁴² „Ebből elég már a Kossuth utcában, a bank palota.” — Szabadkai Közlöny, Szabadka, 1908., 240. sz., 1—2. old.

- ⁴³ Délvidéki Közgazdasági Bank részvénytársaság.
⁴⁴ Szabadka Történelmi Levéltára, arch. sz.: 1421/1912.
⁴⁵ dr. Bíró Károly: Szabadka szabad királyi város közigazgatósága. Az 1902—1912. években. Szabadka, 1912., 78. old.
⁴⁶ Szabadkai Közlöny, Szabadka, 1904., 21. sz., 3. old.
⁴⁷ Szabadkai Közlöny, Szabadka, 1904., 30. sz., 2. old.
⁴⁸ Bíró Károly fent említett műve, 161. old.
⁴⁹ Bíró Károly fent említett műve, 121. old.
⁵⁰ Szabadkai Közlöny, Szabadka, 1904., 269. sz., 3. old.
⁵¹ Szabadka Tötrénelmi Levéltára, arch. sz.: 85/1916.
⁵² Bela Duranci: Od plave vare do trijevala Subotičke novine, 1968. november 22., 9. old.
⁵³ Szabadka Történelmi Levéltára, arch. sz.: 18718/1909.
⁵⁴ Szabadka Történelmi Levéltára, arch. sz.: 9811/1911.
⁵⁵ Szabadka Történelmi Levéltára, arch. sz.: 490/1914.
⁵⁶ Szabadka Történelmi Levéltára, arch. sz.: 19232/1909.
⁵⁷ Szabadka Történelmi Levéltára, arch. sz.: 7671/1911.

Rezime

Javljanje arhitekture secesije u Subotici

Autor ovog rada obrađuje pojavu secesija u arhitekturi Subotice. Subotica je početkom 20. veka prihvatila secesiju, i to Lehnerovu tzv. mađarsku varijantu. Lehner je govorio da mađarski narod ima svoj stil i da je zadatak arhitekta da unese duh mađarske narodne umetnosti u današnja novija ostvarenja. U daljnem autor nabraja Lehnerove sledbenike, među kojima su Komor Marcei i Jakab Deže najznačajniji. Oni su projektovali sinagogu i gradsku kuću u Subotici i tako ostavili dragocena svedočanstva svog postojanja i rada. Zanimljivo je da je i Lehner, otac mađarske secesije svoju delatnost počeo u Subotici, sagradivši Leovićevu palatu 1893. godine. Vremenom secesija je polako ali sigurno prodirala u dušu svakog arhitekta. Novi stil je zahvatio i subotičkog arhitektu Ferencu J. Rajhla koji je sa svojom vlastitom kućom u Lenjinovom parku ostavio neizbrisivi trag svog stvaralaštva. Takođe su značajna i ostvarenja Mačković Titusa, rođenog Subotičanina, koji se posle završetka studija vratio u svoje rodno mesto i nastojao da mu da izgled velikih gradova. Nova generacija mladih arhitekata nastavila je traženja Lehnera, i pokušao je dublje proreći u bit seoske arhitekture.

Autor daje kratak pregled o izgradnji Paličkog jezera. Zbog prezainteresovanosti domaćina i turista grad je bio primoran da uredi i izgradi obalu jezera. 1909. su počeli radovi prema planovima Komora i Jakaba, i to izgradnjom ženskog kupališta hotela i vodotornja.

Uporedo sa ekspanzijom secesije, arhitekti koji su najveći broj svojih radova ostvarili u ovom stilu, donose već nova, modernija rešenja, ali ipak u odnosu na ostale vojvođanske gradove Subotica ima svakako najvrednije spomenike secesije. Lehner i njegovi sledbenici deluju kao poslednji majstori individualni kreatori svestranog dejstva, stvaraoci živopisnih okvira ljudske svakodnevnice.

Zusammenfassung

Erscheinen der Rezessionsarchitektur in Subotica

Der Autor dieses Artikels bearbeitet die Erscheinung der Secession in der Architektur von Subotica. Subotica hat anfangs des XX Jahrhunderts die Secession — bzw. die sogenannte ungarische Lechner's Secession — angeeignet. Lechner hat gesagt, dass die ungarische Nation ihre eigene Kunst hat, und die Aufgabe der Architektur, die Eingliederung der ungarischen Nationalkunst in die neueren Kunstschaffungen ist. Desweiteren zählt der Verfasser Lechners Nachfolger auf, zwischen denen sich Komor Marcell und Jakab Desider besonders hervortun. Sie haben die Synagoge und der Rathaus projektiert und haben daher bleibende und wertvolle Zeugnisse ihres Schaffens hintergelassen. Interessant ist, dass auch Lechner — der Vater der ungarischen Secession — seine Tätigkeit in Subotica begonnen hat, als er im Jahre 1893 das Leović Palast erbaut hat. In der folgenden Zeit hat die Secession langsam aber sicher, die Seele jedes Architekten erworben. Die neue Architektur hat auch Franz J. Reichl bezaubert, der sich mit seinem eigenem Haus in Lenins Park unvergesslichen Denkmal gesetzt hat. Die Arbeiten des Titus Mačković geb. in Subotica, der nach Beendung seiner Studien in seinem Geburtsort niederliess und sich bemühte, seiner Stadt den Antlitz der Großstädte zu geben, sind auch wertvoll. Die neue Architektorgeneration hat die Vorschungen Lechners weitergeführt und versucht in die dörfliche Architektur tiefer einzudringen.

Der Autor gibt eine kurze Übersicht, über den Ausbau des Palićer See. Die Stadt war gezwungen zu dieser Arbeit, wegen der grossen Interesse der Einwohner und Touristen. Komor und Jakab haben am Ausbau des „Frauenbades“, des Hotels und des Wasserturmes gearbeitet und diese 1909 begonnen.

Mit der Expansion der Secession haben die, in diesem Stil arbeitenden Architekten, modernere Lösungen vorgebaut, da Subotica im Bezug auf die andere Städte Vojvodinas, die wertvollsten Secessionsdenkmäler hat. Lechner und seine Nachfolger wirken als die letzten Meister bzw. individuelle Schöpfer allgemeiner Werkungen, Erzeuger bunter Rahmen des menschlichen Alltags.

Enyedi György

A FALUSI ÁTALAKULÁS ÚTJAI A VILÁGON

A 20. század már számtalan jelzőt kapott: a technika korszaka, az atomkorszak, a világyűr meghódításának kora stb. A jelzők között szerepel „az urbanizáció kora” is. „A 20. század az urbanizációnak már nemcsak mint az egész világot átfogó társadalmi jelenségnek a korszaka, hanem ezen belül a nagyvárosok szinte korlátozhatatlan növekedésének százada is” — írják a néhány éve megjelent „Világvárosok, nagyvárosok” c. könyv szerzői.¹ A szerzőket e kijelentésükben támogatják a statisztikai adatok is: századunk során különösen a nagyvárosi fejlődés gyorsult fel, roppant mértékben. A századforduló óta megnégyszereződött a 10 ezernél népesebb városok száma. A 100 ezres nagyságrendű városokban az 1800. évi 15,6 millió lakossal szemben korunkban már több, mint 600 millió él, a különbség tehát több, mint negyvenszeres. Ez idő alatt a Föld teljes népessége csak háromszorosára nőtt.

A nagyvárosi növekedés abban az időszakban következett be, amikor a technikai, gazdasági és társadalmi fejlődés a legsodróbb lendületű volt. Közismert, hogy a fenti jelenségek összefüggtek: az iparosodás nagy hatással volt a városnövekedésre, a városfejlődés a magas szintű szolgáltatások elterjedésére stb. Ebből azután az a túlzó egyszerűsítés született, s vált hosszú ideig uralkodóvá, hogy a városnövekedés önmagában is a fejlődés jele; hogy egy-egy ország gazdasági-társadalmi színvonalát a városi népesség aránya jelzi; hogy a város a korszerű, a falu az elmaradott településforma. Tulajdonképpen a legtöbb ország kormányzata támogatta is a nagyvárosok növekedését.

A városi népességarány nemzetközi összehasonlításával egyébként is óvatosnak kell lenni, mivel a városi népesség statisztikai definíciója minden országban más. Norvégiában az a település számít városnak, ahol legalább 200 ember él úgy, hogy házaik 50 méternél közelebb vannak egymáshoz. A legtöbb nyugat-európai országban a falu és a város között csupán a lélekszám alapján történik a megkülönböztetés: a határ általában 2000 fő. (Ezt az ismérvet használva Magyarország városi lakosaránya 80% lenne a közigazgatási beosztás alapján kimutatott 51% helyett).

Nincs két európai szocialista ország sem, amelyben teljesen azonos lenne a városi népesség fogalmának meghatározása. Így azután Bulgária városi népességaránya alacsonyabb, mint Csehszlovákiáé — ez is jelzi, hogy a városi népességarány csak korlátozottan használható a gazdasági-társadalmi fejlettség jellemzésére.

A város-eufória megcsappanása csak az 1960-as években kezdődött. Fő okai a nagyvárosok koncentrált környezetrombolása és a nagyvárosi társadalom eltorzulása, amelyek számtalan publikációból ismertek. Azóta gyakori a városnövekedés korlátozása. A „természethez való visszatérés” túlzó eszméivel is gyakran (gyakorlatával ritkán) találkozhatunk.

A városok előnyeiről és hátrányairól folyó több évtizedes vita árnyékában feledésbe merült az a tény, hogy a Föld lakóinak többsége a falusi térségekben él, e térségek gazdasági jelentősége növekszik, s hogy e falusi térségek nemcsak passzív befogadói a városi hatásoknak, de fejlődésük — vagy hagyatásuk — a központjukként szolgáló város sorsát is befolyásolja. Végül is a városok nem önmagukban, hanem vidékükkel együtt léteznek, változásaik kölcsönösen egymásra hatnak. A vidék tartós és jelentős elmaradása városától ez utóbbi fejlődését is gátolja, eltorzítja. Ezért város- és falu-fejlődést (vagy visszafejlődést) nem szabad egymással szembeállítani: egyik feltételezi és megkívánja a másikat.²

Azért is időszerűnek tartom a falusi fejlődés útjainak felvázolását e rövid tanulmányban, mert feltételezem, hogy századunk utolsó két évtizedében *a városnövekedés viszonylagosan lelassul, a falusi térségek jelentősége viszonylagosan megerősödik*. A városnövekedésnek eddig érvényesült számos tényezője megváltozik, s nincs okunk feltételezni, hogy a szocialista országok vagy a fejlődő országok pontosan megismétlik a fejlett nyugati országok múlt századi vagy századeleji városnövekedését.

A jelenleg tapasztalható városnövekedés — például a fejlődő országok nagyvárosainak: Mexikóvárosnak, Calcuttának, Kairónak gyors népességyarapódása nemcsak a fejlődés jele, hanem a gyengesége is: a falusi térségek elmaradottságáé is. A falusi elmaradottság a Föld nagy részén fennálló helyzet, de nem a falu lényegi ismérve, törvényszerű kísérője.

A falunak persze sokféle értelmezése lehet: mást ért felu alatt az etnográfus, a szociológus vagy az építész. Az én földrajzi-térgazdasági szemléletemben a falu és a város között a különbség csak *funkcionális*. A városnak olyan ún. *központi funkciói* vannak, amelyekkel vonzást gyakorol vidékére, amellyel a vidéket magához kapcsolja (közigazgatási, kereskedelmi, kulturális, egészségügyi funkciók, ipari munkahelyek a vidékről bejárók számára stb.) A falut ennek megfelelően a helyi funkciók jellemzik: a helyi természeti erőforrások kiaknázása, a helyi lakosság alapfokú ellátása. A fejlett országokban a falu és a város közötti éles funkcionális határvonal elmosódik, a faluhálózat a faluközpontokon, kisvárosi hálózaton keresztül folyamatosan „megy át” a városálózatba. A településeknek az a funkcionális különbsége — egyszerűen a települések eltérő mérete miatt is — akkor is fennáll, ha a falu és város társadalmi kü-

lönbségei, eltérő fogyasztási szokásai kiegyenlítődnek.³ Térjünk vissza arra a — bizonyára sokak által vitatott — feltételezésemre, hogy a jövőben a városnövekedés lelassulása, a falusi fejlődés erősödése várható. A városok számának és népességének gyarapodása alkalmasint az elkövetkező évtizedekben is jellemző lesz, ám ütemének lassulását eredményezheti a környezeti válság, az élet minőségének alapos leromlása a nagyvárosokban, továbbá a falusi fejlődés, a falusi térségek népesség-megtartó képességének erősödése.

A falusi térségek világméretű jelentőségét igazolja, hogy

1. itt él a Föld népességének csaknem 2/3-a, s az országok túlnyomó részében a falusi népesség létszáma növekszik (csak többnyire lassabban, mint a városoké). A legmerészebb városnövekedési előrejelzések is legfeljebb 50%-ra teszik a városi népesség arányát a világon a jövő évezred elejére. Ezek a népességarányok is jelzik, hogy a világméretű fejlődési elképzelések nem épülhetnek egyszerűen a városfejlődésre.

2. a falusi térségekből kerül ki az élelmiszer és a legtöbb ipari nyersanyag. Ezek jelentős világgazdasági felértékelése az 1970-es években a falu gazdasági elmaradottságának egyik fontos forrását (a nyerstermékek korábbi kedvezőtlen kereskedelmi cserearányát) kezdi megszüntetni. Megnőtt az élelmiszerek stratégiai jelentősége is.

3. a falusi térségek a Föld természeti környezete megóvásának, a környezeti egyensúly helyreállításának fő színterei.

A továbbiakban a *lassuló városnövekedés* feltételezésének megítéléséhez tekintsük át röviden a Föld három nagy politikai földrajzi egységének: a fejlett tőkés országoknak, a fejlődő országoknak és a szocialista országoknak falufejlődési tendenciáit.

A *fejlett tőkés országok* Nyugat- és Észak-Európában, Észak-Amerikában, valamint elszigetelten más kontinenseken (Ausztrália, Új-Zéland, Dél-afrikai Köztársaság, Izrael, Japán) jelentik a Föld egyetlen zónáját, ahol a városlakók nagy többségben (az összes népesség 70—80%-a) vannak. Ezek jelenleg a világ technikailag legfejlettebb, legmagasabb élet-színvonalú területei, ezért gyakori feltételezés, hogy hasonló gazdasági színvonal elérése a Föld más területein is hasonló városi népességarányal fog együtt járni. A fejlett tőkés országok városi népességaránya azonban olyan történelmi és világgazdasági helyzetben, olyan társadalmi körülmények között alakult ki, melyek a jövőben már nem fognak reprodukálódni. A teljesség igénye nélkül szeretnék felsorolni néhány fontos nyugat-európai és észak-amerikai városképző tényezőt, mely a Föld más részeinek urbanizációjában — az eltérő gazdaságtörténeti korszak miatt — nem érvényesülhet.

1. A tőkés városfejlődés jelentős részben az *ipari fejlődésből* táplálkozott. A korai iparosítás, Nyugat-Európában az első ipari forradalom viszonylag kisméretű ipartelepekben öltött testet, melyek igen nagyszámú településben, számos kisvárosban jelentek meg, s viszonylag — a befektetett tőkéhez képest — sok munkást foglalkoztattak. A munkássá

vált korábbi parasztnak be is telepedtek a városokba, mivel a napi munkába járást vidékről a közlekedési viszonyok miatt nem tették lehetővé. A nyugat-európai urbanizáció magas színvonalát nemcsak a nagyvárosoknak, hanem a kisvárosi hálózat széles kiépültségének köszönhető. Ennek a hosszú városfejlődési múlt mellett az is a forrása, hogy az ipar széles körben elterjedt a városhálózat alsóbb szintjein is, a korábbi mezőgazdasági vásárvárosokat is dinamizálta.

A mai modern ipar általában jóval nagyobb egységben települ, s inkább tőke-, mint munkaigényes. Az ipari munkaslétszám a fejlett ipari országokban — még a közepesen fejlett Magyarországon is — mindenütt csökken. A jelenleg, s a jövőben folyó iparosítás tehát a városi népesség növelésében korántsem játszhat olyan szerepet, mint a 19. századi textilipari, bányászati-kohászati irányú ipari fejlődés játszott.

2. A fejlett tőkés országok nagyvárosainak fejlődésében az iparosításnál is jóval fontosabb szerepet játszott a *világgazdaságot szervező funkciójuk*. A nyugat-európai nagyvárosok az 1950-es évekig irányító központjai és fő haszonélvezői voltak a Föld nagyobb részére kiterjedő gyarmatbirodalmak gazdasági kiaknázásának és politikai elnyomásának: az észak-amerikai nagyvárosokkal együtt pedig az egész tőkés világgazdaság pénzügyi, üzleti, gazdasági-kereskedelmi élete irányításának, székhelyei a multinacionális monopolszervezeteknek. E városok növekedését olyan tercier, nemtermelő funkciók táplálták, melyek a világ népessége többségének életét uralták; vonzásterületük messze túlnőtt nemcsak vidékükön, de országterületükön, sőt kontinensükön is. Nem szorul bizonyításra, miért nem általánosíthatók e növekedési tényezők.

3. A fejlett tőkés országok rohamos városnövekedése olyan korszakban zajlott le, amikor e növekedés negatív hatásai nem voltak ismertek vagy nem keltettek politikai figyelmet. A fejlett tőkés országok az 1930-as évektől kezdődően, főleg pedig az 1950-es évektől, gondot fordítanak a területi tervezés elemeinek bevezetésére, a területileg kiegyenlített gazdaságfejlesztésre, ami általában a nagyvárosi növekedés korlátozásával jár. A városnövekedés ellen hatnak a környezetvédelem fokozódó erejű szempontjai, a nagyvárosi életforma negatív társadalmi vonásai, a nagyvárosok roppant drága üzemeltetése. E korlátozó szempontokat az újonnan városiasodó országok már figyelembe vehetik.

4. A fejlett tőkés országok városfejlődése a falu és a város ellenséges viszonya közepette ment végbe. A politikai és gazdasági hatalom városi jellegű volt, a falu alárendelt szerepet játszott, és éppúgy ki volt szolgáltatva a városnak, mint ahogyan a falusi, agrárjellegű gyarmatbirodalmak az urbánus gyarmattartó országoknak. A falusi hátrányok az elmaradott életkörülményekben és az alacsony életszínvonalban is tükröződtek, amely tömegeket vetett ki a falusi térségekből, s ösztönzött bevándorlásra a városokba. Nyugat-Európa városi „robbanása” idején a falu háttérbe szorítását elősegítette, hogy a városi népesség élelmezésére külföldről olcsó élelmiszert szinte korlátlanul importálhattak, és a falusi

népességfelesleget a tengerentúli kivándorlás lecsapolhatta. A falu-város szembenállás, az életkörülmények kiáltó ellentéte ma is világszerte elterjedt, de az új világgazdasági rend kialakulásával, mint már említettem, a Föld falusi térségeinek gazdasági jelentősége alaposan megnőtt. A nyersanyag-kibocsájtó területeknek a feldolgozóipari központokhoz viszonyított alsóbbrendűsége kétségkívül szűnőben van, mely a falu-város kapcsolatokat is átalakíthatja.

Természetesen a fejlett tőkés országok városfejlődésének voltak olyan motívumai is — a gazdasági tevékenységek kooperációs előnye, a munkaalakalmak széles skálája, magas szintű kulturális és szolgáltató intézmények jelenléte —, melyek a jövőben is hatni fognak, más országok városfejlődésében is érvényesülnek.

A városfejlődés jellege azonban nemcsak a városnövelő tényezőktől, hanem a *falusi településhálózat* jellegétől is függ. Nos, a fejlett tőkés országok falusi településhálózatára, a mezőgazdaság korai kapitalizálódásának, a földmagántulajdon korai kialakulásának köszönhetően a *szórványtelepülés* a jellemző. A csoportos falusi települések határa Európában Közép-Németországon és Közép-Franciaországon át húzódik, ettől északra, tehát Észak-Franciaországban, a brit szigeteken, a Benelux államokban, az NSZK északi részén, Skandináviában a szórvány, a magános farm a jellemző. Észak-Amerikában is szinte kizárólagos a szórványtelepülés. Ezek, a magyar tanyáktól eltérően, nem tartoznak csoportos településhez (nagy faluhoz vagy mezővároshoz), hanem önálló településformát alkotnak; alapfokú ellátásukat 2—3000 lakosú kisvárosok biztosítják.

A társadalmi átalakulás a szórványtelepüléseket is érintette; az Egyesült Államokban pl. a farmok lakóinak csupán 15%-a mezőgazdasági foglalkozású.

A fejlett tőkés országokban tehát nem jellemzi a faluhálózatot a kis-, közép- és nagyfalvak fokozata, mint általában a Kárpát-medencében, hanem a várossal szemben a magános település áll. A városi agglomerációk sem úgy keletkeznek, hogy a városkörnyéki falvak urbanizálódnak, hanem a városból kiköltözők építenek új városkörnyéki csoportos településeket, elővárosokat. Egy ilyen településszerkezetben az alapvető, elemi szolgáltatásokat is a városnak (kisvárosnak) kell nyújtania. A gazdasági-társadalmi fejlődés a szolgáltatások fokozott igénybevétele során a közép-európai településhálózatban a funkciók „lefelé” vándorolnak: egykori kisvárosi funkciók — pl. ruházati kereskedelem, háztartási gépjavítás — a nagyobb falvakban telepednek meg; az alapfokú ellátást a falusi településhálózaton belül biztosítják. A magányos farmokkal telelt falusi térségekben azonban a kisvárosnál „lejjebb” a funkciók már nem juthatnak. A falusi szórványtelepülésnek csak két funkciója lehet: a mezőgazdaság és a lakóhely-funkció. Ez a tény is fontos eleme a városok nagyobb jelentőségének.

A fejlett tőkés országokban a falu és a város között erős a közeledés

— a társadalmi rendszer logikájának megfelelően — a *fogyasztás* szerkezetében. A farmház komfortja — villany, telefon, úthálózatba való bekapcsolás — a városi lakásokétól nem marad el, hasonló bútorokkal van berendezve, éppen úgy autót használnak közlekedésre. Jobban megmaradnak a társadalmi különbségek és hátrányok: az alacsonyabb jövedelemszínvonal, az iskolázás, az egészségügyi ellátás alacsonyabb színvonala.

A fejlett tőkés országokban — a kormányzat és az állampolgár egyaránt — a túlzásfolt, kormányozhatatlanná vált, rossz közbiztonságú — nagyvárosi agglomerációk fellazítására törekszik. A jó közlekedési hálózat a napi ingázási távolságot megnöveli. A városok aránynövekedése a fejlett *tőkésországokban megállt*. A városba tömörülés a korlátozás nélküli városnövekedés időszakában sem lépte túl a teljes népesség 75—80%-át. Nagy-Britanniában, a korai urbanizáció földjén, a falusi népességarány 1951-ben érte el mélypontját, azóta mind a falusi népesség abszolút száma, mind pedig aránya növekedett. (1951 és 1971 között 9,7 millió főről 12,1 millióra, illetve az összes népesség 18,7%-áról 21,7%-ára.)⁴ Az Egyesült Államokban 1956-ban fordult meg a falusi népesség hosszan tartó csökkenése. Franciaországban 1968 után szűnt meg a falusi népesség több, mint egy évszázadig tartó „menekülése a földről”.⁵ A fejlett tőkés országokban elterjedtek a városlakók ún. falusi második otthonai is, amelyekben a szabad idő megnövekedésével huzamosabb ideig tartózkodnak, nyugdíjas korukban gyakran végleges lakóhelyükké válik.

A falusi elnéptelenedés nyugat-európai folyamatának fontos, számunkra is megszívlelendő tapasztalata, hogy az újabb falu felé fordulás a még benépesült falusi területek elvándorlását mérsékelni, sőt, esetenként visszafordítani is képes volt, ám a kiürült vidékekre, az elhagyott földekre — pl. a francia kormányzat jelentős erőfeszítései ellenére — a lakosság már nem tér vissza. A teljes elnéptelenedés egyelőre visszafordíthatatlannak tűnik — hiszen ki fog olyan kísértet-faluba, akár ingyenes házzuttatás, akár megjavult ingázási feltételek mellett letelepedni, melyben nincs villany, üzlet, iskola, nincs emberi közösség? Roppant felelősséget vállal magára, aki egyes falusi települések elnéptelenedését sietteti, hiszen, úgy tűnik, a népességüket elvesztett területek a társadalom használatából végleg vagy legalábbis nagyon hosszú időre kikerülnek.

A *fejlődő országokban* él a Föld falusi népességének nagy többsége. Ezek az országok sokfélék, közös vonásuk mindenesetre a falusi népesség magas aránya és a korszerű városhálózat hiánya. A nagyvárosok többnyire „kifelé” élnek, főleg a nemzetközi munkamegosztás termékei, gyakran, tengerparti kikötők; a kis- és középvárosok (amellett, hogy hálózatauk nagyon hiányos) pedig főleg mezőgazdasági vásárhelyek, lakosságuk zömmel agrárfoglalkozású.

A fejlődő országok legfőbb gondja nem egyszerűen a szegénység, hanem az elavult társadalmi-gazdasági szerkezet. Emiatt roppant nehezen indulhatnak el a modern fejlődés útján (s még nem bizonyos az sem,

hogy e fejlődés hová, milyen társadalomhoz vezet?). A fejlődő országok egy része — mely kőolajjal vagy hasonló nagyértékű nyersanyaggal rendelkezik — az 1973. évi árobbanás óta nem is szegény. A gazdagság azonban csak csekély részben fordul az általános gazdasági fejlődésre, általában maroknyi kisebbség kezében összpontosul, pazarló fogyasztást szolgál, s külföldre, a fejlett tőkés országokba vándorol. Az exportbevételekből inkább az élelmiszer-behozatait fedezik, mintsem a saját mezőgazdaságuk fejlesztését — amelynek társadalmi viszonyai a modernizálást alig tennék lehetővé. Kivételt csak néhány, nem kapitalista úton fejlődő ország (pl. Algéria) jelent.

Azok a fejlődő országok — mint pl. Bangladesh —, amelyeknek nincs exportálható nyersanyaga, s lakosságukat élelmezni képtelen, különösen válságos helyzetbe kerültek.

A fejlődő országok válsága — alapjában a fejlődésben megrekedt falusi társadalmak válsága. A hagyományos, önellátó falusi közösségeket a tőkés világpiacra történő árutermelés már régen felbomlasztotta, de nem alakította át modern tőkés árutermelő egységekké. Jól ismert, hogy a közegészségügy rohamos javulása nyomán felgyorsult népszaporodás súlyos és súlyosbodással fenyegető élelmezési válságot idézett elő a fejlődő világban, különösen Ázsia sűrűn lakott országaiban. Az alapjában hagyományosnak maradt mezőgazdaság termelését számottevően bővíteni, a munkaerő-felesleget foglalkoztatni nem képes. A faluról kivetett ember-tömegek pedig a nagyvárosok felé veszik útjukat, s ezek lakosságát mérhetetlenül felduzzasztják. A városközpontot vagy városias lakónegyedeket körülöntik a falusi bevándorlók kunyhói vagy — mint egyes indiai nagyvárosokban — egyszerűen a hajléktalan, utcán éjszakázó bevándorlók.⁷

A városnövekedés fő forrása a falusi válság, nem pedig az urbánus fejlődés. A bevándorlók zöme munka nélkül marad, nincs szükség rájuk, a nagyváros hulladékain élnek, mint az antik proletariátus. A városokban alig folyik termelő tevékenység — a 4 milliós Lagosban mintegy 30 ezren dolgoznak az iparban — a városi kereskedők igen széles rétege tulajdonképpen a vidéki javak közvetítéséből él. *Mabogunje*, a neves nigériai városföldrajzos élelmezési bélyegzi a fejlődő országok városait.⁸

A fejlődő országok alapvető fejlesztési kérdése szerintem a falusi fejlesztés. A gazdasági függetlenség elnyeréséhez az önálló ipar kiépítése elkerülhetetlen, de úgy vélem, az *elsődleges* szükséglet most az élelmiszer-termelés növelése (s ennek feltételeként a falusi társadalmi viszonyok megváltoztatása), a falusi munkaalkalmak gyarapítása, így az elvándorlás mérséklése, a falusi központok kiépítése. Nem szabad azt hinni, hogy a fejlődő országokban a városok jelentik a modern, a mezőgazdaság pedig a hagyományos elemet. A város — mint rámutattunk —, a belváros felhőkarcólói s bankházai ellenére sem modern társadalmi-gazdasági szervezet, modern elemek — pl. ültetvények s a hozzájuk kapcsolódó agrár-
ipari komplexum — pedig a falusi térségben is fellelhetők.

Számos fejlődő országban tesznek erőfeszítéseket a falusi fejlesztés felendítésére, a mértéktelen városnövekedés korlátozására. Ezek az erőfeszítések átgondoltabbak s eredményesebbek az ún. nem tőkés fejlődési utat választott országokban (pl. Tanzánia). De olyan tőkés jellegű fejlődő országokban is, mint India, a falusi ipar jelentős növelésével (a fogyasztási cikkek a falusi iparral kívánják termeltetni) bővítik a falu népességeltartó képességét. Az élelmiszer-termelés növelésére a legtöbb helyen jók az adottságok: a jelenlegi alacsony hozamok új növényfajták bevezetésével, a műtrágyázás elterjedésével viszonylag könnyen növelhetők. Ám ennek is csak akkor van foganatja, ha a termelők érdekeltek a termelés bővítésében (nem a spekuláló közvetítő kereskedelem fölözi le a hasznot), a többlettermelést el tudják szállítani, s tárolni tudják, különben kárba vesz. A „zöld forradalom” ellentmondásos eredményei jól bizonyítják a fentiek jelentőségét.

Osszefoglalva: úgy ítélem, a fejlődő országok fő gondja ma nem a városfejlődés meggyorsítása, hanem a falusi válság enyhítése. Aligha képzelhető el a fejlett tőkés városnövekedési modell megismétlése.

A *szocialista országokban* a falu-város viszony elvi alapja a falu és a város közötti különbség felszámolása, amely igen fontos társadalmi célkitűzés. A különbség felszámolási ütemében s módjaiban már az egyes szocialista országok gyakorlata különböző — mivel falusi fejlődésük múltja, s jelen helyzete is nagyon eltérő.

Másként fogalmazható meg azonban a falusi probléma az európai és az Európán kívüli szocialista országokban. Ez utóbbiakban a falusi népesség mérete, aránya jóval jelentősebb, mint Európában.

Ismeretes, hogy *Európa* gyengén fejlett tőkés országai léptek a szocialista fejlődés útjára. Ezekben a mezőgazdaság és a falusi népesség jelentősége viszonylag nagy, a városhálózat csak részlegesen fejlett. A szocialista gazdaságfejlesztési programok középpontjában az iparosítás áll, amelyet többnyire a mezőgazdaság felhalmozásának elvonása árán érnek el. A településfejlesztésben a városhálózat teljes körű kiépítésére, a nagyvárosok életkörülményeinek javítására fordul a fő figyelem. Az iparcentrikus politika országoként különböző mértékben érvényesül, de többnyire a mezőgazdaság aránylag elhanyagolt szektor — bár foglalkoztatási jelentősége többszöröse a fejlett tőkés országokénak.

A falu és a város közötti *társadalmi* kiegyenlítődés jelentősen előrehaladt, főleg a kollektivizált mezőgazdaságú országokban. A magángazdálkodással jellemezhető Lengyelországban és Jugoszláviában sok a kétlaki foglalkozású parasztcsalád, ami szintén a kiegyenlítődés egy formája. A falusi és városi *életkörülmények* közötti különbség eléggé nagy, az infrastruktúra kiépítésében nagy a falusi elmaradás. Ez az országok általános gazdasági fejlettségének függvénye (tehát a balkáni vagy lengyel falvak jóval elmaradottabbak, mint a cseh vagy dunántúli falvak), de a jövedelem vagy településpolitika is eltérő. A falusi népesség jövedelme a legtöbb szocialista országban erősen elmarad a városi népességétől (főleg, ha

mezőgazdasággal foglalkozik), és kevesebb társadalmi juttatásban részesül.

A mezőgazdaság szerepe jóval nagyobb a falusi fejlődésben, mint a fejlett tőkés országokban. Nemcsak a viszonylag magas agrárfoglalkozási arány miatt, de azért is, mert a szocialista mezőgazdasági nagyüzemek társadalmi szervezetek is, egy sor falusi szolgáltatás ellátói, a falusi lakásépítés szervezői stb. A falu a Szovjetunió nagy részén is mezőgazdasági település, a városoktól jobban elkülönül, mint a sűrűn lakott, kiterjedt ingázással jellemezhető kelet-közép-európai szocialista országokban.

Az európai szocialista országok falupolitikája nem mentes bizonyos dogmatikus vonásoktól. (Pl. gyakori feltételezés, hogy a munkásosztály vezető szerepének biztosítása megkívánja a városfejlesztés prioritását.) A szocialista gazdaságfejlesztés során mind a Szovjetunióban, mind a legtöbb kelet-közép-európai szocialista országban a szocialista iparosításnak aránytalanul nagy terhét viselte az országok lakosságának többségét jelentő parasztság. A mezőgazdasági felhalmozás elvonására gyakran használtak kényszerintézkedéseket (kötelező beszolgáltatás, erőszakos kollektivizálás, a parasztok kényszerlakhelye stb.) Oroszországban a forradalom a nagyvárosokban győzött, s e központokból terjesztette ki uralmát a gyakran ellenálló, a lakosság nagy többségét jelentő falusi zónákra. A falu-város szembenállása, a falu hátrányos, bizalmatlan kezelése jellemzője volt a sztálini iparosítási és kollektivizálási politikának.

Az ázsiai szocialista országok forradalmának története éppen ellentétes tapasztalatú. A kínai kommunisták 1927 után, Csang Kaj-sek politikai fordulata után a városokból kiszorultak és falusi körzetekben szerveződtek újjá. A kínai forradalom: a fellázadt falusi tömegek ostroma a városok ellen. E történelmi tapasztalatot hordozza magában a maoizmus paraszti tömegekre támaszkodása (ami (egyébként nem zárja ki azt a gyakorlatot, hogy a falusi életszínvonalat alacsonyabban tartják a városinál).

Az ázsiai szocialista országok sok szempontból a fejlődő országokhoz hasonlítanak. Népségük túlnyomó többsége falun él és mezőgazdasággal foglalkozik. A társadalmi viszonyok megváltoztak: eltűntek a földbirtokosok és a közvetítő kereskedők. A kínai kommuna tulajdonképpen a paraszti önellátás nagyobb méretű, alapvető szolgáltatásokra és ipari tevékenységre is kiterjedő megszervezése. Az ázsiai szocialista országok fokozatosan kívánják kiépíteni modern városhálózatukat, hogy elkerüljék a kóros városnövekedés következményeit; a falusi fejlesztés ezért kiemelt figyelmet kap. Vietnam egyesülése után, a túlduzzasztott déli nagyvárosokból nagy tömegek tértek vissza a falusi körzetekbe (egyedül Ho Shí Minh-városból több, mint félmillióan).

A szocialista társadalmi forma önmagában nem garancia az arányosabb településrend, a falu-város harmónia megteremtésére. Sok függ a településfejlesztés döntési, irányítási rendszerétől; átfogó településpolitikától és érvényesítésétől; általában a parciális (helyi ágazati) és társadalmi érdekek összehangolásának módjától. A legtöbb szocialista or-

szágban nincs megfelelő, távlatokat adó falufejlesztési politika: Kelet-Közép-Európában a lakosság fele falun él, de a településfejlesztés egyértelműen város-centrikus. A szocialista országok többségében a gazdaság-irányítás erősen központosított és ágazati jellegű, ami nem kedvez a regionális és településfejlesztésnek.

A szocialista társadalmi fejlődés nagy vívmánya a falu társadalmi alárendeltségének, diszkriminált helyzetének fokozatos felszámolása. Adósak vagyunk még az összehangolt falu-város fejlesztés modelljének kidolgozásával. A legtöbb szocialista ország: frissen urbanizálódó nemzet, s érthető a túlzott lelkesedés a városok iránt. Az utóbbi években növekszik a felismerés, hogy a városnövekedés önmagában nem cél, a népjólét, az élet minősége nem közvetlen függvénye a városi népességarányoknak.

A cikk természetesen nem a további városfejlődés ellen, hanem a falufejlesztés elhanyagolása ellen íródott. A szocialista társadalmi tervezés elvben lehetőséget ad, hogy elkerüljük a túlzott városi koncentrációnak jól ismert káros következményeit. Vajon nekünk is be kell mennünk a városokba, hogy a következő generáció megkezdje a kimenekülést?

Jegyzetek

- ¹ Bernát, T. — Bora, Gy. — Fodor, L.: Világvárosok, nagyvárosok, Gondolat, Budapest, 1976. p. 9
- ² Erdei, F.: Város és vidéke. Szépirodalmi, Budapest, 1971.
- ³ Enyedi, Gy.: A magyar falu átalakulása. Földrajzi Közlemények, 1975. 2. 109—124.
A változó falu (szerk. Kulcsár, V.) Gondolat, Budapest, 1976.
- ⁴ Moseley, M. J.: Accessibility: the rural challenge. Methuen, London, 1979. p. 8.
- ⁵ Enyedi, Gy.: A francia falufejlesztés stratégiája és problémái. Gazdálkodás, 1979. 6. 66—70.
- ⁶ Johnson, E. A. J.: The Organization of Space in Developing Countries, Harvard University Press, Cambridge, 1970.
- ⁷ A latin-amerikai favellák vagy barrio-k, az afrikai nagyvárosok kunyhói a fejlett országokból jött látogatóban a nyomornegyed képzetét keltik. E városnegyedek lakói persze szegény emberek, de ezek a kunyhók általában a falusi házakhoz hasonlítanak, azonos módon épülnek. A fejlődő országok nagyvárosainak egyik sajátossága, hogy nem egyszerűen falusiak vándorolnak be a városokba, hanem a falusi *település*: nyomul be — akár újonnan, akár csak nagyobb kiterjedésben, mert mindig jelen volt a városban. Lagosban, a rohamosan növekvő nigériai fővárosban a munkanélküli bevándorlók gyakran megművelik a városi grundokat, a telekspekulánsok által felvásárolt, be nem épített telkeket, remélve, hogy a tulajdonos nem veszi észre a termés betakarításáig.
- ⁸ Mabogunje, A. L.: Urbanization in Nigeria. London University Press, London, 1968.

⁹ Marx és Engels véleménye a falu-város viszonyról változott. Kezdetben a nagyvárosok felszámolását tervezték, akár — mint Engels írta — „a nagyiparnak az egész ország területén való lehető legegyszerűsebb elosztása” árán is. Erre az álláspontra a nagyvárosi nyomor és az élelmiszer-termelés elégtelensége miatt helyezkedtek. A technikai fejlődés — a városi komfort-növekedés, a fokozódó élelmiszer-termelés — nyomán a nagyváros „lebontásának” terve a 19. század végén eltűnt a marxizmusból és a nagyvárosi proletariátus forradalmi ereje került előtérbe. Részletesebben 1. Polonyi P.: Városiasodás vagy falusiasodás? Valóság, 1978. 2. 17—33.

Rezime

Putevi seoskog preobražaja

Nagli i svestrani razvoj u XX veku prouzrokovao je značajne društvene promene, koje se naročito pokazuju u urbanizaciji, u odlasku iz sela u grad, pri čemu sela postaju zaostala forma življenja.

Prema mišljenju autora buduće naseljavanje gradova će se usporaviti i može se očekivati razvoj seoskog načina življenja u daljnem, opširnije analizira razvojne tendencije sela u najvećim političkim i geografskim oblastima zemlje, u kapitalističkim zemljama, u zemljama u razvoju i u socijalističkim društvima.

Kapitalistički način urbanizacije je nastao usred naglog industrijskog razvoja. Pored gradova ovde umesto sela nalazimo usamljena naselja.

U zemljama u razvoju živi značajan broj seoskog stanovništva sveta. Kriza zemalja u razvoju jeste u stvari kriza u razvoju seoskog društva.

U socijalističkim zemljama osnovni cilj promene odnosa između sela i grada je uklanjanje razlike između tih naselja.

Iz svega ovoga proizilazi da je neophodno određivanje razvojne politike sela, jer stalno rastuća urbanizacija ima mnogo negativnih posledica kao što su zagađivanje okoline, izobličenja velegradskog društva.

Summary

Ways of rural transformation

The sudden and complex development in the 20th century resulted some important social changes, which can be noticed by watching the urbanization, leaving of villages and moving into towns (cities). This is followed by the fact that villages become an oldfashioned way (form) of living.

According to author's opinion the further settling in towns will become slower and the development of village forms of living is expected.

The author further on analyzes the development tendencies of villages in the most important political and geographic regions of the country, of capitalistic countries, underdeveloped countries and socialist countries.

The capitalistic way of urbanization appeared as a result of a fast industrial growth. Beside cities there wa can not find villages only isolated settlements.

In underdeveloped countries great many pople live in villages, so the crisis of underdeveloped countries is the crisis of village society. In socialist countries the most important tendency is changing the ratio between villages and towns and eliminating the difference between them. The conclusio is that it is necessary to determine the development policy of villages because growing urbanization has many negative effects such as: pollution and deformation of city society.

Molnár Géza

NEMZETISÉGI TANULÓK ANYANYELVI OKTATÁSA A STATISZTIKA* ADATAINK TÜKRÉBEN

A nemzetiségi tanulók anyanyelvi iskoláztatását a két világháború között bizonytalan lábakon álló jogszabály rendezte, mely mindig a külpolitika pillanatnyi helyzetétől függött. A felszabadulás utáni helyzet gyökeresen megváltozik. Az új Jugoszlávia a nemzetiségi egyenjogúságot az új társadalmi rend egyik alappillérenek tekinti.

Emlékeztetőül idézzük a Jugoszláv Népfelszabadítási Antifasiszta Tanács II. ülészakán, 1943. november 29-én Jajceban hozott határozatokat. Ez az ülés vetette meg az ország föderációs berendezésének alapjait. Az itt és ekkor hozott határozat 4. pontja a kisebbségekkel foglalkozik és kimondja: „A jugoszláviai nemzeti kisebbségeknek az összes nemzeti jogai biztosítottak.”

Ez az első hivatalos állami okmány, mely a kisebbségek helyzetét szabályozza. Eddig csupán a Jugoszláv Kommunista Párt hirdette ezeket az eszméket, most ugyanezek helyet kaptak, nagyon következetesen, egy új társadalmi berendezésen alapuló ország első okmányában is. Nem véletlen ez, mert ez a Jugoszláv Kommunista Párt eszmei hitvallásának győzelme és gyakorlati megvalósítását tükrözi.

A későbbi keletű okmányok sem mellőzik a nemzeti kisebbségek ügyeinek következetes védelmét. Így van ez az 1946. január 31-én hozott első alkotmányban (a 13. és 21. szakasz) és az 1953. évi alkotmányban is.

Az 1963. április 7-i alkotmány használja először a nemzetiség kifejezést az eddigi nemzeti kisebbség helyett. Mivel a számbeli kisebbség jogai azonosak az ún. többséggel, ezért nem lehet tovább kisebbségről szólni, mert ez tévesen azt is jelentheti, hogy a jogok csorbítottak.

Az 1968. december 26-án meghirdetett alkotmányfüggelék ismét megerősíti a népek és nemzetiségek egyenjogúságát, melyet a XIX. függelék első szakasza így fogalmaz meg: „A Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaságban egyenjogúak a népek és nemzetiségek.” A most érvényben

* Ebben a munkában jelentkező adatokat a Statisztikai Hivatal évkönyveiből merítettük.

lévő alkotmány sem kerüli meg az egyenjogúság örökérvényű igazságát.

Bennünket tovább az érdekel, hogy az eddig felsorolt dokumentumokban megszövegezett jogok miként szabályozzák az anyanyelvi iskoláztatás jogát. Ez a jog az, melyet minden család közvetlenül is gyakorolhat, sőt kötelessége is. Minden egyenjogúságról hirdetett íge tárgyitalan, ha azt nem követik olyan gyakorlati megvalósítások, melyek ennek a jognak gyakorlását lehetővé teszik. Itt egyike a legfontosabbaknak az anyanyelvi iskoláztatás kérdése, mert ha ez hiányzik, akkor a további fejlődés és a fennmaradás lehetőségei csak deklarációkká sülyednének. Különösen azért fontos ennek a kérdésnek részletes taglalása, mert a Jugoszláv Királyságban éppen ezeknek a jogoknak való gyakorlása volt alaposan megnyirbálva.

A Közoktatásügyi Minisztérium közzétett adatai szerint az 1931/32-es tanévben a legjelentősebb számban élő kisebbségek alig vagy egyáltalán nem tanulhattak saját anyanyelvükön. A következő adatok ezt ékesen bizonyítják.

A KISEBBSÉGI ELEMI ISKOLÁK, TANULÓK ÉS PEDAGÓGUSOK SZÁMA

1931/32-es iskolaév

Oktatási nyelv	Iskolák (óvodákkal együtt)	Tanulók	Pedagógusok
Csehszlovák	132 (1)	7.803	132
Magyar	534 (38)	30 015	507
Német	807 (39)	24 005	802
Román	78 (3)	4 789	68
Ruszin	21 —	1 273	21

A fenti kimutatásban az iskolák száma alatt feltehetően a tagozatok (osztályok) száma értendő, mert különben az adatok nem adnak érthető képet a helyzetről. Ezt elsősorban az első és az utolsó számoszlop összevetése igazolja.

Szembeötlő, hogy csupán öt nemzetiség számára nyíltak iskolák, a többi ilyen jogokat nem élvezhetett.

Az 1938/39-es tanévről készült kimutatás már részletesebb adatokat közöl, s ezek vizsgálódásunk alapjait képezhetik.

A KISEBBSÉGI ELEMI ISKOLÁK SZÁMA

1938/39-es tanév

Oktatási nyelv	Iskola	Osztály	Tanuló	Pedagógus
Csehszlovák*	42	132	7.480	181
Magyar	183	452	27.915	374
Olasz	5	—	422	30
Német	288	748	38.458	711
Román	33	82	4.742	103
Ruszin	3	23	1.415	46
Összesen	554	1.444	80.432	1.445

Az anyanyelvi iskoláztatás joga és feltételeinek biztosítása az új Jugoszláviában a már említett alkotmányokból fakad. Azok további szabályozását már az oktatási törvények rendezik. Ezekben pedig helyet kapott a nemzetiségi anyanyelvi oktatás egyenrangúsága is.

A nemzetiségi nyelveken folyó oktatási jog ilyen következetes megszövegezése meghozta a gyümölcsét is. Olyan tannyelvű iskolák is létesülnek, melyek a háború előtt nem léteztek. Közvetlenül a háború után megnyílnak az albán, a bolgár, a cseh, a román és a török tannyelvű elemi iskolák, velük párhuzamosan pedig a középiskolák is. Mind több szülő él ezzel az alapvető joggal, és gyermekét anyanyelvén iskoláztatja. Az iskolákban rohamosan megnőtt a nemzetiségi tanulók száma, egymás után nyílnak meg az iskolák egyes keretében a nemzetiségi tagozatok. Ezzel az örvendetes jelenséggel egyidőben pedig felvetődik a nemzetiségi pedagógusok képzése is.

A következő oldalakon közölt táblázatokból világosan kitűnik, hogy évről évre növekszik a tanulók száma. A táblázatokban az elemi iskolák adatait közöljük. Az 1949/50-es tanévtől az 1976/77-es tanévig tartó huszonnyolc év adatait soroljuk fel. A korábbi évek statisztikai kimutatásai hiányosak, ezért azokat nem vehettük figyelembe.

Összehasonlítva a háború előtti utolsó év adataival, nyilvánvalóak a kedvező változások.

* Nem különböztetik meg a cseh nyelvet a szlováktól

**A NEMZETISÉGI ELEMI ISKOLÁK
ÖSSZESÍTŐ ADATAI**

Iskolaév	Iskola	Osztály	Tanuló	Pedagógus
1949/50*	1.398	—	172.708	2.555
1950/51*	1.459	3.069	175.313	2.922
1951/52*	1.556	3.992	167.411	3.242
1952/53	1.566	5.454	201.014	4.989
1953/54	1.584	5.844	203.060	5.427
1954/55	1.565	6.001	204.620	5.768
1955/56	1.520	6.038	204.067	5.906
1956/57	1.463	5.939	201.781	6.148
1957/58	1.449	6.019	201.675	6.143
1958/59	1.432	6.173	201.741	6.435
1959/60	1.440	6.412	209.961	6.405
1960/61	1.443	6.787	218.965	6.615
1961/62	1.391	7.005	225.833	7.082
1962/63	1.413	7.277	237.947	7.314
1963/64	1.419	7.582	244.453	7.842
1964/65	1.428	7.830	248.853	8.717
1965/66	1.422	8.054	253.588	9.340
1966/67	1.433	8.535	260.113	9.967
1967/68	1.445	8.919	268.090	10.877
1968/69	1.481	9.454	281.182	11.721
1969/70	1.504	10.195	294.609	12.447
1970/71	1.509	10.520	303.316	13.043
1971/72	1.529	11.151	315.388	13.629
1972/73	1.541	11.676	331.021	14.388
1973/74	1.553	12.098	341.823	15.004
1974/75	1.552	12.523	355.486	15.866
1975/76	1.555	12.892	366.809	20.172
1976/77	1.527	13.136	377.453	16.836

Az előbbi táblázatból kitűnik, hogy az anyanyelvükön tanuló nemzetiségi gyermekek száma állandó növekedési irányzatot mutat. A vizsgáldási időszakban több mint kétszeresére növekedett.

Érdekes és értékes összevetni, hogy az anyanyelvükön tanuló elemisták hány százalékát képezik az ország össztanulóinak. Az 1938/39-es tanévben ez a százalék 5,619-et tesz ki, a további években így változik:

* A mai elemi iskolák V—VIII. osztálya (al)gimnáziumnak számított.

**ANYANYELVÜKÖN TANULÓ NEMZETISÉGI GYERMEKEK ÉS
AZ ORSZÁG TANULÓI SZÁMÁNAK ÖSSZEHASONLÍTÁSA
(százalékokban)**

Tanév	Arányszám	Tanév	Arányszám
1949/50	8,688	1964/65	8,373
1950/51	9,123	1965/66	8,609
1951/52	10,251	1966/67	8,903
1952/53	12,251	1967/68	9,292
1953/54	12,067	1968/69	9,779
1954/55	11,630	1969/70	10,326
1955/56	10,662	1970/71	10,700
1956/57	9,620	1971/72	11,125
1957/58	8,711	1972/73	11,588
1958/59	8,312	1973/74	11,812
1959/60	8,107	1974/75	12,399
1960/61	7,920	1975/76	12,841
1961/62	7,798	1976/77	13,241
1962/63	8,004		
1963/64	8,202		

Nem lennének tárgyilagosaak, ha kizárólag a tanulók számának összevetésére alapoznánk megítéléseinket, mert a lakosság növekedésével a tanulók száma is gyarapodik. Ezért a háború utáni négy népszámlálás adatait is figyelembe kell venni, és megvizsgálni, hogy a nemzetiségek hány százaléka él az anyanyelvi iskoláztatás jogával.

A NEMZETISÉGI LAKOSSÁG ANYANYELVI ISKOLÁZTATÁSA

A népszámlálás éve	Nemzetiségi lakosság száma	Elemi iskolába járó tanulók %
1948	1.950.446	8,8
1953	2.049.926	9,9
1961	2.010.584	11,4
1971	2.420.500	13,0

A háború előtti népszámlálás adatait figyelmen kívül kellett hagyni, mert a nemzetiségek, akkor kisebbségek, szabadon nem nyilváníthatták ki nemzeti hovatartozásukat, ezért minden összehasonlítás téves következtetéseket vonhatna maga után.

A felsorolt adatokból kitűnik, hogy az anyanyelvi iskoláztatás jogának gyakorlása állandó és következetes.

Nem hagyható figyelmen kívül a nemzetiségi elemi iskolák tanulói számának külön-külön bemutatása, már azért sem, mert nem azonos módon viselkednek ezek az adatok. A következőkben táblázatos kimutatást közlünk arról, hogy évről évre miként változott az elemi iskolai tanulók száma, de a pedagógusok számát is bemutatjuk, mert a pedagógusok kétségtelenül az oktatás fontos tényezői.

ALBÁN TANNYELVŰ ELEMI ISKOLÁK

Iskolaév	Iskola	Osztály	Tanuló	Pedagógus
1949/50	773	1.836	99.565	1.157
1950/51	844	1.331	103.273	1.442
1951/52	855	2.070	94.876	1.563
1952/53	849	2.729	107.350	2.231
1953/54	898	2.974	108.942	2.520
1954/55	903	3.115	112.530	2.777
1955/56	891	3.138	114.100	2.881
1956/57	856	3.164	113.584	2.867
1957/58	847	3.265	116.011	2.907
1958/59	852	3.435	117.709	3.091
1959/60	873	3.659	125.077	3.264
1960/61	897	4.041	134.941	3.521
1961/62	870	4.304	142.725	3.967
1962/63	908	4.599	154.909	4.211
1963/64	917	4.851	162.356	4.535
1964/65	935	5.110	169.142	5.153
1965/66	945	5.375	176.723	5.838
1966/67	959	5.830	186.119	6.275
1967/68	973	6.212	196.583	7.171
1968/69	1.015	6.767	210.910	7.963
1969/70	1.040	7.516	227.493	8.658
1970/71	1.045	7.840	238.322	9.182

Iskolaév	Iskola	Osztály	Tanuló	Pedagógus
1971/72	1.071	8.476	252.855	9.961
1972/73	1.094	9.023	269.571	10.591
1973/74	1.109	9.484	282.555	11.275
1974/75	1.114	9.895	298.659	11.972
1975/76	1.131	10.345	308.956	16.362
1976/77	1.132	10.642	321.852	23.101

BOLGÁR TANNYELVŰ ELEMI ISKOLA

Iskolaév	Iskola	Osztály	Tanuló	Pedagógus
1949/50	95	134	5.272	114
1950/51	104	138	5.199	134
1951/52	103	141	4.772	140
1952/53	111	222	6.758	215
1953/54	101	228	6.599	229
1954/55	99	230	6.574	227
1955/56	95	227	6.755	228
1956/57	94	213	6.762	229
1957/58	99	220	6.913	261
1958/59	96	222	7.023	267
1959/60	97	219	7.091	266
1960/61	94	219	7.146	259
1961/62	89	218	6.862	264
1962/63	93	222	7.117	273
1963/64	87	222	7.020	269
1964/65	86	211	6.574	265
1965/66	82	205	6.199	256
1966/67	84	206	5.828	281
1967/68	82	208	5.470	260
1968/69	84	201	5.378	263
1969/70	86	201	4.970	257
1970/71	82	193	4.669	255
1971/72	82	199	4.491	264

Iskolaév	Iskola	Osztály	Tanuló	Pedagógus
1972/73	78	193	4.295	262
1973/74	79	195	4.212	262
1974/75	78	193	4.054	265
1975/76	78	193	3.799	270
1976/77	60	160	3.078	237

CSEH TANNYELVŰ ELEMI ISKOLÁK

Iskolaév	Iskola	Osztály	Tanuló	Pedagógus
1949/50	20	47	704	25
1950/51	20	29	872	24
1951/52	19	37	846	27
1952/53	19	43	931	38
1953/54	20	45	987	37
1954/55	21	46	1.011	42
1955/56	19	43	1.037	45
1956/57	22	47	1.205	49
1957/58	21	46	1.130	43
1958/59	22	42	1.040	44
1959/60	22	42	1.100	42
1960/61	19	37	945	40
1961/62	13	31	825	35
1962/63	13	32	850	34
1963/64	12	27	712	32
1964/65	12	25	826	34
1965/66	13	31	814	33
1966/67	13	31	811	35
1967/68	12	33	796	47
1968/69	12	34	789	47
1969/70	12	37	683	48
1970/71	13	36	694	52
1971/72	13	42	659	47
1972/73	14	43	777	47
1973/74	13	37	648	52

Iskolaév	Iskola	Osztály	Tanuló	Pedagógus
1974/75	13	37	607	53
1975/76	13	37	593	51
1976/77	13	41	664	50

GÖRÖG TANNYELVŰ ELEMI ISKOLÁK

Iskolaév	Iskola	Osztály	Tanuló	Pedagógus
1949/50	—	—	—	—
1950/51	—	—	—	—
1951/52	1	1	62	1
1952/53	1	1	48	1
1953/54	—	—	—	—

MAGYAR TANNYELVŰ ELEMI ISKOLÁK

Iskolaév	Iskola	Osztály	Tanuló	Pedagógus
1949/50	235	794	36.533	588
1950/51	212	819	36.872	681
1951/52	267	866	35.831	740
1952/53	285	1.277	48.422	1.340
1953/54	284	1.408	49.690	1.455
1954/55	275	1.463	49.724	1.538
1955/56	267	1.528	49.574	1.677
1956/57	263	1.512	48.844	1.810
1957/58	280	1.537	48.716	1.860
1958/59	277	1.533	47.889	1.935
1959/60	273	1.546	48.382	1.767
1960/61	268	1.566	48.155	1.774
1961/62	262	1.559	47.830	1.765
1962/63	256	1.573	48.228	1.797
1963/64	246	1.565	47.754	1.927

Iskolaév	Iskola	Osztály	Tanuló	Pedagógus
1964/65	239	1.577	46.561	2.083
1965/66	235	1.551	45.311	2.079
1966/67	224	1.568	43.479	2.182
1967/68	224	1.548	42.642	2.203
1968/69	221	1.550	41.688	2.282
1969/70	217	1.567	40.535	2.295
1970/71	217	1.552	39.001	2.331
1971/72	211	1.535	37.515	2.236
1972/73	201	1.521	36.938	2.285
1973/74	196	1.497	35.430	2.213
1974/75	192	1.524	36.271	2.284
1975/76	179	1.463	34.943	2.259
1976/77	175	1.454	34.044	2.238

NÉMET TANNYELVŰ ELEMI ISKOLÁK

Iskolaév	Iskola	Osztály	Tanuló	Pedagógus
1949/50	1	1	27	1
1950/51	2	2	81	2
1951/52	10	16	579	23
1952/53	22	28	735	28
1953/54	11	13	305	14
1954/55	5	5	111	4

OLASZ TANNYELVŰ ELEMI ISKOLÁK

Iskolaév	Iskola	Osztály	Tanuló	Pedagógus
1949/50	38	140	3.895	91
1950/51	67	189	5.850	209
1951/52	63	195	4.997	168
1952/53	58	276	6.277	258
1953/54	42	218	4.945	239

Iskolaév	Iskola	Osztály	Tanuló	Pedagógus
1954/55	41	181	3.801	208
1955/56	31	139	2.743	171
1956/57	28	121	2.472	148
1957/58	28	119	2.364	167
1958/59	28	120	2.281	158
1959/60	30	126	2.273	170
1960/61	29	129	2.250	184
1961/62	28	141	2.483	192
1962/63	28	132	2.067	177
1963/64	27	133	1.993	192
1964/65	28	134	1.886	196
1965/66	26	138	1.792	194
1966/67	29	141	1.755	191
1967/68	30	159	1.704	197
1968/69	29	142	1.642	186
1969/70	30	141	1.606	225
1970/71	30	150	1.538	219
1971/72	30	149	1.489	219
1972/73	28	147	1.430	219
1973/74	30	147	1.379	220
1974/75	30	150	1.514	236
1975/76	30	130	1.322	234
1976/77	29	130	1.174	219

ROMÁN TANNYELVŰ ELEMI ISKOLÁK

Iskolaév	Iskola	Osztály	Tanuló	Pedagógus
1949/50	28	90	3.055	76
1950/51	38	101	3.682	79
1951/52	37	105	3.767	93
1952/53	39	144	4.679	155
1953/54	37	161	4.826	163

Iskolaév	Iskola	Osztály	Tanuló	Pedagógus
1954/55	37	167	5.137	186
1955/56	34	175	5.059	191
1956/57	35	173	5.089	212
1957/58	33	172	5.061	225
1958/59	33	181	5.190	240
1959/60	33	178	5.351	233
1960/61	33	183	5.323	225
1961/62	35	178	5.488	218
1962/63	34	176	5.343	224
1963/64	34	177	5.225	222
1964/65	34	178	5.018	244
1965/66	33	174	4.605	233
1966/67	30	167	4.358	265
1967/68	30	167	4.134	254
1968/69	28	157	3.924	246
1969/70	29	168	3.600	261
1970/71	29	166	3.555	267
1971/72	29	165	3.232	258
1972/73	28	161	3.126	254
1973/74	29	161	3.034	251
1974/75	30	161	3.060	282
1975/76	30	157	3.007	250
1976/77	30	151	2.896	244

RUSZIN TANNYELVŰ ELEMI ISKOLÁK

Iskolaév	Iskola	Osztály	Tanuló	Pedagógus
1949/50	17	31	2.128	31
1950/51	11	35	1.550	32
1951/52	16	40	1.544	37
1952/53	13	49	1.750	62
1953/54	13	57	1.939	67

Iskolaév	Iskola	Osztály	Tanuló	Pedagógus
1954/55	15	55	1.813	65
1955/56	13	57	1.863	75
1956/57	10	55	1.832	68
1957/58	8	53	1.729	68
1958/59	6	48	1.532	58
1959/60	6	53	1.618	61
1960/61	5	50	1.524	54
1961/62	5	45	1.462	52
1962/63	5	42	1.368	47
1963/64	4	41	1.257	53
1964/65	4	38	1.199	59
1965/66	4	36	1.084	54
1966/67	4	33	1.024	53
1967/68	4	35	1.057	58
1968/69	4	47	1.059	54
1969/70	4	35	1.048	49
1970/71	4	38	1.065	56
1971/72	4	38	1.038	55
1972/73	4	40	1.044	60
1973/74	4	42	1.065	62
1974/75	4	45	1.060	78
1975/76	4	43	1.022	63
1976/77	4	43	998	64

SZLOVÁK TANNYELVŰ ELEMI ISKOLÁK

Iskolaév	Iskola	Osztály	Tanuló	Pedagógus
1949/50	32	124	5.647	89
1950/51	28	116	5.380	81
1951/52	32	116	4.583	94
1952/53	35	177	7.153	173
1953/54	37	189	6.784	205

Iskolaév	Iskola	Osztály	Tanuló	Pedagógus
1954/55	35	210	7.633	241
1955/56	36	224	7.974	238
1956/57	37	231	8.353	246
1957/58	35	241	8.567	272
1958/59	33	250	8.518	318
1959/60	32	254	8.677	289
1960/61	33	251	8.834	289
1961/62	33	251	8.863	294
1962/63	32	253	8.717	289
1963/64	32	261	8.816	302
1964/65	30	251	8.354	336
1965/66	30	251	8.043	310
1966/67	32	259	7.836	323
1967/68	33	270	7.849	336
1968/69	32	268	7.526	353
1969/70	30	258	7.025	342
1970/71	29	257	6.730	356
1971/72	29	254	6.389	350
1972/73	29	251	6.279	345
1973/74	29	248	8.094	347
1974/75	27	246	6.048	365
1975/76	28	248	5.994	356
1976/77	21	230	5.696	352

TÖRÖK TANNYELVŰ ELEMI ISKOLÁK

Iskolaév	Iskola	Osztály	Tanuló	Pedagógus
1949/50	132	314	12.671	250
1950/51	132	309	12.554	238
1951/52	153	405	15.554	356
1952/53	157	537	17.694	517
1953/54	152	564	18.348	512

Iskolaév	Iskola	Osztály	Tanuló	Pedagógus
1954/55	139	534	16.397	484
1955/56	134	507	14.962	480
1956/57	118	423	12.534	359
1957/58	108	366	11.290	340
1959/59	85	342	10.559	324
1959/60	74	335	10.392	313
1960/61	65	211	9.847	269
1961/62	56	278	9.295	295
1962/63	62	313	9.824	327
1963/64	60	305	9.320	310
1964/65	60	306	9.203	347
1965/66	58	293	9.017	343
1966/67	58	300	8.903	362
1967/68	57	287	8.655	351
1968/69	56	288	8.266	327
1969/70	56	272	7.649	312
1970/71	60	288	7.942	325
1971/72	60	293	7.720	339
1972/73	65	287	7.561	325
1973/74	64	287	7.406	322
1974/75	64	272	7.213	331
1975/76	64	276	7.273	327
1976/77	63	285	7.051	331

Már a felületes összehasonlításból is kitűnik, hogy az adatok sorában törések észlelhetők. Ilyen pl. az 1951/52-es és az 1952/53-as tanév közötti jelentős eltérés, mely abból adódik, hogy korábban az alгимnáziumok tanulóit nem elemistáknak mutatja a statisztika. Erre már korábban is utaltunk.

Az olasz és a török tannyelvű iskolák tanulói számában jelentkező törés abból ered, hogy ezek a nemzetiségek jelentős számban kitélepültek az országból.

A további vizsgálódások azt igazolják, hogy a nemzetiségi tanulók száma csökkenőben van, csak az albánok esetében van ellenkező irányzatú változás. Tehát az egyenkénti taglalás nem azonos eredményeket nyújt. Ez a hanyatló irányzat akkor válik szembeötlővé, ha ezt össze-

vetjük az ország elemistáinak számával. Az utóbbi tíz év adatai arra utalnak, hogy az országban az elemisták száma stagnál, enyhe, csökkenő irányzattal. Ha az utolsó évet összehasonlítjuk a tíz évvel korábbival (1966/67), akkor csupán 2,5%-os csökkenés mutatható ki. A nemzetiségi tanulók számának adatai nem így viselkednek, hanem negatívabb irányzatú csökkenést mutatnak.

A helyzetkép pontosabb felmérése érdekében bizonyos összehasonlító adatok bemutatása is szükséges. Ebben az esetben csupán az albán és a magyar tanulók esetében végzünk további kutatásokat. Azért figyeljük ezt a két nemzetiséget, mert ezek a legnagyobb lélekszámúak, valamint azért is, mert zömmel egy meghatározott területi egységben élnek. Az albánok a Kosovo SZAT-ban, a magyarok pedig a Vajdaság SZAT-ban.

Ebben az esetben a népszaporulatot ragadjuk ki, mert ez az adat kétségtelenül közvetlenül kihat az elemi iskolások számára.

NÉPSZAPORULAT

(ezer lakosra számítva)

Év	JSZSZK	Koso- vo	Vajda- ság	Év	JSZSZK	Koso- vo	Vajda- ság
1949	16,5	24,9	12,2	1964	11,4	28,3	5,2
1950	17,2	29,1	11,5	1965	12,2	29,2	6,0
1951	12,9	18,5	9,1	1966	12,3	28,8	6,1
1952	17,9	27,3	11,7	1967	10,8	28,9	4,4
1953	16,0	22,0	10,6	1968	10,4	29,2	4,6
1954	17,7	30,5	11,4	1969	9,6	29,9	3,3
1955	15,5	25,3	10,3	1970	8,9	27,6	2,8
1956	14,8	27,5	8,6	1971	9,5	29,3	3,2
1957	13,2	21,6	8,0	1972	9,1	29,1	2,8
1958	14,7	31,1	7,3	1973	9,5	28,1	3,5
1959	13,5	26,6	6,3	1974	9,7	29,1	3,3
1960	13,6	29,9	7,7	1975	9,5	28,0	3,7
1961	13,7	29,7	7,7	1976	9,7	28,5	4,3
1962	12,0	26,4	5,7	1977	9,3	27,6	3,7
1963	12,5	28,5	6,2				

Az előbbi adatok ismeretében már nem is oly rendhagyó, hogy az albán tanulók száma állandóan emelkedik, míg a magyaroké csökkenő irányzatot mutat. A lakosok számának háború utáni gyors növekedése megszűnt, az utóbbi tíz évben többé-kevésbé állandósult. Az országra érvényes mutatószámok nem érvényesek Kosovóra és Vajdaságra. Az előbbi tartományban toronymagasan az országos átlagon feletti a népszaporulat, míg az utóbbiban jóval az országos átlag alatt maradt, szinte aggasztó méreteket öltött — mondanák a demográfusok.

Még egy utolsó szám adatot vizsgálunk meg. Nézzük meg, hogy az utóbbi négy népszámláláskor magukat albánoknak, illetve magyaroknak valló lakosok hány százaléka tanul az elemi iskolákban anyanyelven:

Nemzetiség	1948	1953	1961	1971
Albán	13,26	14,57	15,60	19,30
Magyar	7,35	9,89	9,48	8,16

A növekvő, illetve csökkenő arányszámot sok minden okozhatja. Pl. a nemzetiségi lakosság átlagos életkora, a szülők érdeklődése az anyanyelvi oktatás iránt stb. Mindenesetre egyértelműnek látszik, hogy a magyar gyerekek mindig kisebb arányban tanulnak anyanyelvükön, mint az albán szülők gyermekei.

Ez a munka nem foglalkozik azokkal, akik nem tanulnak anyanyelvükön. Ez a téma egy sokkal szélesebb és mélyebb vizsgáldást igényel.

Rezime

Образованье на језицима народности

Nakon osvrta na istoriju obrazovanja na jezicima narodnosti autor, navodeći statističke podatke, ukazuje na neke interesantne činjenice. Posebno se prikazuje mađarsko i albansko stanovništvo pošto oni pripadaju određenoj teritorijalnoj grupaciji. Podaci pokazuju da procenat koji pohađa školu na maternjem jeziku postepeno opada. Autor u ovom radu ne pokušava tražiti uzroke ove pojave. Bilo bi interesantno udubiti se u ovu problematiku — konstatuje i sam autor na kraju svog rada.

Inhalt

Unterricht in den Sprachen der Nationalitäten

Nach dem der Verfasser einen Rückblick auf die Geschichte des Unterrichts in den Sprachen der Nationalitäten ausgeführt hat, hat er — sich mit statistischen Daten bedienend auf einige interessante Tatsachen hingewiesen. Insbesondere stellt er die ungarische und albanische Einwohnerschaft vor, da diese bestimmten territorialen Gruppen angehören. Die Daten zeigen darauf hin, dass sich die Prozente der Schulbesucher in der Muttersprache stufenweise mindern. Der Verfasser versucht nicht in dieser Arbeit die Ursachen dieser Tatsachen zu untersuchen. Es wäre interessant sich in diese Problematik zu vertiefen, konstatiert der Verfasser am Schluss seiner Arbeit.

Árokszállási Borza Gyöngyi

TÁRSADALMI ELŐÍTÉLETEK — ETNOCENTRIZMUS

Mik azok a (társadalmi) előítéletek?

A politikai lexikon szerint az előítélet megrögzött álláspontokon és hazug tekintélytiszteleten alapuló felfogás, kritikátlan és dogmatikus gondolkodás alapján elfogadott téves ítélet. Ez a gondolkodásmód megakadályozza az új eszmék létrejöttét és befogadását.

Egyébként az álláspontokat és felfogásmódokat különböző jellemvonások alapján karakterizálhatjuk.¹ Ami vizsgálódásainkat illeti, elegendő a felfogásmódokat az igazságosság mércéje alapján megkülönböztetni. Igazságosságuk foka szerint a felfogásmódok igazságosakra és hamisakra, a hamisak pedig három alcsoportra oszlanak: sztereotípiákra, előítéletekre és babonákra.

C. Morgan szerint „a *sztereotíp* hiedelmek azok, amelyek szélesen elfogadottak és amelyek a tények túlzott leegyszerűsítésére vagy elferdítésére törekcszenek”.

Az *előítélet* hamis felfogásmód, amelyet nem könnyű megkülönböztetni a sztereotípiától. Morgan úgy véli „az előítélet olyan hiedelem alapján kialakított álláspont, amely valamely személyt vagy tárgyat kedvezőtlen helyzetbe hoz”. Az előítélet mindig kedvezőtlen, ellenséges álláspontot tartalmaz azon tárgy, személy vagy *csoport* iránt amelyre vonatkozik, míg a sztereotípiára ez nem mindig érvényes. Az előítéletek ezért rendkívül ellenállóak a változással szemben. Hatásuk is sokkal nagyobb, mint a sztereotípiáké.

Véleményünk szerint ezúttal az utolsóként említett hamis felfogásmóddal, azaz a babonával felesleges foglalkoznunk.

Ha az előítéletekről akarunk szólni, nem hagyhatjuk figyelmen kívül Gordon W. Allpot *Az előítélet*² című tanulmánykötetét, amelyben elsőnek dolgozza fel rendszeresen és tüzetesen a szociálpszichológiának ezt a jelentős és széles területét. A könyv megjelenése óta (1954) a tárgykör forrásművévé vált. Megállapításai és az előítélet jelenségének a leírása nagyrészt manapság is fontosak és vizsgálódásra, elmélyülésre, vitára érdemesek.

A könyv az Egyesült Államokban íródott és jobbra azokat a társadalmi viszonyokat dolgozza fel, amelyek az ottani körülmények között nyilvánulnak meg előítéletek formájában, azt viszont tudjuk, hogy azok a körülmények elég sajátosak és összetettek. Az Egyesült Államok társadalmi viszonyai etnikai, de ugyanúgy vallási, faji, területi és egyéb szempontból is rendkívül heterogének voltak, s ma is azok. Az Egyesült Államok azonban az egyik legnagyobb gazdasági teljesítőképességet felhalmozva sikeresen létrehozta az amerikai nemzetet. De ez a kedvező körülmények ellenére sem ment könnyen és konfliktusok nélkül. Ezek a konfliktusok többnyire máig érvényesek.

Mivel Allport könyve az amerikai társadalom történelmileg és társadalmilag meghatározott körülményei között jött létre, természetes, hogy az előítélettel kapcsolatos megállapításainak egy része sajátos jellegű, s ezért nem szabad mindig és minden körülmény között általánosítani — mint ahogyan lehetséges ez a természettudományok esetében — ahol a törvényszerűségek a társadalmi körülményektől függetlenül azonosak

Hazai viszonylatban e problémakör egyik kiemelkedő szakértője dr. Rudi Supek, aki *Társadalmi előítéletek*³ című könyvét (különösen a kötet címadó fejezetét) Allport munkájára alapozza, miközben hangsúlyozza saját kritikai észrevételeit és meghatározott kérdésekkel kapcsolatos eltérő véleményét is.

Az előítéletek jellemzője, hogy leggyakrabban egyénekre irányulnak vagy egy egész csoport állásfoglalását fejezik ki egy másik csoport tagjaival szemben. Az ilyen előítéletek a *hordozóik körében* érvényesülő folyamatokból erednek, nem pedig annak a csoportnak a tényleges és megállapított tulajdonságaiból, amelyre vonatkoznak. Különösen jellemző az előítélet az etnikai, nemzeti, vallási és különböző közösségek összetűzésében. Rudi Supek erről a következőt mondja: „A társadalmi előítéletekre jellemző, hogy az emberek valamely csoporttal kapcsolatos saját álláspontjuk alapján konkrét álláspontokat alakítanak ki az egyénekkel szemben is, annak az ellenőrzése nélkül, hogy álláspontjuk igazolt-e vagy sem.” Itt lényeges különbséget fedezhetünk fel. R. Supek és Allport véleménye között, mert az utóbbi azt állítja, hogy az előítélet az egyéntől a csoport felé haladó következtetésben elkövetett téves általánosítás eredménye, míg Supek szerint az előítélet alapja a deduktív gondolkodás egyik formájában rejlik, amely épp fordítva: a csoporttól az egyén felé halad.

Az előítélet bizonyos *csoportjellegű türelmetlenséget mutat*. Ilyen esetekben egy adott emberről kialakított (kedvezőtlen) vélemény számára lényegtelenek az ellene szóló tények, mert elengedő, hogy meghatározott csoporthoz tartozik. Tehát a következtetés — mondja Supek — tisztán deduktív jellegű, mert az előítélet a másik csoporttal szemben már eleve fennáll.

A kérdést, hogy miként került sor arra, hogy egész embercsoportokról vagy valamely népről rosszat gondoljunk, Allport egyszerűen oldja meg: a tapasztalat könnyű általánosításának tulajdonítja.

Rudi Supek szerint viszont az előítélet értelmezésekor figyelembe kell venni mélyebb mechanizmusokat is, nem csupán a felszínes következtetés alapján végbemenő egyszerű tapasztalatszerzést. Az előítéleteknek *mélyebb a motivációs alapja*, azaz érzelmi és ösztönjellege, s ez az egyetlen oka, hogy ezek nagymértékben visszafordíthatatlanná, visszavezet-hetetlenekké válnak az új tapasztalatok által.

Az *etnikai* előítélet téves általánosításon alapuló antipátia „amely nem az emberi értelem logikai gyengeségeiből következik, hanem az egyénnek a saját csoportjával történő sajátos azonosításából”.⁴

A társadalmi előítéletekről szólva vizsgálódásunk körébe kell vonni a csoportazonosulás pszichológiai és dinamikus fogalmát, amelyben benne foglaltatik az érzelmi visszaesés ismert rendszere. Az előítéletek és a gyakorlati hatásuk közötti viszony arról tanúskodik, hogy az előítélet pszichológiai-regresszív vagy csoportjellegű-regresszív mechanizmust hordoz magában. Ilyen szempontból Allport a következő fokozatokat különbözteti meg:

1. Szóbeli előítéleteesség
2. Elkerülés
3. Hátrányos megkülönböztetés
4. Testi erőszak
5. Kiirtás

A társadalmi előítéleteknél a megítélésről vagy a gondolkodásról a tényleges viselkedésre való áttéréskor mindig jelentkezik a *kifejezetten agresszív magatartás*.

A társadalmi előítéletek megszüntetése vagy gyengítése rendkívül nehéz folyamat, hisz ehhez az ember mélyebb ösztön és érzelmi motivációinak az átrendeződésére van szükség. Ez a folyamat, még ha látszólag sikeresnek is tűnik, megfelelő csoporthelyzetek körülményei között meglepetésszerűen ismét kiújulhat. Az elmondottak alapján Supek a következőképpen határozza meg a társadalmi előítéleteket: „A társadalmi előítélet a társadalmi szimpátia vagy antipátia megnyilvánulási formája, amely téves és megingathatatlan általánosításban, más társadalmi csoportok tagjainak az elfogult megítélésében fejeződik ki, ami pedig a csoporttal való azonosulás és kizárás (elkülönülés) dinamikáján nyugszik és a csoportközi feszültség fokozódása esetén az agresszivitás primitívebb formái felé mutat visszaesést. Ez a regressziós törekvés szabályszerű az etnikai előítéleteknél.”

*Az etnocentrizmus (nacionalizmus) mint a társadalmi
előítélet egyik formája*

Ha meg szándékozunk vizsgálni, hogy miben különböznek a társadalmi előítéletek az etnikaitól, akkor megállapíthatjuk, hogy az a csoportos agresszív magatartás regressziójának a könnyű kiváltásában jut felszínre, ami valamiféle csoporttal való azonosulás formájában jut kifejezésre a külső ellenséggel szembeni mozgósítás céljából. Ez a csoporttal való könnyű azonosulás irracionális tényezők alapján megy végbe, s így olyan egyének is hatása alá kerülnek, akik álláspontjukat illetően különbösek, sőt ellentétben állnak az ilyen azonosulással. (Éppen ebben rejlik a nacionalista mozgalmak ereje). Ezt az ösztönileg és érzelmileg állandósult rendszert hívják etnocentrizmusnak.

A nemzetnek lényeges lélektani és pszicho-szociális jellemvonásai vannak, amelyek egyebek között szintén konstruktív tulajdonságai. A tárgykör vizsgálatakor abból kell kiindulni, hogy az ember *csoportközpontú lény*, amely nem létezhet a szűkebb és tágabb emberi csoportok nélkül. A csoportközpontúság különböző szakaszokban eltérő formában jelentkezik: először is családközpontúságban, ami az emberi közösség későbbi fejlődési szakaszaiban a lokocentrizmus különböző formáiba megy át, amelyekre valamilyen területi csoporthoz való tartozásnak az érzése a jellemző. A következő fázis a tribocentrizmus, ami a törzshöz tartozás érzését jelenti.

Európában a XVIII. és XIX. századtól egyre kifejezettebbé válik az etnocentrizmus, azaz egy néphez tartozás érzése, ami két általános formában jelentkezhet: a nacionalizmusban és a patriotizmusban.

Rudi Supek felrója Allportnak, hogy szem elől téveszt egy lényeges tény: „hogy az ellentétes csoportosulások mindenekelőtt a létfontosságú csoportosulások, amelyek meghatározott *totális szociális* jelleg hordozói, s ezek közé tartozik az említettek mellett (a család, a törzs, a nemzet, az emberiség) a társadalmi osztály is, amelyhez tartozunk, mert a modern társadalomban az osztály az egész társadalmat képviselni igyekvő csoportosulás, amely arra törekszik, hogy létfontosságú csoportosulásává váljon”.³

A fent említett csoportosulások csak akkor kifejezetten ellenségesek egymással szemben, amikor antagonisztikus viszonyba kerülnek. Az osztály esetében az az időszak ez, amikor „önmagáért való osztállyá” válik, amikor forradalmi módon képviseli az egész társadalom érdekeit.

Mivel az osztályellentétek nincsenek összhangban a nemzetek általános érdekeivel, az uralkodó osztály igyekszik gyengíteni a tömegeknek a saját osztályukkal való azonosulását és megerősíteni az egész néppel vagy nemzettel való azonosulásukat. „Erre a célra — ahogyan Supek mondja — a legjobban a »közös külső ellenségre« való figyelmeztetések felelnek meg.”

A nemzethez tartozás, illetve a *nemzeti tudat* érzése alapvető fon-

tosságú a nemzet fogalmának meghatározásában, hisz a nemzet fogalmának a legmegbízhatóbb alkotóeleme. Szubjektív nemzeti tudat nélkül nincs nemzet, nélküle csak a diffúz etnikai csoportot képező nép létezik.

Felvetődik a kérdés, hogy vajon a nemzethez tartozás érzése azonos-e mindig a nacionalizmussal? A válasz pedig csak nemleges lehet. A nacionalizmus valójában a nemzethez tartozás *felfokozott* érzése. Olyan meggyőződés, hogy éppen az a nemzet a legfontosabb társadalmi csoport, amelyhez az ember tartozik, azaz a nemzeti hovatartozás az ember legfontosabb jellemvonása, és hogy a nemzeti hovatartozás nélküli ember nem is ember. Ezt a feltétlen és értelmetlen lojalitást a legjobban az ismert angol mondás fejezi ki: Akár van rá jogom, akár sem — az én hazám!

A nacionalizmus nagy eszmei és politikai ereje nem valamilyen nagy-nemzeti filozófiában rejlik (a nacionalizmusra többnyire valamiféle irracionális filozófiai szemlélet jellemző), hanem az ilyen meggyőzések rendkívüli érzelmi súlyában. Ennek az érzelmi súlynak a következők a forrásai:

— Az egyénnek lehetősége nyílik, hogy *azonosuljon a nemzettel*, valamivel ami nagy, értékes és örök. Ez szilárd támaszt nyújt a lelkileg bizonytalan és elidegenedett embernek. Ennek az azonosulásnak igen fontos racionális előnye, hogy ténylegesen irányadó a nem eléggé határozott helyzetekben. Az egyén határozataival alkalmazkodik nemzete határozataihoz, tehát erőfeszítés és gondolkodás nélkül.

— A *személyiség szocializációjának* folyamatában a saját nemzet iránti lojalitás és szeretet a családi és társadalmi nevelésben, az iskolában és egyéb oktatási intézményekben az első helyre kerül.

— Az *érzelmi vakság* jelensége merül fel, azaz az ember képtelenné válik saját nemzetét objektív megvilágításban szemlélni. Csak képzelt nagyságát látja, fogyatékoságok és gyengeségek nélkül.

A nemzeti érzés még egy jelentős pszichológiai tényből merít erőt a nyelvből, a kultúrából, az államiságból, a nemzeti mitológiából stb. Ezek az elemek fokozottan jelen vannak és szembetűnőek, ezért minden egyén könnyen átéli őket. Egész *szimbólumrendszer* jött létre, amely a nemzet konkretizálására törekszik és igyekszik azt szinte „megfoghatóvá” tenni még a nemzet legátlagosabb tagja számára is: ilyen a zászló, a himnusz, a mitológia stb.

A nacionalizmus kifejezetten kicsinyes és antihumanista törekvés hordozója. Azoknál az embereknél, akiket a nacionalizmus szélsőséges formában jellemez, valójában valamiféle pszicho-szociális patológiáról van szó, amely nem ritka esetben ölt valódi járványhoz hasonló jelleget.

A nemzet pszichológiáját kutató és magyarázó elméletnek egész történelme van. Ez a tudományos terület különösen a XIX. században volt divatos. A néplélektan mint tudományág a konzervatív romantizmus talaján jött létre, amely úgy vélte, hogy az egyén lelkialkata alá van ren-

delve az illető nép lelki adottságainak. Rudi Supek a különböző felfogásbeli irányzatok útján, a polgári univerzalizmus és racionalizmus, a német jogtörténeti iskola, az antropogeográfiai iskola szemléltetésével mutatja be ennek az elméletnek a fejlődését. Az antropogeográfiai iskola, amely úgy vélte, hogy sorsszerű összefüggés van a birtokolt terület és a nép sorsa között, az élettér (Lebensraum) elmélet bevezetésével II. Vilmos expanziós politikájának az alapjává vált. Ez és még egyéb elméletek és irányzatok is szemléltetik, hogy a tudomány milyen mértékben válhat különböző nacionalista törekvések tárgyává és alapjává.

A pszichológiai elméletek mellett az etnocentrizmust különböző biológista és ontogenetikus iskolák is szították.

A biológista elméletek közül az ember csoportösztoneivel kapcsolatos *gregorizmus* elmélete a legjelentősebb. Ez az ösztön nemcsak az emberre jellemző, ugyanis megfigyelhetjük mindazoknál az állatoknál, amelyek hordában és falkában élnek, ami ellenséges magatartást von magával az illető csoporthoz nem tartozó egyedek iránt. Ez a xenofóbia, illetve az idegenek iránti gyűlölet. Az emberre is jellemző tehát a hierarchia iránti érzékenység és annak feltétlen tisztelete.

A *pszichoanalízis* (S. Freuddal az élen) szintén foglalkozott az egyénnek a társadalmi tekintéllyel való azonosulásával. „A pszichoanalízistől eltérően — amely a rendkívül korán szerzett hajlamok alapján igyekszik meghatározni az ember érték- és politikai orientációját, ezáltal mintegy kiegyenlítve az egyén jellemét egy meghatározott csoport vagy társadalmi réteg irányvételével — a *kultúranropológia* arra törekszik, hogy megkülönböztesse az egyénre és az egész társadalomra jellemző tulajdonságokat, amelyek egy meghatározott társadalom nevelő hatásának vagy kultúrájának az eredményei. A személyes vonások mellett így léteznének általános vonások is, afféle »általános személyiségek«, amelyek egyes csoportokra jellemzőek.”⁶ A különböző törekvések és „iskolák” bemutatása mellett Rudi Supek kísérletet tesz a nemzet és a nacionalizmus viszonyának szociológiai szempontú megvilágítására, hangsúlyozva mindenekelőtt, hogy feltétlenül meg kell különböztetni a nép és a nemzet fogalmát, hisz nem fedik egymást (példaként említhetjük Svájc lakosságát, amelynek a közös hovatartozással kapcsolatosan azonos nemzeti tudata lehet).

Lényeges kiemelni a népek egyenjogúságával és önállóságával kapcsolatos nézetek kettősségét, hisz a nacionalizmust mint egy nép szabadságjogáról kialakult öntudatot gyakran jellemezte más nemzetek leigázási törekvése. A nemzeti mozgalmaknak ez a kettőssége a következőktől függ: 1) az adott társadalmi alaptól, 2) a világpiacon hatalomra törekző burzsoázia természetétől. Ezek a tényezők akadályozzák a burzsoáziát, hogy teljesen megoldja a nemzeti kérdést, hisz mindig vannak olyan törekvései, hogy gazdasági és kulturális ellenőrzést biztosítson magának.

Lényeges kiemelnünk azt a tényt is, hogy a nacionalizmus (az értékorientációban jelentkező ellentmondások mellett) a *kultúrák összetűzésé-*

ből ered, amelyeken a heterogén polgári társadalom alapul. Itt elsősorban a kispolgárság szerepére és helyzetére kell utalnunk, amely különösen kedvez a nacionalizmusnak. Rudi Supek *Társadalmi előítéletek* című könyvében a nacionalizmus fejlődési folyamatát konkrét példán szemlélteti, Németország fasizálódásán, kezdve a múlt század első feléig visszanyúló ideológiai gyökerektől a második világháború alatti ki-csúcsosodásáig.

Nemzet és nemzeti kultúra

Ha fényt akarunk vetni arra, mi a nemzeti kultúra általában — és a szocialista körülmények között —, akkor meg kell szabadulnunk a fogalomhoz kötődő előítéletek egy részétől. Az egyik ilyen előítélet szerint a kultúra valamely nemzet része, erre a szemléletre éppen a nacionalisták hajlamosak. A dolgok széles körű és reális áttekintésének a hiányában kifejeződő szubjektív gyengeség mellett ennek okai valamely nép kultúrtörténetének a módszertanában is rejlenek. A kultúrtörténet általában véve csak a nemzeti történelemben válik szervessé és világosodik meg. Ezért úgy tűnik, hogy a kultúra a nemzet szerves része. Azonban ha a kultúrtörténetet tárgyilagosan szemléljük, mint ahogyan a kultúrantropológiai kutatások is igazolták, akkor arra a következtetésre jutunk, hogy a kultúra (egy kulturális alkotás) „nemcsak szokatlanul tapadós, terjesztésre és átvitelre alkalmas, hanem ugyanúgy önmaga is sokrétű hatásnak »idegennek« és »hazainak« van kitéve, s ezért lehetetlen nyelvi vagy etnikai csoportok területi határai közé szorítani”.⁷

Téves az a felfogás is, amikor valamely kulturális alkotónak a fizikai lényét azonosítják a szellemivel, hisz az ember mint alkotó elsősorban szellemi lény, s ezért fizikai léte (születési helye, az általa használt nyelv stb.) mellékes jelentőségű.

A harmadik előítélet az, hogy a nemzeti kultúra csupán nemzeti kulturális értékekből áll, hisz elsősorban *univerzális kulturális értékek* képezik. Tehát a nemzeti kultúra a nemzet születésének pillanatában nemcsak nemzeti, hanem egyetemes eszményeket is kifejez. A polgári kultúra létrejöttének időszakában nemzeti jellegűek az alábbiak:

- a kultúra hordozója: a nép,
- és a kulturális megmozdulás eszköze: a népnyelv.

A „nemzeti kultúrának” létrejöttékor és később is arra kell törekednie, hogy túllépje saját nemzeti határait.

A nemzeti kultúra azonban nemzeti kérdéssé is válhat, bár a kultúra egyetemes jellegű és nem lehet állami és egyéb határok közé szorítani, mégis a *nemzet* a kultúra éltető közege. Benne jönnek létre a kulturális alkotótevékenység feltételei, felelősséggel tartozik az alkotók jelentkezéséért, fejlődéséért s így közlésük materializálódásáért és a kulturális javak befogadásáért. Mint Supek mondja „mégis a nemzet... a bölcsője és a szülője az alkotó és befogadó kulturális szubjektumoknak. A kultú-

ra életének biológiai alapját képezi, s ezáltal biológiai és szociális jellege megengedi, hogy a kulturális alkotótevékenységet a nemzeti kultúrák *viszonylagos* keretébe helyezzük. A nemzet csak ilyen értelemben felelős a nemzeti kultúráért”.⁸

A nemzet vagy politikai képviselői azonban nem kényszeríthetik rá a „nemzeti kulturális értékeket” az alkotókra.

A kulturális fejlődés többnyire ösztönös folyamat, de amikor ellentmondásba kerül tulajdon társadalmával, akkor az már nemzeti kérdést képez: a nemzet szellemi fennmaradásáért folyó küzdelem kérdése lesz.

A nacionalista törekvések hordozói és hangadói többnyire a kispolgári rétegek (amelyek nálunk is igen kitartóak). Ennek okát a politikai és adminisztratív körökben vagy azok bürokratikus elemeiben kell keresnünk. Super szerint a legfontosabb ok azonban „egyes kedvező tényezők hiányában rejlik: fiatal értelmiségünk és legszélesebb rétegeink szellemi és intellektuális életében nem érződik eléggé a jövő, azaz a kitűzött célok jelenléte”.

Jegyzetek

¹ Mladen Zvonarević: Socijalna psihologija. Školska knjiga, Zágráb, 1978.

² Gordon W. Allport: Az előítélet. Gondolat, Budapest, 1977.

³ Rudi Supek: Društvene predrasude. Radnička štampa, Belgrád, 1973.

⁴ Uo. 76. o.

⁵ Uo. 92. o.

⁶ Uo. 144. o.

⁷ Uo. 111. o.

⁸ Uo. 121. o.

Irodalom

1. Rudi Supek: Društvene predrasude. Szociálpszichológiai tanulmányok, Radnička štampa, Belgrád, 1973.
2. Gordon W. Allport: Az előítélet. Gondolat, Budapest, 1977.
3. Heller Ágnes: Társadalmi szerep és előítélet. Budapest, 1966.
4. Politička enciklopedija, Savremena administracija, Belgrád, 1975.
5. Mladen Zvonarević: Socijalna psihologija. Školska knjiga, Zágráb, 1978.

Rezime

Društvene predrasude — etnocentrizam

Autor članka kroz prikaz stavova Gordona W. Allporta i Rudi Supeka razmatra problematiku predrasuda: društvenih i drugih.

Upređujući mišljenja pomenutih autora, naučnika, ukazuje na negativnosti

u pojedinim shvatanjima Allporta. Polazeći od opšte kategorije predrasude razmatra njene specifične oblike i najzad se detaljno pozabavi sa etnocentrizmom kao jednom vrstom društvene predrasude. Vrlo je interesantan prikaz psihološke strane ove pojave i razloga koji dovode do pretvaranja patriotizma u nacionalizam.

Problematika je vrlo interesantna ne samo u našoj sredini nego svugde u svetu.

Résumé

Les préjugés sociaux — L'ethnocentrisme

L'auteur de cet article traite le problème de préjugés sociaux et d'autres, par la présentation des opinions de Gordon W. Allport et de Rudi Supek.

Il compare les raisonnements des auteurs et savants mentionnés, et révèle les points négatives de quelques conceptions d' Allport. Partant de la catégorie générale des préjugés, il observe ses formes spécifiques, et enfin il prend en considération l'ethnocentrisme, comme un genre de préjugés sociaux. Il est très intéressant la présentation de l'aspect psychologique de ce phénomène, et de raison de la transformation du patriotisme au nationalisme. Ce thème est très intéressant, non seulement chez nous, mais aussi partout dans le monde.

Nikola Gaćeša

VAJDASÁG NEMZETEINEK ÉS NEMZETISÉGEINEK
KIVÁNDORLÁSA A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTTI
IDŐSZAKBAN

Vajdaság két világháború közötti gazdasági-szociális fejlődésének kutatása társadalomtudományunk viszonylag mellőzött és elhanyagolt területe. Ez a tény megnehezíti, olykor pedig szinte lehetetlenné teszi olyan fontos jelenségek értékelését, szociológiai feltérképezését, mint a kivándorlás jelensége, amely a közelmúlt történelmében nagy méreteket öltött.

Vajdaság az első világháború végéig az Osztrák—Magyar Monarchia területéhez tartozott, nyilvánvaló tehát, hogy a Jugoszláv állam létrejöttével, 1918-ban az itt élő népek és nemzetiségek olyan új és a korábbitól eltérő gazdasági és politikai feltételek közé kerültek, amelyek más tényezőkkel együtt hozzájárultak egy nagyméretű kivándorlási folyamat elindításához. Azt sem téveszthetjük szem elől, hogy Vajdaság a századokra visszanyúló történelem tényezőinek közrejátszása révén az akkori jugoszláv állam etnikailag legvegyesebb területét alkotta, és ezt a tulajdonságát a mai napig megtartotta. Vajdaság etnikai térképén a két világháború között is megtaláltuk a szerbeket, horvátokat, magyarokat, románokat, szlovákokat és ruszinokat, akik a Szerb—Horvát—Szlovén Királyságban formális jogi egyenlőséget élveztek, mert a Saint Germain-i békeszerződés, amelyet 1919. szeptember 10-én írtak alá a délszláv állam és a szövetséges hatalmak képviselői, nemzetiségi-jogi egyenlőséget szavatolt számukra. „A Szerb—Horvát—Szlovén Királyság állampolgárai a törvény előtt egyenlők lesznek, ugyanazokat a polgári és politikai jogokat élvezik, tekintet nélkül faji, nyelvi és vallási hovatartozásukra.” Ugyanakkor a királyság kötelezettséget vállalt, hogy törvényei, törvényes rendelkezései és hivatalos intézkedései nem lesznek ellentétben a nemzetiségek védelméről szóló szerződéssel, amely 1922-ben törvényerőre emelkedett és ezzel a nemzetközi-jogi tényezők tulajdonképpen kizárták a nemzetiségekről szóló esetleges megkülönböztető jellegű törvényes rendelkezések meghozatalának lehetőségét. A békeszerződés említett pontja Vajdaságra nézve sajátos jelentőséggel bír.¹

A Szerb—Horvát—Szlovén Királyság a gyakorlatban azonban kiját-szotta a nemzetközi szerződésben vállalt kötelezettségét. Más szóval, tagadhatatlan és szembeötlő volt a különbség a pozitív értékű törvényes rendelkezések és a nemzetiségek (magyar, német és román), tehát a nem szláv eredetű nemzeti közösségek tényleges helyzete között.

Az említett nemzetiségek hátrányos helyzete nemcsak politikai, hanem gazdasági téren is megnyilvánult, különösen pedig az agrártulajdoni viszonyokban, ami véleményünk szerint a két világháború között döntően befolyásolta a magyarok, németek és románok kivándorlását Vajdaságból. Természetesen a kivándorlás jelensége nem került el a szláv etnikai közösségek tagjait sem, bár közülük kevesebben szánták rá magukat erre a lépésre.

A fentiek tanúsága szerint a kivándorlás okát elsősorban a kedvezőtlen gazdasági feltételekben és viszonyokban kell keresnünk. Sajnos, a gazdasági helyzetre vonatkozó adataink hiányosak. Csupán 1919-ből maradt ránk a földtulajdon szerkezetét vázoló teljes adat, de ez is csak Bácskát térképezi fel. A dokumentum azonban annyira szemléltető, hogy a kivándorlás kérdésének tárgyalásában feltétlen helyet kell biztosítanunk számára.

A Bácska lakosságának szerkezete szerint megoszló földtulajdoni adatokat az újvidéki Népigazgatási Hivatal gazdasági kirendeltsége gyűjtötte össze 1919-ben, tehát közvetlenül a háború befejezése után,² de csak egy évtizeddel később rendszerezte és adta ki S. Šećerov. Az adatok annak ellenére is szemléltetőek, hogy nem tartalmazzák a 10 és 200 kataszteri hold közötti területtel rendelkező tulajdonosok kategóriáját.

Az említett forrás szerint 1919-ben 57 631 földnélküli parasztot tartanak nyilván. Számuk járások szerint a következőképp oszlik meg:

1. újvidéki járás	6 995
2. zentai járás	6 450
3. zombori járás	5 750
4. topolyai járás	5 548
5. óbecsei járás	4 963
6. külai járás	4 574
7. apatini járás	3 153
8. palánkai járás	3 147
9. zsablyai járás	3 024
10. hódcsági járás	3 134
11. titeli járás	2 919
12. szabadkai járás	7 972

ÖSSZESEN

57 631³

Nagy a különbség az egyes járásokban nyilvántartott földnélküliek száma között. Legtöbb földnélküli parasztot Szabadkán jegyezték, legkevesebbet pedig a titeli járásban. Jóval több tehát a földnélküli azokban a községekben, amelyeket zömmel magyarok laknak.

A földnélküliek nemzetiség szerinti megoszlását az alábbi táblázat példázza:

magyar nemzetiségű földnélküli	23 869 (41,41%)
szerb nemzetiségű földnélküli	13 071 (22,68%)
német nemzetiségű földnélküli	10 475 (18,18%)
horvát nemzetiségű földnélküli	5 628 (9,77%)
szlovák nemzetiségű földnélküli	3 153 (5,47%)
orosz és ruszin nemzetiségű földnélküli	1 373 (2,38%)
zsidó nemzetiségű földnélküli	16 (0,02%)
egyéb nemzetiségű földnélküli	53 (0,06%)
ÖSSZESEN	57 631 (100%)

Ezek szerint 1919-ben Bácskában a magyarok körében találjuk a legtöbb földnélkülit. Hasonlítsuk most össze a földnélküli parasztok számát a Vajdaságban élő népek és nemzetiségek számával. A korabeli adatok összevetésével a következő arányt kapjuk:⁴

Népek és nemzetiségek	a lakosság létszáma	földnélküliek száma	százalék-arány
magyarok	260 988	23 863	9,14
szerbek/horvátok	246 598	18 699	7,58
németek	173 796	10 475	6,02
szlovákok	30 993	3 153	10,17

A nemzeti közösség létszámához viszonyítva Vajdaságban tehát a szlovákok között volt a legnagyobb arányú a földnélküliség, őket követte a magyar ajkú lakosság, majd a szerbek, horvátok és végezetül a németek következtek.

A földnélküliek súlyos szociális helyzetéről tanúskodik az is, hogy 27 870 földnélkülinek nem volt tulajdon háza, a 45 753 legszegényebbnek pedig egyetlen jóságja sem.

Érdekes megvizsgálni a földbirtokok nagyságát szemléltető adatokat is. A 10 kataszteri holdig terjedő birtokok között is legszamosabbak a törpebirtokosok, akik félig-meddig az agrárproletárok közé sorolhatók. Íme az adatok:

A földbirtok nagysága		a birtokosok száma	százalékarányuk
0-tól	1 k. holdig	8 453	29,87%
1-től	2 k. "	5 604	19,13%
2-től	3 k. "	3 783	13,37%
3-tól	4 k. "	2 551	9,02%
4-től	5 k. "	2 287	8,08%
5-től	6 k. "	1 678	5,93%
6-tól	7 k. "	1 374	4,86%
7-től	8 k. "	1 227	4,34%
8-től	9 k. "	855	3,02%
9-től	10 k. holdig	485	1,71%
ÖSSZESEN		28 297	100,00%

A 10 kataszteri holdat vagy az ennél kisebb területet birtokló földművesek között legszámosabbak a magyarok voltak, míg a német és szerb kisbirtokos parasztok száma között nincs lényeges különbség. Ebben a kategóriában a kisbirtokos magyar parasztok aránya azonban nem olyan kifejezett, mint a földnélküliek kategóriájában. Sajnáljuk, hogy teljesebb adatok nem állnak rendelkezésünkre. Érdeemes lenne megállapítani, milyen nemzetiségűek köréből került ki a legtöbb törpebirtokos, aki 5 holdon vagy ennél kisebb parcellán gazdálkodott. Ezek képezték az elszegényedett, félig proletársorba taszított parasztságnak azt a rétegét, amely csak földtulajdonának növelésétől remélhette gazdasági helyzetének javulását, és ha ezt nem tehette, akkor a kivándorlásban kereshetett kiutat.⁵

Sajnos, nem maradtak fenn korabeli adatok Bánát agrártulajdoni szerkezetéről, amelyeket ugyancsak az újvidéki Népigazgatási Hivatal jegyzett fel 1919-ben. T. Iskruljevnak és T. Risticének a témával kapcsolatos adatai viszont nem megbízhatóak, mert gyakran taláломra adták őket.⁶

Jogosan feltételezhető, hogy Bánát lakosságának agrártulajdoni viszonyai nem sokban különböztek attól, amit Bácskában tapasztalhatunk.

Szerémségben a földtulajdon és a lakosság szerkezete közötti arány a bácskai és bánátival ellentétben bizonyára másképpen alakult. Szerémség ugyanis 1918-ig nem az Osztrák—Magyar Monarchiához, hanem a Háromegegy Királyság területéhez tartozott, mások voltak tehát a történelmi fejlődés feltételei is. A rendelkezésünkre álló adatok azonban itt is arra utalnak, hogy Szerémségben is legnépesebbek a földnélküliek és szegényparasztok voltak. Erre a következtetésre az 1919. évi birtokösszeírás adataiból juthatnak, amelyet az agrárreformügyi minisztérium rendeletére végeztek el a szerémségi községek közigazgatási szervei. Az

összeírás alkalmával a lakosságot öt kategóriába osztották. Az első kategóriába a földnélküliek tartoztak; a másodikba „azok a törpebirtokos parasztok, akiknek volt ugyan földje, de nem annyi, amennyit családjukkal meg tudtak volna művelni; a harmadik kategóriát azok a földtulajdonosok alkották, akiknek annyi földje volt, hogy annak művelését a családdal elvégezhatték; a negyedik kategóriába tartozóknak annyi föld volt tulajdonukban, hogy csak részben végezte művelését a család, részben pedig cselédekkel, földmunkásokkal, bér munkásokkal műveltették; és végezetül az ötödik kategóriába tartozó birtokosok egyáltalán nem foglalkoztak földműveléssel, hanem minden munkát másokkal végeztették el.”⁷

Ma már lehetetlen megállapítani, elvégezte-e annak idején minden szerémségi község a birtokösszeírást, pontosabban, nem tudni, hogy a minisztériumi rendeletnek megfelelően végezte-e el, mert teljességében csak öt község: Antin Bečmen, Orolik, Sremske Laze és Cerić adatait őrizte meg a letűnt idő, és részben két község, Krnješevci, valamint Privina Glava faluk adatait. Az említett helységekben összesen 1114 családot számoltak meg. Közülük 911 család (81,77%) az első két kategóriába tartozott, ami egyértelműen arra a következtetésre utal, hogy Szerémségben is a szegényparasztság alkotta a földművesek legnépesebb rétegét. Természetesen csak abban az esetben — és ez véleményem szerint reális —, ha a többi szerémségi helységben is hasonló volt a mezőgazdasági lakosság szerkezeti összetétele. Az első két kategóriába tartozók, valamint a három következő kategóriába tartozó birtokosok tulajdonába tartozó földterület közötti arányt az alábbi adatokkal szemléltetjük. Az említett falvak határában 7976 kataszteri hold megművelt föld volt. Ebből az első két kategóriába tartozó lakosság birtokában — a számbeli fölény ellenére is — mindössze 3861 kh volt (a megművelés alá eső föld 46,15 százaléka).⁸ Ez az adat képletesen beszél a szegényparasztság nehéz gazdasági és szociális körülményeiről.

A szegényparaszток nemzetiségi összetételét tekintve bizonyos, hogy a megnevezett szerémségi településeken a legtöbb szegény a szerbek és horvátok sorából került ki, de természetesen volt közöttük német, magyar, szlovák és ruszin nemzetiségű is.

Sajnálatos körülmény, hogy H. Haller német szerző a szerémségi németekről szóló monográfiájában nem közöl adatokat a német nemzetiség földbirtokainak nagyságáról és számáról.⁹

Hasonlóképpen mind a mai napig nem bukkantunk használható adatokra a szerémségi magyar lakosság birtokszerkezetére vonatkozóan, bár a szerémségi magyarok, számukat tekintve, a második helyen voltak a nemzetiségek sorában.

A szerémségi szlovákok agrártulajdoni helyzetére egy 1930-tól származó Stara Pazova-i adat alapján következtethetünk.

Föld nélkül	284 család	20,22%
0-tól 2 kat. hold	399 család	28,45%
2-től 5 kat. hold	391 család	27,85%
5-től 10 kat. hold	199 család	14,17%
10-től 20 kat. hold	99 család	7,05%
20-tól 30 kat. hold	22 család	1,57%
30-tól 50 kat. hold	7 család	0,48%
50-től 60 kat. hold	2 család	0,14%
60 Kh-nál több	1 család	0,07%
ÖSSZESEN	1404 család	100%

Stara Pazován tehát a földnélküliek és szegényparasztok alkották a földműveslakosság felét.¹⁰

Adatok hiányában semmi bizonyosat sem mondhatunk a szerémségben élő ruszinok helyzetéről, habár tudjuk, hogy a šidi járás Bačinci, Berkasova és Šid helyiségeiben, valamint a vukovari járás Mikluševci és Petrovci nevű helyiségeiben igen népes volt a ruszin etnikai csoport. Említsünk meg annyit, hogy Privina Glava faluban 26 ruszin és 55 szerb család tulajdonában egyáltalán nem volt föld, a második kategóriába pedig 65 ruszin és 55 szerb család tartozott.

Tekintettel arra a tényre, hogy Vajdaság agrártulajdoni szerkezetében a nagybirtokok jelentős helyet foglaltak el, melyeknek felosztását az agrárreform előkészítési rendeletei törvényesítették, kedvezőek voltak a feltételek ahhoz is, hogy a földnélküliek és a törpebirtokosok a reform által hozzájussanak a megélhetéshez szükséges földterülethez.¹¹ Erre azonban sohasem került sor. Az agrárreformot az akkori államhatalom elsősorban a szocialista forradalom veszélyének elkerülése végett fogantatosította, következésképp nem hajtotta töretlenül végre és eredményei felemásak voltak. A szegény földnélküliek reménye, hogy a reform révén földhöz jutnak, csak részben vált valóra. Ezt úgy kell érteni, hogy a szerb, horvát, szlovák és ruszin lakosság elvárásai, ha nem is teljesen, legalább részben teljesültek, míg a magyar és német nemzetiséget gyakorlatilag kizárták a földosztásból, amikor a nagybirtokokból kihalított földet osztották. Ez utóbbi tény pedig közvetlenül befolyásolhatta a kivándorlás folyamatát sok vajdasági faluban.

Az agrárreform és a kivándorlás jelensége közötti kapcsolat vizsgálatokor elsősorban azt elemezzük részletesebben, milyen volt a nem szláv nemzetiségek helyzete a földreformban.

Nem vitás, hogy valamennyi nemzetiség közül a legsúlyosabb helyzetben a magyarok voltak, mert közöttük volt a legtöbb földnélküli és elszegényedett paraszt. A földreformban érdekelt magyarokat és németeket, fel sem vették a földigénylők jegyzékére mindaddig, amíg le nem telt az opció határideje, vagyis 1922. január 26-ig. Ezekután természe-

tes, hogy nem járt sikerrel a bácskai Lok falu 150 földnélküli szegény-parasztjának próbálkozása sem, hogy a reform révén valamiképpen földhöz jusson — hiába kérték a földreformügyi minisztériumot: adja nekik a falu határában lévő réti földet, ha nem is ingyen, hát hozzáférhető áron bérbé.¹²

1921 októberének derekán a nagybecskereki (mai Zrenjanin) megyei mezőgazdasági hivatalba átirat érkezett a földreformügyi minisztériumból, mert — mint az átiratban állt —, a megyében a földreform csak a délszláv nemzetiségűeket érintette, ezért a magyar lakosság küldöttsége felkereste a minisztériumot, hogy meghatározott feltételek mellett kaphatnak-e a magyarok is földet? A miniszter válasza igenlő volt, mondván: a reform kiírásakor tévesen tüntették fel, hogy csak délszlávok kaphatnak földet.

Ezt követően hamarosan újabb, zömmel magyarokból álló küldöttség kereste fel a reformügyi minisztert, Felső-Bánát 16 településéről, amelyeknek lakói a volt nagybirtokosoknál szolgáltak. Kérték a minisztert, hogy a földosztáskor rájuk is gondoljanak a helyi szervek, ők is kapjanak valamit a nagybirtokosok földjéből. A miniszter elhárította a határozott választ annak ürügyén, hogy a békeszerződés értelmében a bácskai, bánáti és baranyai magyar lakosság akkoriban még nem számított államhű elemnek és azzal nyugtatta meg a küldöttséget, hogy a kérdést a minisztertanács elé terjeszti. A minisztertanács pedig megállapította, hogy 1922. január 26. után — amint letelik az opció határideje —, nem lesz akadálya annak, hogy az itteni magyar és német lakosság is éljen a földreform lehetőségeivel és kedvezményével.

De a minisztertanács határozatának inkább csak deklaratív jellege volt. A megyei szerveket inkább erkölcsi, mint jogi felelősségre kötelezte, ezért az sem meglepő, hogy nem hajtották végre.

Ilyen körülmények között a magyar földigénylőket, még azokban a községekben sem vették jegyzékbe, ahol a nagybirtok kisajátítása után lett volna elegendő föld az osztáshoz. Sőt, ezzel egyidőben a földosztással megbízott hivatalok számos vajdasági községtől, amelyet kizárólag vagy zömmel magyarok, németek vagy románok laktak, elvették a földet és a környékbeli szerb földigénylőket, valamint az önkéntes frontharcosok között osztották szét. A fenti jelenségnek egyik szemléltető példáját Debelyacsán jegyezték fel. 1926-ban reformügyi szervek határozatot hoztak a falu tulajdonát képező legelőket kisajátításáról. A kisajátítás miatt a helybeli lakosok, kizárólag magyarok, kénytelenek voltak potom áron túladni állatállományukon. A kisajátított földet a hatóságok szerbeknek juttatták, összesen 669 kataszteri holdat, és így a magyar lakta település mellett egy szerb helység is alapult, ami egyébként összhangban volt Vajdaság szlávósítási politikájával.¹³

Nyilvánvaló, hogy a debelyacsai reformügyi adminisztráció ilyen politikája — és ez nem volt egyedülálló eset Vajdaságban — gazdasági

szempontból, hogy nemzeti-politikai szövődményeit ne is említsük, a vajdasági magyarok ellen irányult.

A földreform átmeneti állapotának befejezésével¹⁴ és a földreform likvidációjáról szóló törvény 1931. évi meghozatalával sem változott érdemlegesen a magyarok helyzete, amit az ürményházi nincstelen magyarok sikertelen földszerzési és elköltözési kísérletével szemléltethetünk.

Százötven ürményházi lakos 1932. június 23-án kérvénnyel fordult a Duna menti báni hivatalhoz, amelyben az alábbiakat foglalták össze: „Mi, a Jugoszláv Királyi Állam alulírott lakosai, alázatos kérelemmel fordulunk a nemes lelkű tekintetes Bán Öméltóságához és bátorkodunk kérni a következőket:

Mivelhogy szegények vagyunk és nincs semmi keresetünk, családunkkal szörnyűséges állapotok közepette nélkülözünk, olyannyira, hogy helyzetünk napról napra súlyosbodik. Helyzetünk rosszabbodása készített valamennyiünket arra, hogy nemes lelkű Bán Urunkhoz kérelemmel forduljunk, és amennyiben kérésünket Tekintetes Bán Úr sem találja méltánytalannak, úgy nekünk letelepedés céljából több éves lefizetésre szíveskedjék földet adni. Lehetségesnek véljük letelepedni a Duna és a Temes folyók mentén, Csenta, Opova és Pancsova között, minekelőtte befejeződnek a gátépítési munkák. Annak reményében, hogy Tekintetes Uraságod nemeslelkűsége könyörülettel lesz irányunkban és részvétellel nehéz helyzetünkre, segítségét tőlünk nem tagadja meg, előre is alázatosan köszönjük jótéteményét és maradunk a Jugoszláv Királyság sírig hű, törvénytisztelő alázatos polgárai. Minden szükségben, és minden időben készen állunk a királyért és a hazáért életünket is áldozni.”

Az ürményházi magyarok alattvalói hűséggel írt kérvénye azonban el sem jutott a bánhoz, mert a Duna Menti Bánság báni hivatalának mezőgazdasági osztálya visszatartotta és 1932. június 30-án a verseci járási előljáróság mezőgazdasági osztályához juttatta el, azzal a határozott megjegyzéssel, hogy a kérvényt fektesse el az illetékes helyszínelő bizottság megalakításáig, amely majd hivatali hatásköréből adódóan eljár az ügy rendezésében.

A kérvényben foglaltak rendezése valóban váratott magára a helyszínelő bizottság megalakításáig és 1934. január 9-én a következőket írták hátlapjára: „Tudomásul véve — a/a az ürményházi dossziében.”

Ezek után nem csoda, hogy az ürményházi magyarok meg sem kísérelték az államkincstár 29 kataszteri hold földjét megkapni, amelyet 1935. január 25-én a Velika Greda-i (györgyházi) pravoszláv egyház-közösség kapott meg ajándékkul.

Az 1931 és 1941 közötti időszakban, tehát a földreform likvidációjáról szóló törvény hatálya idején — amennyire ez ma előttünk ismeretes — az ürményháziak említett próbálkozása volt a vajdasági magyarok egyetlen kísérlete, amely arra irányult, hogy a magyarság is részese

legyen a földreformnak. Úgy tűnik, az elszegényedett földnélküli magyarok minden arra vonatkozó illúziója szertefoszlott, hogy a földreform befejező szakaszába valamiképpen is hozzájuthatnak az óhajtott földhöz. Erről győzte meg őket egyebek között a reformügyi adminisztráció gyakorlata is.

Igaz, hogy nincsenek birtokunkban a vajdasági német lakosság földtulajdoni viszonyaira vonatkozó pontos adatok (kivéve a bácskai németek agrártulajdoni helyzetét összefoglaló 1919. évi adatokat), mégis bizonyos, hogy a német ajkú lakosság körében is a parasztság képezte a legnépesebb társadalmi réteget, ezért érthető, hogy a német lakosság és parasztság státusa sem maradhatott érintetlen a reform végrehajtása során.

Arra is van példa, hogy a németek összetűzésbe kerültek az önkéntes frontharcosokkal és a helybeli szervekkel olyan földterületek miatt, amelyre mindkét fél igényt tartott. Az egyik ilyen vitás kérdés a lázárföldi és martinicei (bánáti) németek, valamint az önkéntesek és helybeli szerbek között 1919-től egészen 1924-ig elhúzódott, mert mindkét fél jogot formált az altruista bank földjére. A helyzet csak 1924 végén rendeződött, akkor is a németek kárára. A becskereki kerületi bíróságon nem érvényesíthették tulajdonjogukat a korábban (1918-ban) vásárolt földekre, sőt kártérítést sem kaptak az altruista bank birtokát képező földjeikért. Ezeket a reformügyi adminisztráció az önkénteseknek és a helybeli szerb földigénylőknek adta.¹⁵

Némely német községek Bánátban azzal próbálkoztak, hogy maguk végzik el a földreformot a birtokukban levő földeken és ezzel elégitik ki az elszegényedett német parasztság igényeit. Próbálkozásaik rendre ellentétbe kerültek a reformügyi adminisztráció kolonizációs politikájával és szinte törvényszerűen sikertelenül végződtek. Ékes példája ennek az almási (jabukai) németek sikertelen próbálkozása a pancsovai járásban, hogy saját szegényeik között osszanak szét 3200 kataszteri hold földet. A glogoni németek hasonló próbálkozása ugyancsak kudarcot vallott. A glogoniak 1930-ban, a szegény németek között szétosztottak 780 kataszteri hold réti földet, amely a község tulajdonát képezte. De a Duna Menti Bánság báni hivatala 1933. szeptember 11-én expropriálta ezt a földet azzal az indokkal, hogy az a föld az újonnan épített gát térségében terül el. A glogoni község ugyan panaszt nyújtott be a mezőgazdasági minisztériumhoz, de Lj. Tomašić miniszter a panaszt nem vette figyelembe és 1933. október 19-én elutasító választ adott.

Vajdaság betelepítésével és a német települések közelében elterülő nagybirtokok felosztásával néha teljesen figyelmen kívül hagyták az elszegényedett német parasztság érdekeit, mert többé nem vehették bérbe a nagybirtokokat, ami a földreform végrehajtása előtt tulajdonképpen sokuk számára az egyetlen megélhetési lehetőséget jelentette. Ilyen volt a németcsernyei és csőszteleki (česteregi) németek esete is a Cekonjić-birtok felosztásakor és telepésekkel való betelepítések, ami miatt egyes

német írók joggal mutattak rá a Szerb—Horvát—Szlovén Királyság telepítési politikájának egyoldalúságára, és arra, hogy a királyság államhatalmi szervei kizárólag nacionalista-politikai érdekektől vezérelve végzték a földreformot, mellőzve a vajdasági őslakosság gazdasági-szociális érdekeit.¹⁶

A fentiek következtében a szegénysorba jutó német parasztság tömeges kivándorlásra kényszerült. S. Šećerov közlése szerint csupán 1925-ben 4930 német vándorolt ki, többnyire a tengerentúli országokba.

Bánátban, különösen az első világháborút követően igen erős volt a földigénylő szerbek, közöttük is a helybeli önkéntesek nyomása és követelése, hogy mielőbb és minél több nagybirtokot osszanak fel. Az előállt helyzetben a bánáti reformügyi adminisztráció gyakran hozott kisajátítási végzést román parasztok kárára is, akiknek tulajdonában nem volt több 10—15 holdnál, tehát nem is tartoztak a nagybirtokosok közé. A román kisparasztok földjének kisajátítása nyilván megtorlás volt a Romániában élő szerb nagybirtokosok földjének expropriálásáért. A becskerekai megyei mezőgazdasági hivatal 1920/21-ben 140 mokrini kisbirtokos román paraszttól vett el 583 hold földet, annak ellenére, hogy ilyen cselekedetre a Jugoszláv Királyság egyetlen pozitív törvénye sem hatalmazta fel a földreform illetékeseit.¹⁷

A témát tovább részletezve szükségesnek tartjuk megemlíteni, hogy az örökségüktől megfosztott romániai szerb nagybirtokosok miatt fogantatott megtorló intézkedéseket a reformügyi adminisztráció nem is irányíthatta mások, csak a Vajdaságban élő román kis- és középbirtokos román parasztok ellen, hisz Vajdaságban a román nemzetiségűek tulajdonában alig volt nagybirtok. Pontosabban Vajdaság területén csak három román nemzetiségű földbirtokosnak volt nagyobb földtulajdona, de ezeket már 1919-ben a kisajátítandó területekhez sorolták és felosztották a földigénylők között. A földreform befejező szakaszában gyakran vették el a földet a románok lakta községektől és ugyanazt az önkénteseknek, a telepéseknek és azok faluközösségének adományozták. Az expropriálásnak az előbbihez hasonló, túlnyomóan a nacionalista-politikai érdekektől vezérelt példáját érvényesítették a révújfalvai (Banatsko Novo Selo-i) községben is, amelyet akkor zömmel románok laktak. 1929-től 1934-ig a révújfalvaiak tulajdonát képező földekből 1500 kataszteri holdat hasítottak ki, a község tulajdonában pedig mindössze 875 holdat hagytak meg, de ebből is 342 hold legelő volt, a többi pedig országút és egyéb út hozzá tartozó sávterülettel. A meghagyott legelők silányak voltak, nagyrészüket sár és tócsa uralta. A révújfalvai községnek 1569, többnyire mezőgazdasággal foglalkozó háztartása volt. A községi legelők kisajátítása után hirtelen hanyatlani kezdett az állattenyésztés, ami szükségszerűen a révújfalvaiak gazdasági helyzetének romlását eredményezte. Az 1934-ből származó adatok szerint a falu lakossága a bankoknak és különféle magánszemélyeknek hozzávetőlegesen 5 millió dinárral tartozott, és ennél valamivel többet tett ki a helybeliek

adóhátraléka. Szembetalálva magát a nehézségekkel a révújfalvai község az állami mezőgazdasági minisztériumtól azt követelte, hogy juttassa vissza az elvett földeket vagy részesítse megfelelő kártérítésben a községet, de próbálkozásuk nem járt sikerrel. Nem is járhatott, hisz abban az időben Révújfalva határában 194 földigénylőt, többnyire önkéntes frontharcost telepítettek le.¹⁸

A fentiekkel azonos vagy hasonló módon hajtotta tehát végre a bánati telepítés- és reformügyi adminisztráció a földosztás feladatát a két világháború között, miközben a szlávosság érdekeit követve megfeledezett a románok alapvető gazdasági érdekeiről és arról, hogy az akkori Jugoszláviát és Romániát a kisantanti szövetségben már több éves baráti kapcsolat fűzte egymáshoz. Kétséget kizáró tényként könyvelhetjük el, hogy 1918 és 1927 között ezzel magyarázható a Duna menti román lakosság tömeges kivándorlása, ugyanis 1927-ben a 2932 tengerentúltra vándorló között 367 román volt, vagyis az össz kivándoroltak 12,52 százaléka, míg ugyanabban az időben mindössze 199 szerb nemzetiségű hagyta el Vajdaságot (6,79%).

A magyaroktól, németektől és románoktól eltérően, akik a földosztáskor nem juthattak földhöz, ami úgy-ahogy lendített volna gazdasági helyzetükön, a ruszin és szlovák nemzetiségűek a szerbekhez és horvátokhoz hasonló vagy azonos módon és körülmények között kaptak földet a reform végrehajtásakor. De ez sem változtatta meg jelentősebben a szlovákok és ruszinok, szerbek és horvátok földtulajdoni viszonyait, mert a segélyezettek Bácskában átlag 2 hold 932 kvadrát, Bánátban 1 hold 1490 kvadrát, Szerémségben pedig 1 kataszteri hold 1360 kvadrát földet kaptak.¹⁹

Ezek után nyilvánvaló, hogy a földreform Vajdaságban nem változtatta meg lényegesebben a földtulajdoni viszonyokat, a birtokszerkezetet és így az agrárkérdés továbbra is megoldatlan maradt. Ilyen körülmények között a falusi földnélküliek és a szegényparasztkok úgy biztosíthatták csak egzisztenciájukat, ha a városokba, gyárközpontokba költöztek és ott esetleg állást, munkát kaptak az iparban vagy európai és tengerentúli országokba vándoroltak. Az első világháborút követő években az általános gazdasági fellendülés reális feltételeket teremtett a vajdasági falvakban jelentkező munkaerő-felesleg egy részének abszorbálásához. A gazdasági fellendülés azonban rövid lélegzetű volt, amit hamarosan a gazdasági pangás követett, a vajdasági ipar beilleszkedése az újonnan létesült ország gazdasági rendszerébe, és ez több tekintetben is hosszadalmas és keserves folyamat volt. Ennek a társadalmi és gazdasági fejlődésnek természetes velejárója volt a Vajdaságból való elvándorlás, amely a két világháború között ezen a vidéken nagyobb méreteket öltött, mint a délszláv állam többi részén.

Az emigrációs folyamat azonnal a háború befejezése után kezdetét vette, de méreteiről az 1925-ből származó általános jellegű adatokon kívül, sajnos, nem maradtak ránk pontosabb és részletesebb adatok.

A Szerb—Horvát—Szlovén Királyság szociálpolitikai minisztériumának adatai szerint Vajdaságból 1921-ben 2270 személy emigrált, 1922-ben 1118 személy, 1923-ben 3970, 1924-ben 8048 és 1925-ben 3050 személy távozott külföldre. Amennyiben a fentebbi adatokat összevetjük az össz kivándoroltak számával (1921-ben az országot 12 965, 1922-ben 6086, 1923-ban 9370, 1924-ben 17 238 és 1925-ben 15 005 kivándorló hagyta el) érdekes következtetésre juthatunk. Vizsgálatunk első évében, tehát 1921-ben a vajdaságiak az össz kivándoroltaknak 17,50 százalékát alkották, 1922-ben 18,37 százalékát, 1923-ban 42,36 százalékát, 1924-ben 46,68 százalékát, 1925-ben pedig a 20,32 százalékát.

A szociálpolitikai minisztérium kivándorlásügyi hivatalának adatai szerint 1925-ben a vajdasági kivándoroltak nemzetiségi aránya a következőképpen oszlott meg:

Szerbek, horvátok és szlovénok	318
Egyéb szlávok (bizonyára szlovákok és ruszinok — N. G.)	67
Németek	1554
Magyarok	1043
Románok	68
ÖSSZESEN	3050

A vajdasági kivándoroltak nagy többségét tehát a németek és magyarok képezték; a németek az össz kivándorolt 50,95 százalékát, a magyarok pedig a 34,19 százalékát alkották. A szerbek, horvátok és szlovénok részaránya ebben az esetben elenyésző, alig 10,42 százalék, a románoké pedig még jelentéktelenebb, mindössze 2,22 százalék.

A vajdasági kivándoroltak szakképzettségi szerkezetét az alábbi táblázaton figyelhetjük meg. Az adatok 1925-ből származnak.

	Férfiak	Nők	Összesen
Szakképzett munkások	109	26	135
Szakképzetlen munkások	831	190	321
Földművesek	831	665	1496
Szabad foglalkozásúak	4	15	19
Nem dolgozó családtagok	565	514	1079
ÖSSZESEN:	1640	1410	3050

A kivándorlók foglalkozás szerinti megoszlását szemléltető adatok mindenképpen figyelmet érdemelnek, mert egyértelműen a kivándorlás

falusi, azaz paraszti jellegére utalnak. 1925-ben a vajdasági kivándorlók 49,04 százaléka földműves volt (egészen bizonyos, hogy földnélküliekről és szegényparasztokról van szó) ugyanakkor a kivándorló szakképzett és szakképzetlen munkások aránya csak 14,95 százalék. Nem tudjuk pontosan, hogy kikre vonatkozik a szabad foglalkozásúak elnevezés, elenyésző számukra való tekintettel azonban feltételezhető, hogy értelmiségiek voltak. A nem dolgozó családtagok gyűjtőfogalom alatt jelölt idős személyek, feleségek és gyermekek számából ugyanakkor arra is következtethetünk, hogy a vajdasági kivándorlók szinte rendszeresen családotul keltek útra, hiszen a nem dolgozó családtagok száma 35,37 százalékát képezi a kivándorlóknak.

A kivándorlók életkoráról az alábbi, 1925-ből származó adatokból értesülünk:

	Férfiak	Nők	Összesen
18 évnél fiatalabbak	655	578	1233
18 és 30 év közöttiek	418	378	796
31 és 50 év közöttiek	481	359	840
50 éven felüliek	86	95	181
ÖSSZESEN:	1650	1410	3050

A kivándorlók legszámosabb csoportját a 18 évnél fiatalabbak képezték, az 50 évnél idősebbek számaránya viszont a legalacsonyabb. A 18 és 30, valamint 31 és 50 közötti életkorúak csoportja ugyancsak népes; ők alkotják az össz kivándorlók 53,63 százalékát, márpedig tudvalevő, hogy ez a korosztály a legaktívabb. Vajdaságból való távozásuk, amely a jelek szerint évről évre ismétlődött a húszas években, negatív demográfiai jelenségnek mondható.

Szociális szempontból vizsgálva a kivándorlókat, 1925-ben olyan családok távoztak tömegesen, amelyek semmilyen vagyonnal nem rendelkeztek (összesen 1502 család). Jellegzetes, hogy 348 kivándorló vajdasági család emigrálása után is megtartotta vagyonát, 121 család pedig a kivándorlást megelőzően eladta. Az adatokból nem tűnik ki pontosan, hogy milyen vagyonról van szó, de feltehetően a parasztbirtokról (földről és házról). A felsorolt adatok fényében a szociálisügyi minisztérium emigrációs osztályának igaza volt, amikor úgy ítélte meg, hogy 1925-ben Vajdaságban a kivándorlásnak 2969 esetben gazdasági oka volt, és csupán 81 esetben játszott közre valamilyen más ok.

A vajdaságiak közül, az 1952-ből származó adatok szerint, senki sem maradt Európában. Valamennyi kivándorolt a tengerentúli országokban telepedett le. Erről a következő táblázatot közölhetjük.

Egyesült Amerikai Államok	401
Kanada	344
Argentína	294
Brazília	1950
Chile	10
Uruguay	37
Más latin-amerikai ország	13
Egyéb országok	1
ÖSSZESEN:	3050

Szembetűnő, hogy a kivándorlók nagy többsége Brazíliát választotta bevándorlása helyéül, még pontosabban Brazíliában is Sao Paulo brazil szövetségi államot, amely, mint ismeretes, a két háború között rohamos fejlődésnek indult, hatalmas kávéültetvényei évről évre nagy számú munkaerőt alkalmaztak. Bizonyítékaink ugyan nincsenek, de feltételezhető, hogy a vajdaságiak Sao Pauloba történő kivándorlása szervezett formában történt, amit az a tény is alátámaszt, hogy a Sao Paulo-i állam 1910 vajdasági emigránsnak megtérítette az útiköltségét.

Az emigránsok nagyságrendben második csoportja az Amerikai Egyesült Államokba vette útját, de az ő bevándorlásuk már nem szervezeten folyt, ezért az útiköltségüket is maguk fedezték. Bizonyos jelek arra utalnak, hogy az Egyesült Államokba indulók többsége ügynökök rábeszélésére választotta úticélul Amerikát, habár az SZHSZ Királyság kivándorlási hivatala korábban figyelmeztette az emigrálni szándékozókat, hogy mielőtt az Egyesült Államokba indulnának, előbb tájékozódjanak az amerikai imigrációs és egyéb törvényekről, ide értve a Contract Labou Law-ot is, mert ellenkező esetben könnyen megoldhatatlan nehézségekkel és problémákkal találják magukat szemben a partraszállás után.²⁰

A nagyság szerinti harmadik csoport Kanadába, a negyedik pedig Argentínába vándorolt be. A Kanadába és Argentínába való imigrálásról nincsenek adataink, de annak idején egyes vajdasági lapok igazi agitációt folytattak az említett két országba történő kivándorlás ellen. Ilyenfajta tevékenységével leginkább a Banatski glasnik tűnt ki. A lap szerkesztősége kapcsolatot teremtett olyan vajdaságiakkal, akik a húszas évek elején költöztek Argentínában és 124-től többszöri alkalommal leveleket és levélrészleteket közölt tőlük, valamint a gazdasági helyzetet vázoló tájékoztatókat. Íme, egy részlet egy Buenos Airesben élő kivándorolt leveléből: „... Nagy a drágaság. Egy pár lábbeli 25 pesoba kerül, egy öltöny 100 pesoba, egy ing 10—15 pesoba. A napi étkezésért, vendéglőben 3 pesot kérnek, az alvásért pedig 30 pesot havonta. A munkás naponta legfeljebb 6 pesot kereshet és ezért 10—12

órát kell dolgoznia...” Az argentin földművelés nehéz munkakörülményeinek ecsetelése után az ismeretlen levélíró megjegyzi, hogy Argentína ipara fejletlen („mert nagyon kevés gyára van”), majd arról tudósít, hogy „földieink jó részének egy garasa, illetve annyi pénze sincsen, hogy esetleg visszatérjen”, majd a következő üzenetet küldi a lapszerkesztőségnek: „Tanácsolják az otthoniaknak, hogy ne jöjjenek ide, inkább üljenek otthon — ahogy van, úgy van — mégis jobb, mint itt ebben a szörnyű országban.” Természetesen az újság örömmel közölte az idézett részleteket, a levél tartalmát pedig az alábbi módon kommentálta. „A legjobb itthon maradni, összefogni minden erőt, *hogy az agrárkérdést úgy oldjuk meg, ahogy kell*, és akkor nem lesz szükségünk jobb Amerikára áldott, gazdag hazánknál.”²¹ (N. G. kiemelése.)

Ma már nehéz lenne megállapítani, milyen indítékok vezérelték ezeket az újságokat, hogy szándékukról lebeszéljék az Argentínába indulókat, annál is inkább, mert ezek a lapok cikkeztek az Egyesült Államokba vagy más országokba történő kivándorlás ellen. Az Argentína-ellenes hangulatkeltés azonban a különféle ügynökök működésével hozható összefüggésbe, akik a kivándorlókat más tengerentúli országokba szerették volna irányítani, és ezért titokban talán pénzelték is ezt a propagandát. De ettől eltekintve a vajdaságiak továbbra is tömegesen vándoroltak Argentínába, persze nem kizárt dolog, hogy a propaganda hatására egyesek meg gondolták magukat.

A kivándorlók között, 1925-ben, legtöbben olyanok voltak (2755 személy), akik először emigráltak, de voltak olyanok is (226 személy), akik már másodszor szánták rá magukat erre a lépésre, sőt harmadszor (16 személy) és negyedszer (2 személy), de ennél többször is (egy személy).²²

A vajdaságiak kivándorlása, egészen 1925-ig, szinte észrevétlenül történt, legalábbis ami a nagy nyilvánosságot illeti. A szerbhorvát lapok éppen csak jegyezték mellékesen a kivándorlást, a Vidovdan nevű lap pedig, nacionalista pozíciókról ekképpen kommentálta az elvándorlást, 1923-ban: „A hivatalos adatok szerint 1923-ban megnövekedett a vajdasági kivándorlók száma. *Örvendetes azonban a hír* (N. G. kiemelése), hogy a kivándorlók között legkevesebb a délszláv nemzetiségű, mert közülük egyre kevesebben hagyják el az országot. 1923 folyamán Vajdaságból 250 szerb, 300 bunjevac, 2094 német, 1115 magyar, 190 román, 19 szlovák, 5 török és 20 egyéb nemzetiségű költözött ki Amerikába, Ausztráliába, vagy Afrikába.”²³

A Vidovdan tehát csaknem leplezetlen örömmel konstatálta a nem szláv nemzetiségűek elvándorlását Vajdaságból, és egészen természetes, meg sem próbálta olvasóinak megmagyarázni a kivándorlás okát. Egyébként másfajta hozzáállást aligha is várhattunk volna el az Orjuna (Jugoszláv Nacionalisták Szervezete) sajtószervétől.

Másként kommentálta viszont a Trgovačke novine a kivándorlást: Ez az újság a vajdasági polgárság szócsöve volt, amely nem nézhette

jó szemmel a munkaerő, főként a szakképzett munkaerő elvándorlását. A lap hasábjain gyakran foglalkozott az elvándorlás problémáival és ilyenkor rendszeresen tájékoztatott a kivándorlók szakképzettségi összetételéről, amiről a többi újság szabályszerűn megfeledezett.²⁴

Voltak olyan vajdasági újságok is, amelyek semleges álláspontra helyezkedtek a kivándorlással kapcsolatban, átszöve mégis írásaikat olyan adatokkal, amelyek bizonyítják, hogy Vajdaság élen jár a kivándorlók számát tekintve. Egyik írásában a Nova zora nevű lap például megemlíti, hogy 1924 februárjában összesen 1794 személy hagyta el Jugoszláviát: 1212 férfi és 582 nő. Az országrészeket tekintve Vajdaságból származik a legtöbb kivándorló, összesen 986: 521 férfi és 465 nő.²⁵

Arra is akadt példa, hogy a kivándorlás kérdése olykor a polgári pártok egymás közötti harcában éleződött ki. A demokrata pártok 1925-ig szinte rendszeresen a Radikális Pártot tették felelőssé a kivándorlásért, persze csak a szláv népek emigrálását véve figyelembe. A Demokrata Párt Narod című lapja például a kivándorlásról szóló egyik írásában megemlíti, hogy az utóbbi években (1919-től 1925-ig) egyre több délkelet-szerémségi szlovák (boljevaciak és dobanovaciak) vándorol ki Brazíliába és Argentínába, ezért nem ártana, ha „... nagyobb figyelmet fordítanánk a különféle ügynökök zavaros tevékenységére, akik a kivándorlóktól nagy összegeket csikarnak ki valamiféle jutalom fejében, anélkül, hogy megdolgoztak volna érte, mert az ígért paradicsom helyett a kivándorlókat igazi pokol várja Amerikában. Vagy talán a radikális hatalmi szervek szisztematikusan járnak el így, mivel a szlovákok nem nagyszerbek?”²⁶

A radikálisok és belpolitikájuk ellen felhozott vádak, miszerint eredménytelen belpolitikai intézkedéseik következménye a szlovákok elvándorlása, nem volt igazolt a demokraták részéről. A szlovákok ugyanis akkor is tömegesen vándoroltak ki a tengerentúli országokba, amikor a demokraták voltak hatalmon. Valójában pedig sem a radikálisok, sem a demokraták, mint a polgárság és tehetősebb falusi lakosság politikai szervezetei nem próbáltak rámutatni a kivándorlás igazi gazdasági-szociális tényezőire Vajdaságban. Ehelyett egymást vádolták, olykor még a becstelen rágalmozástól sem riadva vissza. A fent említett esetben a Narod című demokrata lap nyilvánvaló célja az volt, hogy a Szlovák Népi Párt és a Radikális Párt választási egyezményének aláírása után kompromittálja a Radikális Pártot a szegény szlovákság körében, akik egyébként a potenciális szlovák kivándorlók zömét képezték.²⁷

Érdekes megemlíteni, hogy a Vajdasági Városok Szövetsége nevű szervezet is elítélte a kivándorlást. Erről a Zentai Újság a következőket írta: „A Vajdasági Városok Szövetsége átiratban fordult a szociálisügyi minisztériumhoz, amelyben kéri, hogy a kormány tiltsa meg a kivándorlást Amerikába és vessen véget az ügynökök könyörtelen ténykedésének. Az átiratban rámutatnak, hogy a különféle ügynökök az utóbbi évek-

ben elárasztották Vajdaságot és Észak vagy Dél-Amerikába csábítják a lakosságot. A vajdasági városok az ügynökök működését szabályozó előírás meghozatalát követelik a szociálisügyi minisztertől és egyben követelik az ügynökök büntetését is . . .”²⁸

Valószínű, hogy a vajdasági városok álláspontja a városi ipar szükségleteiből adódóan alakult ki. A szakmunkások és elszegényedett kisiparosok tömeges elvándorlását ugyanis megsínylette a vajdasági városok fejlődő ipara. A szövetség valójában nem fűzött nagy reményeket ahhoz, hogy akciója a szociálisügyi minisztériumban eredménnyel jár, legalábbis ami a kivándorlás megtiltását illeti, ezért követelte egyebek között az ügynökök ténykedésének törvényes szabályozását. Az ügynökök munkájára vonatkozó követelmény azonban nem más, mint az emigráció egy periférikus kérdésének felvetése.

A korabeli vajdasági sajtóban megjelent számos írás és cikk közös jellemzője, hogy jóformán egy sem foglalkozott elmélyültebben az emigráció gazdasági és szociális tényezőivel, ill. meg sem próbálta ilyen vonatkozásban elemezni a problémát. Többnyire egyszerű írások ezek, amelyeknek értéket mégis az ad, hogy konkrét adatokat közöl a kivándorlásról. Esetleg riportokról beszélhetünk; ezeket a kivándoroltak sanyarú sorsa feletti sajnálkozás szövi át. Ilyen az alábbi írás is. „Ismét megkezdődött a kivándorlás” címmel közölte a Zentai Újság 1925. IV. 1-én: „. . . Az utóbbi időben nyolcvannál is több péterrévei család kért kivándorlási útlevelet Brazíliába és Argentínába. A szerencsétlenek sorsáról senki sem visel gondot, és nem fog odaát sem a tengeren túl. A tavaszi munkák, amelyek itt már megkezdődnek, nem nyújtanak számukra többé semmilyen biztonságot a megélhetéshez . . . Amerikában a nehéz élet éppen csak annyit juttat majd nekik, hogy eltengődjenek . . . Kivándorlási láz tombol a Tisza mentén. Nincs szervezett akció, amely ezeket a szerencsétleneket visszatarthatná.”²⁹

Az ismeretlen szerző írásában nem szól a „kivándorlási láz” igazi okáról, habár valószínűleg ismeretesek voltak előtte az okok is. Tudnia kellett, hogy Péterrévén nagy többségben földnélküliek, agrárproletárok és elszegényedett parasztok éltek, rendkívül kedvezőtlen gazdasági-szociális életfeltételek között, akik ebből az egyetlen kiutat az emigrálásban vélték megtalálni.³⁰ Az viszont, hogy a szerző mégis rámutatott a szervezett társadalmi akció szükségességére, emeli írása értékét. Kár, hogy ezt a végén tette és indoklás nélkül hagyta.

A kivándorlás a Szerb-Horvát-Szlovén Királyságból 1926. folyamán is tömeges volt, de nem rendelkezik részletes adatokkal a vajdasági kivándorlók számára és összetételére vonatkozóan. 1926-ban a jugoszlávok a következő tengerentúli és európai országokba vándoroltak:

Amerikai Egyesült Államok	4756 személy
Kanada	4998 ”
Ausztrália	1109 ”
Új-Zéland	359 ”
Dél-Afrika	16 ”
Chile	243 ”
Argentína	3327 ”
Brazília	2756 ”
Uruguay	526 ”
Más dél-amerikai országok	140 ”
Franciaország	2000 ”
ÖSSZESEN	20 230 személy

A 20 230 kivándoroltról bővebben csak annyit tudunk, hogy közülük 2645 személynek a Sao Pauló-i kormány kifizette útiköltségét, és hogy ezt a csoportot többnyire németek és magyarok képezték.

Az SZHSZ Királyság kivándorlási hivatala az emigrálni szándékozók-
nak adott tájékoztatóiban felhívta a figyelmet, hogy Sao Paulóban mi-
lyenek az időjárási és szociális védelmi viszonyok, ügyelve, nehogy az
ingyenes út csábításával a toborzók könnyen rászedjék a könnyelműe-
ket. A hivatal hangsúlyozta, hogy a sikerhez a tengerentúl is erős lé-
lekre, kezdeményezőkézségre, takarékosagra és jó egészségre van
szükség.³¹

Nem vitás, hogy az emigrációs hivatal említett figyelmeztetései helyt-
állóak voltak, a Sao Pauló-i problémákat és körülményeket illetően, de
az is bizonyos, hogy a hivatal semmit sem tett a kivándoroltak hely-
zetének könnyítése, a Sao Pauló-i kávéültetvényeken dolgozó jugoszlá-
vok körülményeinek enyhítése érdekében. Kivéve az Amerikai Egye-
sült Államokat és Kanadát, az SZHSZ Királyság szociálisügyi miniszte-
riumának a tengerentúli országokban nem volt fejlett emigrációsügyi
szolgálat. Emellett nem volt pontosan körülhatárolva az emigrációs-
ügyi szolgálatok és a tengerentúli országokban működő jugoszláv dip-
lomáciai képviseltek illetékessége a kivándorlás kérdésében, az illeté-
kesség felaprózottságának következtében pedig szó sem lehetett a ki-
vándoroltak problémáinak egészében történő, ésszerű megoldásáról.”
„...Emiatt több százezer jugoszláv állampolgár szenved, a szó szoros
értelmében tönkremegy külföldön, idegenben: mindenütt a lelketlen ki-
zsákmányolás objektumává válik.”³²

Sajnos, nincsenek adataink a vajdasági emigránsokról 1927-ből és
1928-ból, de közölhetünk adatokat arról, hányan hagyták el az SZHSZ
Királyságot 1928 áprilisában. Ebben a hónapban összesen 2098 sze-
mély emigrált, országrészenként az alábbi megoszlásban:

Horvátországból és Szlavóniából	813 személy
Vajdaságból	499 "
Szlovéniából	290 "
Dalmáciából	260 "
Bosznia és Hercegovinából	132 "
Szerbiából	92 "
Crna Gorából	12 "
ÖSSZESEN	2098 személy

A kivándorlók között legtöbb volt a földműves, 71 százalék. Nagy részük, összesen 945-en Kanadába mentek, 366 kivándorló az Amerikai Egyesült Államokba, 344 Uruguayba, 201 Argentínába, 97 Ausztráliába stb.³³ 1928 áprilisában a vajdaságiak alkották a kivándorlók csaknem egynegyedét. Az össz kivándorlókhoz viszonyítva valamivel kisebb volt a vajdaságiak aránya 1929 januárjában, amikor 1034 személy hagyta el az országot.

Horvátországból és Szlavóniából	323 személy
Dalmáciából	250 "
Vajdaságból	224 "
Bosznia és Hercegovinából	84 "
Szlovéniából	72 "
Szerbiából	66 "
Crna Gorából	15 "
ÖSSZESEN	1034 személy

Ez alkalommal a legtöbb kivándorolt Argentínába távozott, összesen 600 személy, 223 az Amerikai Egyesült Államokba, 67 Uruguayba, 56 Kanadába, 47 pedig Brazíliába stb.³⁴

Az adatok alapján láthatjuk, hogy jelentősen megnövekedett az Argentínába vándorlók száma, míg az Amerikai Egyesült Államokba lényegesen kevesebben mentek. Az argentinai külterjes mezőgazdasági termelést ugyanis sújtotta az általános világgazdasági depresszió. Később, azaz 1929. és 1932. között, a gazdasági válság éveiben tovább csökken az USA-ba emigrálók száma, hasonlóan a többi iparilag fejlett országokba indulók száma is. Ilyen előzmények után érthető az újvidéki Munkáskamara igyekezete, hogy 1930-ban harminc vajdasági családot rábeszéljen az argentinai útra. A kamara néhány vajdasági városban arra kérte a munkásotthonokat, agitáljanak a mezőgazdasági munkások körében az argentinai kivándorlásra, ahol minden bevándorló 20 hektár földet, egy lakóépületet és a termeléshez szükséges fei-

szerelést kap, állítólag rendkívül kedvező feltételek mellett.³⁶ Nem is meretes, hogy sikerrel járt-e a Munkáskamara akciója.

A harmincas éveket illetően csak találgathatunk, mert még csak részleges adataink sincsenek, hogy ekkor milyen méretű volt és milyen irányt vett a vajdaságiak kivándorlása.

Bizonyos 1938-ból származó adatok szerint, amelyeknek hitelességét ma már nehéz megállapítani, a pivnicei, lalíci, selenței, palánkai, kulpini, gložani és kisači szlovák szegényparaszt családok egy nagyobb csoportja (állítólag mintegy 100 család) az Egyesült Államokba készült kivándorolni „... mivel onnan csábító hírek érkeznek a földművelés kiváló lehetőségeiről és jók a kereseti lehetőségek is”.³⁶

Törekvéseinket, hogy megállapítsuk: hányan vándoroltak ki a két világháború között Vajdaságból a tengerentúli államokba? — figyelembe véve mai ismereteinket a kivándorlás problémáiról és a megfelelő adatforrások hozzáférhetőségét — aligha valósíthatjuk meg. Egyes adatok szerint 1920. és 1935. között Jugoszláviából összesen 87 367 földműves költözött a tengerentúli országokba és közülük 13 439 tért vissza, vagyis 73 928 végleg ott maradt. Az idézett adatok azonban semmit sem mondanak a kivándorlók származásáról és nemzetiségi hovatartozásáról, ami fogyatékosként könyvelhető el. Emellett nem lehetünk meggyőződve afelől sem, hogy a kivándorlást csupán a befogadó országok ipari konjunktúrája és iparának ciklikus alakulása befolyásolta, különösen, ha a vajdaságiak kivándorlását vizsgáljuk, mert több sajátos körülmény is befolyásolja, amelyek közül mint lényegeset egyes vajdasági nemzetiségeknek az agrártulajdoni struktúrában elfoglalt helyzetét emelhetjük ki.³⁷

A két háború között jelentős méreteket öltött a vajdaságiak idény jellegű kivándorlása is. Az idény jellegű migráció Franciaország, de még inkább Németország felé irányult. Többnyire mezőgazdasági munkásokról volt szó, akiknek száma egyes értékelések szerint 1921. és 1929. között mintegy 200 ezerre volt tehető. Természetesen a szóban forgó agrárproletároknak nem volt földjük, megélhetésük és egyben családjuk megélhetése is kizárólag a bérmunka árának alakulásától függött. Ahhoz viszonyítva, hogyan fizették őket és milyen körülmények között éltek, a mezőgazdasági munkásoknak több kategóriáját ismerjük; cselédek és juhászok, részesek és napszámosok.

A nemzetiségi arányt tekintve a vajdasági mezőgazdasági munkások között már 1914 előtt is a magyarok voltak a legnépesebbek, számuk pedig később is évről évre nőtt. De az első világháború után az agrárreform már ismert módszereinek hatására szaporodott a német és román napszámosok száma is.³⁸

Mivel az agrárreform során, a nagybirtok felosztásával a vajdasági mezőgazdasági munkások legtöbbje munka nélkül maradt, a külföldi országokban vállalt mezőgazdasági idénymunka számukra a megélhetést jelentette, mivel a helybeli munkaerőpiacon a kínálat rendre nagyobb

volt, mint a kereslet. A vajdasági ipar ugyanis nem volt olyan fejlett, és nem is fejlődött olyan ütemben, hogy alkalmazni tudta volna a faluról özönlő munkaerőt. Egyébként ez a jelenség jellemző volt egész Jugoszláviára a két világháború között, de Vajdaságban volt a legkifejezettebb.

A külföldi idénymunkára távozó vajdaságiakról szóló feljegyzések a húszas évek elején igen-igen hiányosak. Még az államhatalmi szervek sem vezettek semmiféle nyilvántartást. Ezzel magyarázható, hogy a mezőgazdasági munkások németországi idénymunkájának törvényes szabályozására is csak 1928-ban, tehát meglehetősen későn került sor.³⁹

A munkaerő-vándorlás törvényes szabályozását követő évben, 1929-ben, Újvidéken tartózkodott a Német Mezőgazdasági Központ kiküldöttje a célból, „hogy néhány ezer idénymunkás németországi munkavállalásáról és alkalmazásáról folytasson megbeszéléseket. A megbeszélésekben részt vett Krmpotić úr, a szociálisügyi minisztérium osztályvezetője is”.⁴⁰ A német kiküldött útja a jelekből ítélve sikerrel járt, mert az Otadžbina nevű lap egy későbbi írásában a jugoszláv idénymunkások elsősorban a vajdaságiak Németországban szerzett megbecsüléséről tesz említést, és mint írja „... emiatt a német nagybirtokosok a Berlini Munkásközpont révén évről évre több munkást kerestek hazánkból”. Az írás arról is szól, hogy 1930. február 27-én Újvidékről a munkások harmadik csoportja is elindult Franciaországba, valamint hogy az említett évben Németországnak több mint 10 000 jugoszláviai napszámosra lesz szüksége a cukorrépa betakarítására és feldolgozására, Franciaország pedig a Zágrábban székelő Francia Emigrációs Társaság és az újvidéki Mezőgazdasági Munkások Szövetsége útján ugyancsak több ezer mezőgazdasági munkást keres. Éppen abban az időben (tehát 1930. február végén) ismét Újvidéken tartózkodott a német kiküldött és megegyezett a Mezőgazdasági Munkások Szövetségével, hogy egyelőre tíz környékbeli községből 10–10 munkást (férfit és nőt) küldjenek Németországba a cukorrépa megmunkálására. A cikkíró ekképpen számol be a németországi munkakörülményekről: „Habár tudjuk, hogy munkásaink Németországban ugyanazt a fizetést és illetményt kapják, mint a német munkások, a munkások toborzásakor a fizetés nagyságát mégsem lehet pontosan meghatározni. Németországban ugyanis március hónapban a munkáltatók és a munkások képviselői körzetenként állapodnak meg az illetmény nagyságában. Munkásaink fizetése annyiból mégis biztosított, hogy amit kapnak, abból tisztességesen élhetnek és egy-egy idény alatt több ezer dinárt is megtakaríthatnak fejenként. Ezenkívül a munkások természetbeni járandóságot is kapnak.”⁴¹

A Jugoszláv Mezőgazdasági Munkások Szövetsége, mint az Egyesült Munkásszakszervezetek Szövetségének szerves része, jelentős szerepet játszott a vajdasági mezőgazdasági munkások munkához juttatásában egyes európai országokban, mindenekelőtt Németországban. A szövet-

ség 1931-ben kezdett aktívabban dolgozni. Ekkor 5000 tagja volt. Az elkövetkező években tagsága főként azért szaporodott, „mert a szövetség tagjait Franciaországban és Németországban munkához juttatta”. A szövetségnek 1937-ben volt a legtöbb tagja. 211 helyi tagozatában összesen 23 734 munkást tartott nyilván. 1937-ben és 1938-ban a mezőgazdasági munkások bére alig volt elegendő a mezőgazdasági munkában szükséges munkaerő reprodukálásához, habár S. Marković megállapítása szerint a havi bér hozzávetőlegesen 1350 dinár volt.⁴² A korábbi évekből származó megegyezés alapján, 1938 áprilisának elején a Duna menti Bánságban 7000 mezőgazdasági munkás Németországba való elmenetelét készítették elő. Az újvidéki Dan nevű lap cikke szerint „magától értetődő, hogy a földmunkások körében ez az akció helyeslésre talált, a legnagyobb lelkesedéssel fogadták, mert közöttük szép számban akadtak munkanélküliek”. Ami viszont az idénymunkások munkakörülményeit és németországi egyéb körülményeit illeti, a Dan cikke szerint kedvezőek voltak, mert „az órabér 24—28 pfennig, ami tízórás munkanapon 2 és fél 3 márkát, azaz körülbelül 44 dinárt tesz ki. Engedélyezik a darabbér szerinti munkát is úgy, hogy a munkások többet is, kevesebbet is kereshetnek” — írta az újvidéki Dan. Emellett Németországban állítólag minden munkás lakást, tüzelőt és villanyáramot kapott és engedélyezték számára, hogy havonta 10—15 márkát, azaz 210 dinárt küldjön családjának Jugoszláviába, hazajöveletekor pedig 350 német márkát, vagyis 6000 dinárt hozhatott.⁴³

1938. június végéig azonban, a Duna menti Bánságból mindössze 4000 mezőgazdasági munkás ment el németországi idénymunkára. Ennek egyik fele 1938. december 15-éig kapott munkát, a másik fele pedig 1939. december 1-éig. A Dan adatai szerint 1938-ban körülbelül 10 000 jugoszláviai idénymunkás dolgozott Németország északi területein. Közülük 4000 a Duna menti Bánságból, vagyis Vajdaságból, 5000 a Dráva menti Bánságból, a többi pedig a Száva és Vrbas menti Bánságból származott.⁴⁴

A vajdasági földmunkások utolsó csoportja (mintegy 1000) 1940 júniusában ment el németországi idénymunkára, tehát nem egész egy évvel az áprilisi háború kezdete előtt. Ott-tartózkodásuk körülményeiről azonban nincsenek adataink.⁴⁵

Ma már szinte lehetetlen megállapítani, hogy a két világháború között Vajdaságból hány munkás volt franciaországi, németországi vagy más európai országban elsősorban mezőgazdasági jellegű idénymunkán. Tényként szögezhetjük le viszont, hogy 1919. és 1941. között munkásaink többnyire folyamatosan mentek az említett országokba idénymunkára. Az idény jellegű migráció ugyanúgy, mint a tengerentúli országokba való elvándorlás Vajdaság nem is olyan távoli múltjának, tartós érvényű tényezője volt.

A kivándorlással kapcsolatos, ma is ismert és hozzáférhető anyagok, mindenekeelőtt pedig a jogviszonyi előírások alapján úgy tűnik, hogy az

illetékes államhatalmi szervek, az objektivitás elvétől vezérelve igyekeztek az emigrációs folyamatot jogilag szabályozni, ami érthető is, ha szem előtt tartjuk a kivándorlás nemzetközi szempontjait és a vajdasági kivándorlás kérdésének abból adódó kényes voltát, hogy a kivándorlók zömét a nem szláv nemzetiségűek képezték. Vannak azonban arra vonatkozó, igaz, közvetett jellegű bizonyítékaink is, hogy az állampolitikában a kivándorlók egyenrangú bánásmódban való részvételének helyett a nacionalista-politikai szempont érvényesült, amely a nem szláv nemzetiségűek kivándorlását serkentette. Az ilyen szempontokra épülő emigrációs politika tipikus képviselőjeként említhetjük F. Aranickit, az SZHSZ Királyság zágrábi emigrációs hivatalának igazgatóját a húszas években. Aranicki egy írásában a következőképpen magyarázza a nemzetiségek kivándorlása iránt tanúsított jóindulatú magatartását: „... Ha már nincs módunkban honfitársainkat (a potenciális szerb, horvát és szlovén kivándorlóakra gondol — N. G.) saját országunkban elhelyezni és népünk erősítésére, az ország építésére alkalmazni, engedjük mi is az osztrák császárok és grófok által legjobb földjeinkre és népünk kárára idehozott nemzeti kisebbségeket, hogy akadálytalanul menjenek oda, ahova akarnak. Sőt mi több, kivándorlásukat nemcsak előnyben kell részesíteni, de támogatásban, pénzsegéllyel is segíteni.” (kiemelte N. G.) Ugyanebben az írásában F. Aranicki elfogadja bizonyos R. Janković nézetét, mely szerint nem kellene beleenyugodni abba, hogy „termő síkságainkat idegenek foglalják el és idegenek fészkeljék be magukat, akiknek szisztematikus és kérlelhetetlen igyekezettel szélesre kell tárni a kivándorlás kapuját”.⁴⁶ (kiemelte N. G.)

Ilyen volt tehát az SZHSZ Királyság kivándorlási hivatalának emigrálásáról alkotott felfogása. Ezt a felfogást pedig véleményem szerint, mindig szem előtt kellene tartani a vajdaságiak két háború közötti kivándorlási tényezőinek tanulmányozásakor.

Fordította *Hornok Ferenc*

Jegyzetek

- ¹ J. A. Pržić, *Zaštita manjina (La protection)*, Biblioteka Jugoslovenskog udruženja za međunarodno pravo VI, Belgrad, 1933, 120—123. lap.
- ² Lásd részletesebben: Lj. Judin, *O radu Narodne uprave za Banat, Bačku i Baranju 1918—1919*, *Zbornik za društvene nauke Matice srpske*, 51. füzet, Novi Sad, 1968. 5—36. lap.
- ³ S. Šećerov, *Socijalno-agrarni odnosi u Bačkoj pred izvođenjem agrarne reforme (SKA, Spomenik LXIX, drugi razred 54)*, Belgrad 1929, 118. lap.
- ⁴ Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. januara 1921, Kraljevina Jugoslavija, Opšta državna statistika, Szarajevó, 1232. 354—263. oldal.

- ⁵ Ugyanaz a forrásmű 125. lap.
- ⁶ T. Iskruljev, Vojvodina i njena kolonizacija, Novi Sad, 1925. 40—43. lap; Borba za zemlju i naša agrarna reforma, Belgrád, 1938, 41. lap.
- ⁷ J. Tucković, Agrarna reforma, Uredbe, naredbe i raspisi I, Zágráb, 1920, 97. oldal.
- ⁸ H. Haller, Syrmien und sein Deutschtum, Deutsche Schriften zur Landes- und Volksvorschung, Band 10, Lipcse, 1941, 42—44. lap.
- ⁹ K. Lilge, *Stara Pazova*, Mijavá, 1930. 180—181. lap.
- ¹⁰ Az előbbi rendelkezésekről lásd részletesebben: M. Erić, Agrarna reforma u Jugoslaviji 1918—1941, Szarajevó, 1958, 157—172 lap.
- ¹¹ Istorijiski arhiv Socijalističke Autonomne Pokrajine Vojvodine, Fond Županijskog agrarnog ureda Novi Sad, f 1921, b.b.
- ¹² Istorijiski arhiv Zrenjanin (a továbbiakban IAZ), Fond Komisija za likvidaciju agrarne reforme V. Bečkerek.
- ¹³ Erről részletesebben lásd: M. Erić idézett munkáját 335—347. lap.
- ¹⁴ IAZ, Fond Okružni sud Veliki Bečkerek, f 1924, 750; Zbirka Emila Gavrilice 1861—1933, b.b; Stenografske beleške Narodne skupštine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca (a továbbiakban SB); redovan saživ za 1925/1926, knj. IV, Belgrád, 1926, 406; J. Wüsch, Die bevölkerungspolitische Gefahrenlage der Deutschen Volksgruppe in Südslawien, Sonderdruck aus Archiv für Bevölkerungswissenschaft und Bevölkerungspolitik, VI Heft 3 (VI. füzet 3), Lipcse 1936, 145. lap; „Deutsches Volksblatt”, 3. V, 4. V, 6. V, 1924; „Radikalski glasnik”, 1924. IX. 22., XI. 29., XII. 9. és XII. 13-i számaiban.
- ¹⁵ Lásd például A. Dammang, Die deutsche Landwirtschaft im Banat und in der Batschka, Schriften der Deutschen Akademie, Heft 1. (1. számú füzete), Novi Sad 1931. 172. oldal.
- ¹⁶ IAZ, Fond Županijski agrarni ured V. Bečkerek, f, 1921. b.b. O eksproprisanju zemlje tokom 1922. i 1923. godine u nekim opštinama Alibunarskog sreza, naseljenih pretežno, ili potpuno rumunskim življem, ima vrednih i interesantnih podataka u napisu „Reforme agrara in circul Alibunar si jur”, Graiul Romanescu, 1923. XII. 23.
- ¹⁷ V. Margan Monografija Podunavske oblasti, Pancsova, 1929. 261. lap.
- ¹⁸ Részletesebben lásd N. L. Gaćeša, Vojvođanski Slovaci u agrarnoj reformi, posle prvog svetskog rata, Vyroćie časopisu Svit, ako pätdesiat rokov organizovaného literárneho života Slovakov vo Vojvodine, Zbornik prác z vedeckoj konferencie v Báčskom Petrovci 24. novembra 1973, „Obzor”, Novi Sad, 1973, 91—105. oldal; ugyanott Agrarna reforma i kolonizacija u Bačkoj 1918—1941, Matica srpska, Novi Sad, 1968, 252. oldal; ugyanott, Kolonizacija i agrarna reforma u Banatu 1919—1941, Matica srpska — Vajdasági Történelmi Intézet, Monografije, 2. könyv, Novi Sad 1972, 377. oldal; ugyanott, Agrarna reforma i kolonizacija u Sremu 1919—1941, Vajdasági Történelmi Intézet, Monografija, 10. könyv, Novi Sad, 1975, 305. oldal.
- ¹⁹ A kivándorlási hivatal figyelemztetése: „Šta je kontraktni radnik?” címmel. U Argentínu”, „Banatski glasnik”, 1924. I. 22-én.
- ²⁰ „Ne idite u Argentinu”, „Banatski glasnik”, 1924. III. 28-án.
- ²¹ Az 1925. évre vonatkozó kivándorlási adatokat a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság Kivándorlási Hivatalának jelentéséből (Iskaz), vettük át,

- amelyet a Szociálpolitikai minisztérium kivándorlási osztálya jelentetett meg „Iseljenička služba, Izveštaj Narodnoj skupštini za 1925/26. godinu, Belgrád, 1926, a jelentés az említett szkupstinai jelentés végén jelent meg táblázatok formájában.
- ²² „Vidovdan”, 1924. II. 14-én.
- ²³ Lásd erről a jellegzetes írást, „Iseljavanje iz naše Kraljevine u maju 1923”, *Trgovačke novine*, 1923. VII. 22-én.
- ²⁴ „Iseljavanje iz naše države”, „Nova zora”, 1924. V. 11-én.
- ²⁵ „Iseljavanje Slovaka iz jugoistočnog Srema”, „Narod” 1925. VI. 21-én.
- ²⁶ A választási megegyezést J. Hraška és S. Babyilon írták alá a Szlovák Néppárt nevébe és M. Đorđević, valamint M. Veličković-Svinjarev a Radikális Párt nevében, „Národní jednotá” 1925. I. 1-én.
- ²⁷ Vajdasági városok a kivándorlás előtt — Sentai újság 1924. VII. 22-én.
- ²⁸ Ismét megkezdődik a kivándorlás — Sentai újság, 1925. IV. 1-én.
- ²⁹ Lásd részletesebben: M. Palić „Savez poljoprivrednih radnika Jugoslavije”, *Tokovi revolucije III*, Beograd, 1968, 181—247. oldal; N. L. Gaćeša, *Agrarna reforma i kolonizacija u Bačkoj 1918—1941*, 132—133. oldal.
- ³⁰ Ministarstvo socijalne politike Kraljevine Srba Hrvata i Slovenaca, *Iseljenički osek, Iseljenička služba, Izveštaj Narodnoj skupštini za 1926/27. godinu* Beograd, 1928., 9., 10., 23., 24. oldal.
- ³¹ „Problem selenja”, „Radikalni glasnik”, 1926. XI. 20-án.
- ³² „Naša emigracija u aprilu o. g.”, „Vojvodanske privredne novine”, 1928. VII. 14-én.
- ³³ „Naši iseljenici”, „Vojvodanske privredne novine”, 1929. IV. 6-án.
- ³⁴ „30 földműves családot keresnek Jugoszláviától argentinai telepítésre”, *Sentai újság*, 1930. XII. 5-én.
- ³⁵ Lásd a részletesebb írást: „Ovog proleća se sele oko 100 slovačkih porodica u Ameriku”, „Dan”, 1938. II. 27-én.
- ³⁶ N. Vučo, *Agrarna kriza u Jugoslaviji 1930—1934*, Prosveta, Beograd, 1968, 59. oldal.
- ³⁷ Lásd részletesebben: M. Palić, *idézett mű*, 186—189. oldal.
- ³⁸ Sporazum između Centralnog odbora za posredovanje rada u Beogradu i nemačke Radničke centrale o vrbovanju i angažovanju poljoprivrednih sezonskih radnika sa teritorije SHS za Nemačku od 22. II 1928, *Službene novine*, 1928, 64/XIX.
- ³⁹ „Vojvodanske privredne novine”, 1929. III. 2.
- ⁴⁰ „Interesovanje inostranstva za naše poljoprivredne radnike”, „Otađbina”, 1930. II. 28-án.
- ⁴¹ S. Marković, *Problem poljoprivrednog radništva u Vojvodini*, Belgrád, 1939, 57., 67. oldal.

Rezime

Iseljeništvo naroda i narodnosti Jugoslavije

Prilog proučavanju emigracionih problema u
Vojvodini između dva svetska rata

Ekonomsko-socijalni razvitak između dva svetska rata predstavlja relativno zanemarenu oblast naših društvenih nauka, pa nije potrebno posebno isticati da takvo stanje otežava, a ponekad i onemogućava kompleksnije osvrtne, ocene i sudove o jednoj tako značajnoj pojavi naše skorašnje prošlosti kao što je emigracioni problem.

Vojvodina sticajem istorijskih okolnosti predstavlja etnički najšarolikiji deo jugoslovenske državne teritorije, a tu osobenost je uzgred zadržala do danas. Naime, vojvodansku etničku panoramu između dva svetska rata sačinjavali su Srbi, Hrvati, Mađari, Nemci, Rumuni, Slovaci i Rusini, čiji su pripadnici formalno-pravno bili izjednačeni u pravima i dužnostima. Međutim Kraljevina SHS često je u praksi mimoilazila međunarodnopravne obaveze, tako da je postojao očigledan nesklad između sadržaja pozitivnog zakonodavstva i stvarnog položaja pripadnika nekih narodnosti ili još tačnije: Mađara, Nemaca, Rumuna, dakle, neslovenskih vojvodanskih narodnosti.

Prema tome uzroci iseljavanja uopšte, a pre svega nekih narodnosti nalaze se uglavnom u nezavidnom položaju u privrednoj sferi, kao i u političkoj.

Summary

Emigration of Yugoslavia's Nations and Nationalities

Enclousure to the Studies on Emigration Problems
in Vojvodina Between the two World Wars

Socio-economic development between the two world wars is a disregarded field of studies in our social sciences, so it's unnecessary to underline that this makes research work difficult, sometimes impossible to come to any conclusions concerning this important process in the near past.

Vojvodina, owing to historical circumstances is ethnically the most heterogeneous territory in our country even nowadays. Between the two world wars we could find here the following nationalities: Serbians, Croatians, Hungarians, Germans, Romanians, Slovaks, and Rusins, who were the carriers of formally equal rights and duties. Bu the SHS Kingdom did not respect these rights so there was a discordance between the justice and the practice in the case of some nationalities such as: Hungarians, Germans and Romanians.

These facts contributed to the emigration of some nationalities which were in a bad economic and political situation.

Kovács Teréz

A FIATALOK SZABAD IDEJE VAJDASÁGBAN

Elméleti meghatározás

Az empirikus szociológiai vizsgálatok egyik gyakori tárgya éppen a szabad idő biztosítása és megfelelő felhasználása körüli problémához kötődik.

Habár a szabadidő csak az iparosítás és városiasodás térhódításával vált általánossá és társadalmi méretűvé, mégis e fogalom egészen az ókori filozófiához vezethető vissza. Arisztotelész beszélt először a ráérő időről. Megkülönböztető jegye, hogy nem irányul anyagi, gazdasági célok elérésére. Vagyis elkülönült a fizikai munka idejétől, s a kor szellemének megfelelően maximális értéket képviselt és csak a szabadon született emberek életében fordulhatott elő.

Ennek a felfogásnak az alapvető megváltozását csak a XVIII. századbeli francia felvilágosodás polgári filozófusainál tapasztalhatjuk. Rájuk, akárcsak e korszak számos más filozófusára jellemző a munkához mint a gazdaság alapvető forrásához való viszony, s ezzel egyidőben a szabadidő jelentősége már csak másodlagos szerephez jut.

Manapság sajátos különbségeket találunk a szabadidőre vonatkozó filozófiai értekezésekben. Ezek az eltérések a munka és a szabadidő kölcsönhatásához (vagy szembeállításához) kötődnek.

Magától értetődik, hogy a szabadidőt csak az emberi létevékenységek teljes kontextusában lehet megmagyarázni. Az emberi létevékenységek egyik pólusán találjuk az élettani szükségleteket, illetve a kielégítésükre fordított időt (amelyen belül az alvás a legjelentősebb). Ez az a tevékenység, amely időtartamát illetően egyénenként a legkevésbé változik.

A hagyományos patriarchális társadalmaknál az időfelosztás dichotomikus, a már említett biológiai szükségletek kielégítése után fennmaradt idő tartalmát illetően egységes, s a mai megítélés szerint leginkább munkaidőnek lehetne nevezni. Az iparosítás és a városiasodás térhódí-

tásával ebből a munka világából (ez alatt hivatalos kereső munkát és egyéb kötelezettségek, elsősorban a háztartási teendők elvégzését kell értenünk) válik ki a szabad idő.

Ennek a szociológiai kategóriának a klasszikus meghatározását Dumazedienél találjuk. Szerinte a szabadidő-tevékenységeken azokat a tevékenységeket értjük, amelynek az egyén kedve szerint és önkéntesen átadja magát, akár erejének felújítása (pihenés, szórakozás), akár továbbképzés (szellemi vagy fizikai) végett. Ez a tevékenység mentesül minden hivatásbeli, családi vagy társadalmi kötelezettségtől. Tehát a szabadidőnek három funkciója van: kikapcsolódás, regenerálódás, fejlődés. Ebben a tevékenységcsoportban érvényesül leginkább az önkéntesség és a szabad választás, noha e tevékenységkomplexum sem mentes teljes mértékben a kényszertől és kötelezettségektől. A könyv és az újságolvasás vagy a televíziónézés is jelenthet bizonyos mértékben presztízskényszert. Azokat az órákat, amelyet az egyén társadalmi és családi szükségleteinek kielégítésére fordít, Dumazedier félszabad időnek nevezte. Leszögezhetjük, hogy ha a tevékenységek megválasztásakor az önkéntesség és a szabad választás kizárólagos, akkor szabadidőről (leisure) vagy szabad időről (free time) beszélünk.

A társadalom gazdasági fejlődésével együtt nő a szabad idő is, úgyszintén univerzálisnak tűnik az a tendencia, hogy a magasabb társadalmi csoportok több szabad idővel rendelkeznek és e csoportok szabadidő-tevékenységének rendszere változatosabb.

Egy empirikus kutatás eredményei

A Vajdasági Kommunista Szövetség Tartományi Bizottságának politikai tanulmányi és marxista képzési központjában a „Vajdaság SZAT művelődés gyakorlata és politikája” elnevezésű kutatási terv keretein belül egy kérdőíves és heti időmérleges szociológiai felmérés készült a fiatalok gazdasági helyzetéről, társadalmi szerepéről, életmódjáról, világnézetéről, műveltségéről. E kutatás azon részét ismertetjük, amely a falusi fiatalok szabadidejével foglalkozik.

A felmérésbe nyolcvan-nyolcvan földműves, illetve szakképzett munkás és kilencven háziasszony került. Deliblát, Erdevik és Nemesmilitics helységek lakosai között folytattuk vizsgálódásunkat. Nemzetiségi összetételük a következő: negyvenhat százalék szerb, huszonhárom százalék magyar, tizenkét százalék szlovák, tizenegy százalék román. A felmérés időpontjában (1978 derekán) a kikérdezettek életkora 20 és 29 év között mozgott.

Az időmérleg adatai azt mutatták, hogy ezeknek a fiataloknak a szabadidejük az összidejük 17–22 százalékát teszi ki. Csoportonként: a földműveseknél 20, a szakképzett munkásoknál 22 és a háziasszonyoknál 17 százalék.

A szakképzett munkásfiatalok a földművesekhez és a háziasszonyok-

hoz viszonyítva nemcsak az átlagosnál hosszabb, hanem egyenletesebb szabadidővel tűnnek ki. A háziasszonyoknál pedig az eltérés még egyszer akkora, mint a szakképzett munkásoknál ($V=68\%$).

Mindemellett nincsen lényeges különbség az említett három csoport fiatal szabadidejének hossza (mennyisége) között. Viszont lényegesnek mondható az az eltérés, amely a három csoport szabadidejének tartalma (minősége) között felfedhető. Az alábbiakban ezekről a különbségekről is szó lesz.

Az egyes szabadidő-tevékenységek elemzésénél fontosnak találtuk közölni az egy vizsgálati személyre eső időtartalmat és a tevékenységekben résztvevők százalékarányát. A tevékenységek időtartalma alapján a következő sorrend állítható fel:

1. tv-nézés,	9. utazás, kirándulás, hobbi,
2. társas élet,	10. udvarlás,
3. pihenés,	11. sport, testnevelés,
4. kocsmá, kávéház,	12. mozi,
5. rádióhallgatás,	13. szervezett műsorok a faluban,
6. tétlenség,	14. kézimunka,
7. újságolvasás,	15. társadalmi-politikai munka,
8. művelődés, olvasás,	16. egyéb.

Ezt a rangsort az egyes tevékenységek fő tevékenységként való előfordulása alapján állították össze és figyelmen kívül hagytuk az egyes tevékenységek melléktevékenységkénti (egy másik aktivitással egyidejű) előfordulását.

TV-nézés

A falusi fiatalok szabadidejük legnagyobb részét a képernyő előtt töltik. Ez a szabadidő-aktivitás a háziasszonyok össz szabadidejének egy harmadát, a szakképzett munkásokénak 27,6, a földművesekének 16,9%-át teszi ki. A megkérdezettek átlagosan heti nyolc és fél órát, plusz nem egész egy órát melléktevékenységként fordítanak erre a célra. Különösen a szakképzett munkások, de a háziasszonyok nagy többsége is, nagyon kedveli ezt az időtöltést. Ha összeadjuk a tv-nézésre fordított időt, akkor ez az említett két csoportnál heti 11 órát, a földműveseknél csak ennek a felét, 5,5 órát tesz ki. Hozzá kell tenni, hogy a kikérdezett fiatalok 14,4%-a nem nézte a felmérés hetében a televíziót. De amíg a szakképzett munkásfiatalok közül csak minden tizenhatodik, addig a földművesek közül minden hatodik ebbe a csoportba tartozik. Tehát esetünkben, akárcsak másik felmérések alkalmával is, bebizonyosodott, hogy a földművesek még nincsenek annyira ellátva tv-készülékkel, mint a többi társadalmi csoport. De ha majd a földművesek szobáiba is bekerül a tv, akkor elmosódik köztük és a többi társadalmi csoport közötti különbség.

A kikérdezett fiatalok négy tv-állomás műsorát fogták: a belgrádit, a budapestit, a zágrábit és az újvidékit. Legtöbbet a Belgrádi Televízió első programját kapcsolták be, a műsorok közül pedig az esti híradót és a sportközvetítéseket nézték leggyakrabban („bokszt és futballt néztem” — írta az egyik). A fiatalok nagy része érdeklődéssel kísérte a folytatásos műsorokat is. Nemesmiliticsen például még a horvátok egy része is megnézte az Abigél című ifjúsági műsort, amelyet a pesti tv közvetített. Az erdevikiek pedig a Dimitrije Tucovićról szóló adássorozatot kísérték. Az időmérleg adatai között a megnézett adások minőségére vonatkozóan többek között a következő bejegyzéseket találtuk: „amerikai film, dráma, detektív film, nedeljom popodne és egyéb vasárnapi műsort néztem”, „szórakoztató műsort”, „az ifjúság napja alkalmából készült műsort”, „a HKSZ VIII. kongresszusát”.

A kérdőívben felkértük a fiatalokat, hogy rangsorolják a feltüntetett tíz műsort kedveltségi sorrendben. Az összesítés alkalmával a következő eredményt kaptuk: 1. filmbemutatók, 2. tévéhíradók, 3. műdalok, 4. sportközvetítések, 5. különféle vetélkedők, 6. ifjúsági műsorok, 7. tudományos ismeretterjesztő műsorok, 8. popzene, 9. belpolitikai műsorok, 10. irodalmi és kulturális adások.

A televízió tehát integrális részévé vált a fiatalok hétköznapjainak, hisz szabadidejük nagy részét ennek szentelik. De tegyük hozzá, a tv-műsor a fiatalok életében csak a szórakozás és az informálás médiuma.

Társas élet

A szabadidő-kihasznlás problémáját a technikai civilizáció hozta magával. A régi vajdasági falvakban nem volt a mai értelemben vett szabad idő, a szórakozás és a pihenés formái is különböztek a maitól. Pihentek, ha a könnyebb munkák végzésére került sor és ha leültek enni. A szórakozás leggyakoribb formája pedig a munka közbeni beszélgetés volt, ezt a célt szolgálták a vasárnapi és az ünnepnapjainak összejövetelek, a szomszédok és a rokonok meglátogatására pedig máskor is szorítottak időt. A televízió e hagyományos szórakozás konkurrensként jelent meg.

A földművesfiataloknál és a háziasszonyok azon csoportjánál, akik legtöbb időt fordítanak termelőmunkára és akiknek egyúttal a legtöbb szabadidejük is van, a társasélet képezi a fő szabadon választott tevékenységet, a többiekénél viszont mindjárt a tévézés után következik. A fiatalok mindhárom vizsgált csoportja nyolc óránál kevesebbet tartózkodik baráti társaságban.

De ez az azonos időmennyiség, a szabadidő különböző hosszúsága végett, a háziasszonyok össz szabad idejének 27,8 a földművesekének 24,2 és a szakképzett munkásokénak 21%-át tölti ki. Melléktevékenységként a társasélet nagyon ritkán fordul elő. Elemzésünk során minden

beszélgetést (a barátokkal, a rokonokkal, a szomszédokkal, a családtagokkal) ebbe a kategóriába soroltunk.

A nők leggyakoribb beszélgetőtársa a szomszédasszony. A férfiak egyszerűen csak „bemennek a faluba”. Ez alatt az értendő, hogy a falu központjában, közel a buszmegállóhoz van egy hely, ahol a társaságok napról napra kialakulnak. Ezek a hétköznapi összejárásokon kívül vannak még úgynevezett alkalmi találkozások is. Ilyenek például a szerb és román fiatalok esetében a „slavá”-k, a szlovákoknál a néptáncscsoport összejövetelei. A magyarok és horvátok a többiekénél gyakrabban említették a rokoni-szülői látogatásokat. A magyar fiatalok esetében fordult csak elő, hogy autóval el-eljártak a környező ismertebb kávéházakba.

Az ilyen összejövetelek beszédtemái közül néhány: „a sportról beszélgetünk”, „a mezőgazdasági munkákról, a lányokról, a futballról”, „a politikáról”, „mindenről, ami az embert körülveszi”, „arról beszélgetünk, hogy mit főzünk”, „a főzésről és a kézimunkáról”, „a szomszédasszony ura berugott és elesett, arról beszélgettünk, hogy megütötte magát”, „beszélgettünk és tanácsokat adtunk egymásnak”, „erről a kérdőívről beszélgettünk”, „a barátokkal általában mindig ugyanarról beszélünk”.

A feltüntetett beszédtemák eltérnek nemek és társadalmi csoportok szerint, noha bizonyos hasonlóság is felfedezhető közöttük. A földművesfiatalok a következő besorolást kapták: futball; a maguk, vagy a beszélgető partner tervei; munka; az előző esti tévéprogram; a moziban látott film. A szakmunkás fiatalok első három beszédtemája megegyezik az előző csoportéival, míg a negyedik helyre a hazai társadalmi-politikai események, az ötödikre pedig az előző est tévéprogramjának megvitatása került. Ami náluk az ötödik helyen áll, az a háziasszonyoknál az elsőre került. A második helyre azonos beszédtema jutott mind a három csoportnál (egyéni tervek). A nőknél a következő vitatéma — az előző két csoportnál nem szerepelt (a „saját, vagy a beszélgető partner lelki gondjai, illetve problémái”). Ezt követik a munkáról, majd a pénzről folytatott megbeszélések.

Pihenés

A pihenés mindhárom csoportnál a harmadik helyre került a szabadidő eltöltésének rangsorában. A kikérdezettek 10%-a, vagyis 25 fiatal (10 földműves, 9 szakképzett munkás és 5 háziasszony) nem pihent a kikérdezés hetében.

Legtöbb időt a szakképzett munkások, legkevesebbet pedig a háziasszonyok tüntettek fel a pihenés rovatában. Jellemző mind a három csoportra, hogy akiknek több szabad idejük van, azok általában több időt szentelnek pihenésre is. Leginkább a kevés szabadidővel rendelkező

földművesfiatalok azok, akiknek nem futja külön pihenésre. A kikérdezett fiataloknak átlagosan heti négy óra jut napközi pihenőre. A kérdőívben a pihenéshez való hozzáállást is vizsgálat alá vettük. A földművesfiataloknak 47,5%-a azt mondta, hogy több órás nehéz mezei munka közben nem szokott pihenni. A háziasszonyok hasonló százaléka (46,7) nem pihen nehéz munka közben. Azok, akik így vélekedtek, a kikérdezett héten valóban kevesebbet is pihentek, mint azok, akik azt mondták, hogy szoktak pihenni. Az előbbiekből kevés továbbá az olyan, aki az átlagosnál többet pihen.

A szakképzett munkások 51,25%-a elégedett a munkaidő alatti szünet pihenési feltételeivel. 33,75%-uk azon a véleményen van, hogy a feltételek tűrhetőek, de azért javítani kellene rajtuk, 15%-uk szerint ezek a feltételek egészen rosszak.

A pihenés a testkultúra szerves része. Sajnos, kikérdezettjeink a földművesek és a háziasszonyok — még nagyon maradiak ilyen szempontból és csak a passzív pihenést ismerik. Felhoztunk három passzív pihenési formát (pihenünk éjjel, ha lefekszünk, ha eszünk, napközben ha lefekszünk), és ugyanott lehetővé tettük számukra, hogy kifejezzék óhajukat egyéb pihenési forma iránt is, de ilyen óhajra nagyon ritkán bukkantunk.

Az intenzív és időben pontosan meghatározott munkaidő pozitívan hat a helyes pihenési forma kialakítására. Ez korántsem jelenti azt, hogy a kikérdezett szakképzett munkások pihenésének tartalmával teljesen elégedettek lehetünk. Figyelemre méltó viszont, hogy 42,5 százalékuk szerint a pihenési időt a reggelizésen kívül rekreációra kell használni. A második helyre a passzív pihenés hívei kerültek (25%-kal), akik „a pihenési időt csak a reggelizésre” kívánják fordítani. A fiatal szakképzett munkások 17,5% azon a véleményen van, hogy a pihenési időt gépjávitásra és egyéb munkaelőkészületekre kell kihasználni, (13,7%-uk pedig szívesen olvasna, zenét hallgatna, esetleg kártyázna).

A kutatás többi eredményeit is felhasználva leszögezhetjük, hogy a fiatalok elégedetlenebbek a pihenés feltételeivel, mint a munkafeltételekkel.

Ez a generáció ésszerűbben tud dolgozni, mint pihenni, szervezett segítség e téren számukra még nem érkezik.

Kocsma, kávéház

Ennek a szabadidő-tevékenységnek az előfordulása szempontjából nagy különbségek észlelhetők a megkérdezett női és férfi alanyok között. A nőknél ez a 12., a férfiaknál pedig a negyedik helyen álló szabadidő-tevékenység. Ez utóbbiak közül különösen a földművesfiatalok szeretnek kocsmázni, de a nemesmiliticsiek is kitettek magukért, itt négy férfi közül három a vizsgált héten legalább egyszer megfordult a kocsmában.

Művelődési és szórakoztató intézmények hiányában a kocsmá fontos szerepet tölt be a falu, de különösen a falusi fiatalok életében. Gyakran a találkozások, összejövetelek helye, ahol az ital és a beszélgetés mellett helyet kap a zene, a tánc és a társasjáték, afféle klubélet folyik itt.

Íme néhány bejegyzés ezzel kapcsolatban: „a barátommal a szörp és a kávé mellett a zenéről és a sportról beszélgettünk”, „a barátokkal a bezdáni csárdában voltunk”, „a Vojvodina Szállodában voltunk, Kovinban”, „hallgattam a zenét és megittam a sörömet”.

Rádióhallgatás

A falusi fiatalok fő tevékenységként átlagosan heti másfél, melléktevékenységként pedig öt óra hosszát hallgatják a rádiót. Ha ezt összeadjuk, akkor ez a szabadidő-tevékenység az ötödikről a harmadik helyre kerül.

Melléktevékenységként a rádiózás különösen a háziasszonyoknál kedvelt időtöltés (a földműveseknél négyszer, a szakképzett munkásoknál kétszer több ilyen időt számoltunk össze náluk). Különben sok fiatal (minden hatodik) egyáltalán nem hallgatta egy egész héten át a rádiót (28 háziasszony, 22 földműves, és 18 szakképzett munkásfiatal sorolható ide).

A rádióműsorok ranglistája a következőképpen néz ki:

1. táblázat

műsorok	A rádióműsorok rangsorolása					
	fiatalok			falvak		
	föld- műves	szakkép- zett m.	háziass- zony	Delibát	Erdevik	Nemes- militics
1. műdal	1	1	1	1	1	2
2. vidám műsor	2	3	2	2	3	3
3. híradás	3	4	3	4	4	1
4. sportműsor	4	2	5	3	2	6
5. ifjúsági műsor	5	5	4	5	5	4
6. pop-zene	6	6	6	7	6	5
7. tudományos, ismeretterjesztő	7	8	7	6	8	7
8. kül- és belpolitikai műsor	8	7	10	8	7	9
9. irodalmi és kulturális m.	9	9	8	9	9	8
10. komoly zene	10	10	9	10	10	10

A táblázatból először is az tűnik ki, hogy ezek a fiatalok nagyon egységesen elfogadják a műdalt és elutasítják a komoly zenét. Csak Nemesmiliticsen előzi meg a híradás a műdalt. Már ez a kis változás is pozitívan hatott a színvonalasabb műsor (az irodalmi és kulturális, az

ifjúsági műsor) hallgatottságára. A műdalokat különösen azok kedvelik, akik hosszú rádióhallgatással tűnnek ki. A feljegyzettek alapján a következő következtetés vonható le:

1) Legtöbbit azokat a rádióállomásokat hallgatják, amelyek földrajzilag legközelebb esnek hozzájuk.

2) Kivétel a Šabaci Rádió, amely népszerűségével valamennyi jugoszláv rádióállomáson tútesz.

3) A műdalokon kívül más műsort nemigen hallgatnak.

Illusztrációként íme néhány bejegyzés: „Radio Niš, Radio Kovin, Radio Šabac szórakoztató és népzene”, „a Belgrádi Rádiót hallgattam, nézenét”, „Novi Sad, Lomica, Šabac”, „Šabac, Kívánságok és üzenetek”, „Stúdió B, Radio Šid, kívánságok”, „Revija želja”, „Selo veselo”, „Radio Beograd, Radio Subotica, Radio Šabac, népi és szórakoztató zene”, „Šabac, interjú a győztes bokszolóval”, „Novi Sad-i Radio, Gyöngykaláris, Šabac, népzene”, „szórakoztató és szlovák dalok”, „Kosuth-rádió”, „Zagreb II., Radio Jadran, Zombor”, „Zombor, reklámok”.

Az öt fenti leírt tevékenység nagymértékben meghatározza a szabadidő-struktúrát. Ők képezik a falusi fiatalok össz szabadidejének 69,2—82,3%-át. A több szabadidővel rendelkezők abszolút értékben, a kevesebb szabadidővel rendelkezők pedig relatív értékben az átlagosnál több időt fordítanak ezekre a tevékenységekre.

Egy átlagos falusi fiatal heti szabadideje a következőképpen alakul: 8,5 óra tv-nézés (plusz egy órát melléktevékenységként) általában a filmeket és a tv híradásokat nézi; nyolc óra hosszát tölt társaságban, a mindennapi dolgokról beszélgetve. A férfiak hetenként átlagosan három órát töltenek a kocsmákban, a nők pedig kilenc órán át hallgatják a műdalokat.

A többi fennmaradt szabadidő-tevékenység közül még hármat emelünk ki: az újságolvasást, az olvasást és a mozit.

Újságolvasás

Köztudomású, hogy a fiatalok, de különösen azok, akik még nem alapítottak családot, keveset olvassák az újságot. Hetente átlagosan egy óra 15 percig olvassák a sajtót, ehhez még 15 perc járul melléktevékenységként. A szakképzett munkások leghosszabban és legtöbbit olvassák az újságot. A kikérdezés hetében a szakképzett munkások 32,5, a háziasszonyok 51,1 és a földművesek 55 százalékának a kezében nem volt újság.

A kérdőívben már megszépített adatokkal szolgáltak, ugyanis 30%-uk mondta, hogy nem olvas napilapot és 20%-uk vallotta ugyanezt a hetilapokról. A leggyakrabban a következő újságokra mondták rá, hogy olvasták (a zárójelben az említés száma): Večernje novosti (92), TV Novosti (63), Magyar Szó (44), Politika (39), 7 Nap (34), Poljoprivrednik (31), Radio-tv revija (30), Sport (27), Praktična žena (20).

A különböző napi- és hetilapok említését illetően nemcsak a más szakmabeliek, hanem a nemek és nemzetiségek között észlelhető nagy különbség, hanem az is kitűnik, hogy falvanként más-más újságot kedvelnek. Erdéven a TV Novostit és a Praktična ženát szeretik jobban, a deliblái fiatalok pedig az átlagosnál jobban kedvelik a Politikát.

Olvasás

Nagyon kevés idő volt feltüntetve ebben a kockában, mind kevesebb az olyan fiatal, aki olvasásra értékes könyvet választ. Habár a kutatás alkalmával tisztában voltunk azzal, hogy a fiataloknak három olyan csoportját vettük a mintába, akik nem az absztrakt, verbális tudás, hanem a gyakorlati munka iránt érdeklődnek, mégis leszögezhetjük, hogy ezekben a fiatalokban nem él az a szokás, hogy a tömegtájékoztató eszközök és olvasás révén bővítsék tudásukat. Feltevődik a kérdés, hogyha már nincs ilyen szokásuk, van-e bár ilyen igényük, szükségletük?

Ezzel kapcsolatban közöljük az olvasáshoz való szubjektív hozzáállásukat:

2. táblázat

(‰-ban)

	Az olvasáshoz való viszonyulás					
	irodalom			olvasottság		
	olvas	szükséges olvasni, de		soha nem olvas, mert		
nincs rá ideje		nem érdekli	számára érthetetlen	szükségtelen	nem választott	
marxista politikai	12,4	47,6	24,8	9,2	3,2	2,8
tudományos-műszaki	20,4	32,8	25,6	16,0	2,4	2,8
szépirodalom	24,4	39,2	28,8	1,6	2,8	3,2
ponyvairodalom	40,0	18,4	16,4	3,2	17,2	2,8
művészet	14,8	23,6	38,4	14,8	5,6	2,8
családalapítás, gyermeknevelés	28,4	29,6	30,4	5,2	3,6	2,8
növénytermesztés, állattenyésztés	36,4	26,8	22,8	4,0	6,4	3,6
átlag (ponyvairod. nélkül)	22,8	33,2	28,5	8,5	4,0	3,0

A táblázatból kitűnik, hogy amennyiben a ponyvairodalomhoz való hozzáállást figyelmen kívül hagyjuk, akkor a fiatalok legnagyobb része (33,2%) végeredményben pozitívan viszonyul az olvasáshoz. „Szükséges olvasni, csak nekem nincs rá időm” — vallják. Valószínűleg fontosabbnak tartják a pénzszerzést vagy egyéb szabadidő-tevékenységet (tévénézést, rádiózást).

Kedvezőtlen jelenségként könyvelhető el az, hogy az olvasás tekintetében az első helyen van a ponyva, az utolsón pedig a marxista irodalom. Feltűnő továbbá, hogy a családalapítással és a gyermekneveléssel kapcsolatos könyvekről a fiatalok legnagyobb része (30,4%) kerekperec kijelentette: nem érdekli. Adataink vannak még arról is, hogy mikor olvastak könyvet utoljára. Ezek szerint 14,4%-uk az utolsó hónap folyamán, 13,2%-uk fél év és az utolsó hónap közötti időszakban olvasott. Az iskola befejezése és az elmúlt fél évet megelőző időre esik 13,6%-uk olvasási dátuma. 58,5% pedig azt írta, hogy utoljára még iskolás korában olvasott, illetve soha nem olvasott, vagy nem emlékszik az időpontra.

Leszögezhetjük, hogy az olvasás mint művelődési forma tekintetében a szokások és a szükségletek megegyeznek. Magasabb szükségletek megjelenéséhez előbb az kell, hogy megváltozzon a fiatalok érdeklődése.

Mozi

Falvanként nagy eltérések mutatkoznak a mozilátogatást illetően. A kikérdezett falvak közül az egyik véglet Deliblát, ahol nagy divat a mozibajárás (akárcsak a többi bánáti faluban), a másik véglet Nemesmilitics, ahol a látogatottság annyira megcsappant, hogy az illetékesek már pár évvel ezelőtt bezárták a mozi kapuit.

A fiatalok közül főleg a földművesek kedvelik a mozibajárást. Kedvenc filmjeik közé tartoznak a bűnügyi, a szerelmes és a vadnyugati filmek, a sereghajtók pedig a politikai, a művészi és a dokumentumfilmek. Ki kell emelni, hogy akik sűrűbben járnak moziba, azok közül többen említettek művészi alkotásokat is, bár ez nem jelenti azt, hogy ők kevésbé szeretik a vadnyugati, a bűnügyi és a szerelmi témájú filmeket. A moziba ritkán járók viszont csak könnyű műfajokat néznek.

A szabadidő-eltöltés egyéb kérdései

A szabadidő nem egyenletesen oszlik meg a hét valamennyi napján. Vasárnap és szabad szombaton a termelőmunka az össz idő 23%-ról, 13%-ra csökken, a szabad idő pedig 19%-ról 30%-ra emelkedik. Ez órákban kifejezve több mint napi két óra. Sok szabad idővel (36%) a szakképzett munkások tűnnek ki, őket a földművesek (28%), majd a háziasszonyok (27%) követik.

Az évi szabadság a szabad idő növekedésének másik fő forrása.

A fiatalok 53,2%-a kijelentette, hogy nincs évi pihenője, 28,8%-uk a szabadság ideje alatt utazik, 13,2%-uk az évi pihenő alatt pénzt keres vagy házimunkát végez, 4%-uk más formában tölti évi pihenőjét.

Amíg azonban a szakképzett munkásfiatalok 57,7%-a fordítja évi

szabadságát pihenésre, addig ez a háziasszonyok 21,1 és a földművesek 8,8%-ának adatik meg. A földműveseknek 80, a háziasszonyoknak 75 százaléka jelentette ki, hogy nincs évi pihenője. Az anyagi helyzet pozitívan befolyásolja az évi szabadság pihenésre való fordítását.

Az alábbiakban közöljük még, hogy a fiatalok három csoportja milyen szabadidő-formát választana legszívesebben:

földművesek	szakképzett munkás	háziasszonyok
1. gép- és autójavítás	sportközvetítés nézése	kertészkedés
2. társasélet	társasélet	tv-film nézése
3. sportközvetítés nézése	gép- és autójavítás	társasélet
4. kocsmázás, vendéglő	tv-film nézése	műdalhallgatás
5. alvás	alvás	alvás

Kiemeljük, hogy míg a földművesek minél többet dolgoznak, annál jobban igénylik az alvást, addig a szakképzett munkásoknál fordított a helyzet: minél kevesebbet dolgoznak, annál többet aludnának. Tehát ugyanez a jelenség egyeseknél fizikai szükséglettel, másoknál lustasággal magyarázható. Továbbá a szakképzett munkások minél több szabad idővel rendelkeznek, annál szívesebben javítgatják az autót, a gépeket. A munka ebben az esetben nem fizikai kényszer, hanem kedvtelés.

Az iskolai végzettség szintén jelentősen befolyásolja a szabadidő eltöltésének formáit. A hiányos általános iskolát végzettek az átlagosnál jobban kedvelik a rádiót, a műdalt és a tv filmbemutatóit. A nyolc osztállyal rendelkező fiataloknak az átlagosnál kedveltebb időtöltése a társasélet és a tv-film. A szakmunkásképzőt végzett fiatalok a társaséletet és a sportmérkőzést részesítik előnyben.

Figyelembe véve a fiataloknak a hét végével és általában a szabadidővel kapcsolatos elvárásait azt láthatjuk, hogy az adott lehetőségek keretein belül mozognak. A falusi fiatalok három legnépesebb csoportjánál feltárt szokások annyira megrögződtek, hogy valószínűleg még sokáig fennmaradnak.

Rezime

Slobodno vreme vojvođanskih mladih

U okviru istraživačkog projekta „Praksa i politika obrazovanja u SAPV” u Centru Pokrajinskog Komiteta Saveza komunista Vojvodine za političke studije i marksističko obrazovanje, nedeljno — vremensko istraživanje, putem upitnika i vremenskog merjenja o privrednom položaju, društvenoj ulozi, načinu života, ideologiji i nivou obrazovanja mladih. Autor obuhvata u ovom članku, deo koji se bavi sa slobodnim vremenom.

Ispitivanje je vršeno u okviru najmasovnijeg društvenog sloja, seoskog stanovništva — zemljoradnika, kvalifikovanih radnika i domaćica u tri sela: Deliblat, Erdevik i Svetozar Miletić.

Iz podataka vremenskog merenja ustanovljeno je, da mladi koriste samo 19% svog ukupnog vremena za aktivnosti slobodnog vremena. To vreme je kod kvalifikovanih radnika 22, kod zemljoradnika 20, a kod domaćica 17%. Nedeljom i slobodnom subotom, ovo vreme je mnogo veće nego u ostalim danima u nedelji.

U okviru ukupnog vremena to je 30%, odnosno dnevno više nego 2 sata. Za vreme vikenda najviše se koriste slobodnim vremenom kvalifikovani radnici (36%) za njima dolaze zemljoradnici (28%) pa domaćice (27%).

Godišnji odmori obiluju isto tako sa većim fondom slobodnog vremena, ali za putovanje u interesu odmora koriste to vreme samo kvalifikovani radnici, no među njima nemaju svi uslove za to.

Autor podvlači, da je najizrazitije korišćenje slobodnog vremena seoske omladine gledanje televizijskog programa. Naročito kvalifikovanim radnicima, ali i domaćicama, je to najmilije korišćenje vremena. Mladi zemljoradnici, i one domaćice koje imaju više vremena daju prednost društvenom životu.

Autor podvlači i činjenicu, da čitanje novina i čitanje uopšte, ne spada među radosti omladine. Naročito se može smatrati negativnom pojavom, da i oni koji se late knjige, najčešće čitaju šund literaturu.

58,5% upitanih, prema svom priznanju, čitao je zadnji put u školskom dobu, nije uopšte čitao, ili se ne seća vremena.

Autor prikazuje nedeljno slobodno vreme prosečne seoske omladine. Po tome ova gleda 8,5 sati televiziju plus 1 sat kao sporednu aktivnost, najčešće gleda filmove i vesti, 8 sati provede u društvu, u kome se govori o svakodnevnim stvarima. Oko 4 sata se odmara, i to pre svega se radi o pasivnom odmoru. Ako je muško, provede 3 sata u krčmi, ako je žensko tokom devet sati sluša narodne pesme.

Kurzfassung

Die Freizeitgestaltung der Jugendlichen in der Vojvodina

Im Rahmen des Forschungsprojektes: Praxis und Politik der Erziehung in Vojvodina, im Zentrum für politische Studien und marxistische Erziehung des Komitees des Kommunistischen Vereins des Autonomen Gebietes Vojvodina, ist eine wöchentliche — zeitlich bedingte Untersuchung über die Lage: die gesellschaftliche Rolle; die Lebensweise; die Ideologie und das Erziehungsniveau der Jugend ausgeführt worden. Der Verfasser befasst sich in diesem Artikel mit dem Teile der Untersuchung, der die Freizeitgestaltung untersucht.

Die Untersuchung wurde in der dichtesten Gesellschaftsschicht, der Feldarbeiter, der qualifizierten Arbeiter und der Haushälterinnen in drei Dörfern durchgeführt: in Deliblat, Erdevik und Svetozar Miletić.

Aus den Daten der zeitlichen Messungen, kann man feststellen dass die Jugendlichen etwa 19% ihrer täglichen Zeit als Freizeit benützen. Diese Zeit ist bei den qualifizierten Arbeitern 22%, bei den Feldarbeitern 20% und bei den Haushälterinnen 17%. Am Sonntag und an den freien Samstagen ist diese Zeit viel grösser als an den anderen Tagen der Woche.

Im Rahmen der ganzen Zeit in der Woche ist das 30% d. h. täglich mehr als zwei Stunden. Während der Wochenende verbringen die meiste Zeit die qualifizierten Arbeiter für Freizeitsaktivitäten, (36%), nach diesen kommen die Feldarbeiter (28%) und zuletzt die Haushälterinnen (27%).

Die Jahresferien haben viel mehr Freizeit, aber zur Reise können diese nur die qualifizierten Arbeiter gebrauchen und auch zwischen ihnen nicht alle.

Der Verfasser unterstreicht, dass die höchste Auswertung der Freizeit der Dorfjugendlichen zum Schauen der Televisionsprogramme benützt wird, das ist der liebste Freizeitsverbrauch besonders der qualifizierten Arbeiter, aber auch der Haushälterinnen. Die jungen Feldarbeiter und die Haushälterinnen die mehr Zeit haben, bevorzugen gesellschaftliche Zusammenkünfte.

Der Verfasser unterstreicht auch die Tatsache dass Zeitungslesen und das Lesen überhaupt, nicht geliebter Zeitverbrauch der Dorfjugend ist. Es ist besonders negativ zu betrachten dass die, die doch Bücher in die Hand nehmen, meistens Schundliteratur lesen. 58,5% der Befragten haben laut eigenen Beständnis zuletzt, während ihrer Schulzeit gelesen; haben nie gelesen, oder sie erinnern sich auf die Zeit, in der sie gelesen haben, nicht.

Der Verfasser zeigt uns die wöchentliche Freizeit der Jugend. Laut dem, schaut sie 8,5 Stunden Television (plus eine Stunde als Nebenbeschäftigung), zumeist Filme und Nachrichten. Etwa 4 Stunden ruht sie sich aus und dabei handelt es sich um passive Ruhe. Die Männlichen verbringen etwa 3 Stunden im Wirtshaus, die Weiblichen hören etwa 9 Stunden Volkslieder.

Letsch Endre

IDEGEN SZAVAK ÉS TÜKÖRFORDÍTÁSOK A JOGI NYELVBEN

A cím nem egyértelmű körülményeinek magyarázását, pontosítását célozva előrebocsátom, hogy munkámnak a tömör fogalmazás elvébe ütköző címe a következőképpen is hangozhatna: Idegen szavak, kifejezések és a szerbhorvát—magyar kétnyelvűségből fakadó idegenszerűségek (tükörfordítások) a jugoszláviai magyar jogi nyelvben.

Noha a mai magyar jogi nyelv állapota, illetve (a könnyelmű általánosítás veszélye elől fedezékbe menekülők) egyes hivatalos vagy jogi szövegek milyensége az „egynyelvű”, tehát a magyar jogi nyelven belüli nyelvművelő vizsgálódást sem tenné indokolatlanná, mi mégis abból indulunk ki, hogy a jugoszláviai viszonyok közepette akkor nyújthatunk többet az egyetemes magyar nyelvművelésnek, ha a különleges problémákra terjed ki a figyelmünk, s azokat igyekszünk — remélhetőleg közmegelegedésre — megoldani.

A munka első részében tehát olyan terminusok kerülnek megtárgyalásra (esetleg csupán felsorolásra), melyek jellegzetesen, kizárólagosan vagy elsősorban a szerbhorvát jogtudományi műnyelv szókincsének tartozékai, de a nyelvi kölcsönhatás, jelen esetben inkább az egyirányú szerbhorvát szak(nyelvi) hatás következményeképpen észrevétlenül vagy feltűnő helytelenséggel belopakodtak a jugoszláviai magyar műnyelvbe, tovább szegényítve a különben is szegényesebb és bizonytalanabb szaknyelv-használatunkat.

A második részben azonban nemcsak a magyar jogi nyelvet homályosító, pontatlannak minősíthető, szó szerinti fordítások szüleményeként létrehozott „szakszavakat, szakkifejezéseket” kívánom bemutatni, hanem olyanokat is, amelyek tényleg gazdagítják a jogi terminológiát, olyan új tartalmú fogalmakra keresve-találva megfelelő, melyeket eddig, az újszerű jugoszláv öngazgatási viszonyok térhódításáig egyetlen jog, tehát jogi nyelv sem ismert, ismerhetett.

E tanulmány jellegénél, igényénél fogva nem valamely konkrét jogágnak a témába vágó példáit hivatott kimerítő alaposággal bemutatni, ilyképpen a példák ki-kiragadottaknak tűnhetnek, észrevehető némi ka-

landozás az egyik jogág terminológiájától a másikig, e módszert azonban az indokolja, hogy a példák egytől egyig lehetővé teszik a következtetések levonását, a tételek bizonyítását.

1. IDEGEN SZAVAK

1.1. *Tiltott, indokolatlan használatú idegen szavak*

A jugoszláviai magyar jogi nyelv idegen szavainak első csoportjába azok a terminusok sorolhatók, melyek nyelvünkbe hivatlanul, a hézagos nyelvismeret, a pongyola nyelvkezelés vagy esetleg a sznobos, tudományoskodó-dívtos fogalmazás termékeként toppantak be.

Az Újvidéki Jogtudományi Kar nemzetközi magánjogi vizsgatételeit a Direktan i indirektan način regulisanja odnosa sa elementom inostranosti — szövegű kérdés vezeti be, s a nemzetközi szavak fölületes ismerőinek is szembetűnő, hogy a szerbhorvát (jogi) nyelv ehelyütt nem kevesebb mint négy idegen eredetű szóval él. Magyaros alakjukban: direkt, indirekt, regulálás, elementum. Nem festenek valós képet az élő nyelv jelenlegi állapotáról, ha nagyképpen azt állítanám, hogy a terminológiai gyakorlatokon senki, de senki nem próbálkozik tükörfordításra sem készített egyszerűséggel magyarra fordítani a fönt leírt szerbhorvát mondatot, tehát „a külföldi elementumot tartalmazó viszonyok direkt és indirekt regulálási módja” — szerű megoldásokkal, de akkor sem mondanék igazat, ha megkondítva a vészharangot, elkeseredetten panaszolnám, hogy a kérdezettek nagy hányada igyekszik az idegen szavak magyar alakjai segítségével anyanyelvünkbe ültetni a nemzetközi magánjognak ezt a terminusát.

A beszélt (ritkábban az írott) jogi nyelv, sajnos, nem mentes még az effajta vulgarizált példának tetsző, kiszemelt szavaktól, a köznyelvvvel nem határos területeken jelentkező idegen szakszavak, kifejezések elhárapózott mivoltát pedig úgyszólván fölösleges bizonyítani.

Gyors ütemben fussuk át az elsőként említett jogág terminológiájának indokolatlanul (a megfelelő magyar szó birtokában alkalmazott) idegen szavait. Problem kvalifikacije — a kvalifikáció problémája. A kvalifikáció-*minősítés*. Vita tárgya marad, hogy ha a probléma szót a *kérdés* alakkkal váltjuk föl, mit vétettünk az amúgy is rengeteg kivételt tűrő elvnek, miszerint a szaknyelv kizárja a szinonimák használatát. Véleményem szerint semmit, vagy ha igen, nagyon keveset.

Teorija i praksa — *elmélet és gyakorlat*. Ha a magyar nyelvben „élni” hagyjuk a teória szót, újra csak a szaknyelvi stílus vitatott értékű, változatossá tétele vagy egy (ál)tudományos hatás kiváltása érdekében teszszük; ugyanez áll a praxis szó esetében is. Megjegyzem (ezt még egy nem hivatásos nyelvpólonak is irtania kell). A vajdasági magyar jogá-

szok nyelvében gyakori a praksza, „magyarként” használt szó is. Ez és a hasonló szavak azonban már a nyelvhasználati förmedvényeknek egy más csoportjába sorolhatók.

Retorzija „címszavunknál” olyan esethez értünk, melyet a purista-ellenesek érvként használhatnak fel az első szócsoporthoz taglalt példák idegen alakjainak igazolására. Az történik ugyanis, hogy a retorzió műszót *megetorlás*nak szokás fordítani. Ez a nemzetközi jog szava, de lehet a büntetőjogé is, ha a represszió fordításának megoldásaként jutottunk el hozzá. Mondanom sem kell, ez az érv csak akkor fogadható el, ha egy teljesen elszigetelt, a szöveggörnyezettől független vizsgálatnak vetjük alá terminusunkat, hogyha a szövegösszefüggés ismert, a jogász, a nyelvész is azonnal be tudja sorolni, melyik tudományág sajátos-közös szavával áll szemben.

A nemzetközi jog és a diplomácia gyakran alkalmazott szava a reciprocitet — reciprocitás. Ezt, valamint a soron következő arbitraža — arbitrázs szópárt abból a célból foglaltam dolgozatomba éppen ezen a helyen, mert ellentétes az előző bekezdésben bemutatott terminológiai jelenséggel. Itt, és ez a gyakoribb eset, a magyar (szak)nyelv több szóval tudja jelölni azt a fogalmat, melyre a szerbhorvátoknak kevesebb a megfelelője. A reciprocitás a magyarban a *viszonosság*on kívül kölcsönösség is, az előző közelebb áll a (nemzetközi) jog szelleméhez, az arbitrázs pedig lehet *választottbírótság*, -bíráskodás (a nemzetközi jogban), valamint *döntőbírótság*, -bíráskodás is. Nem indokolatlan megjegyezni, hogy a választottbírótság szót a magyar helyesírás egybeírja.

A kifejtetteknek csak látszólag mond ellent az a körülmény, hogy a szerbhorvátban (horvátszerb) az arbitraža szakszón kívül él a nem nemzetközi izabrani sud kifejezés is.

A jog és a jogi nyelv következő ága, melyben (osztályozásomnak még mindig az első csoportjánál tartok) szintén kedvünkre válogathatunk a fölösleges, de használatos idegen szavak között — a kötelmi jog.

Obligaciono pravo — *kötelmi jog*. Nem hinném, hogy van közöttünk olyan kétnyelvű jogász, aki, ha máskor nem, hát egyetemista éveiben a „jugoszláviai magyar jogi zsargon” hatására ne ejtette volna ki többször is az obligáció latin—szerbhorvát—magyar szót. Ne mondjunk ki hát súlyos ítéletet a nyelvnek ilyen használójára, de tegyük egyértelművé, hogy a kötelmi jog az egyetlen kifejezés, amely jogi fogalmazásokban alkalmazható. Idevágó, érdekes körülmény még, hogy a horvátszerb szintén kerüli az idegen szó használatát, a Kötelmi viszonyokról szóló törvénynek horvátszerb nyelvű megfogalmazása nem azonos a szerbhorvát Zakon o obligacionim odnosima változattal. Nyelvükben: obligacioni odnos — *obvezni odnos*.

A kötelmi jog szavainak hosszú sorából válasszunk ki most néhány olyat, amely nemcsak a magyar jogi nyelv kiforrottságának, kikristályosodott használata lehetőségének lesz ékes bizonyítéka, hanem a szerbhorvát nyelv törekvését is tükrözi, hogy az idegen szó nagyobb méretű elterjedése ellenére is a saját szavait helyezze a használat homlokterébe.

Kompenzacija — *prebijanje* — kompenzáció -- *beszámítás*. Kétségtelen, hogy mindkét nyelv esetében az eredeti szó terjesztéséért kell síkra szállni, ha minden más szempontot, érvet figyelmen kívül hagyunk, hát a közérthetőség elve miatt, azért, mert a szerbhorvát ajkú számára a *prebijanje*, a magyar ajkúnak pedig a *beszámítás* többet árul el a fogalomról, mint a latin terminus. Ez utóbbi, úgy érzem, csak egy szakmai elferdülésben szenvedő csökönyös jogászembernek felelhet meg jobban.

Az 1978. évi Kötelmi viszonyokról szóló szövetségi törvény szövegében, illetve fogalomregiszterében, a szerbhorvát jogi nyelvről kimondott új tételmet alátámasztandó, megoldással találkozunk:

Kompenzacija, *vidi* (azaz lásd): *prebijanje*; vagy — a példa hasonló: *novacija*, *vidi*: *prenov* (magyarul: *újítás*).

Az igazság kedvéért hadd tegyem hozzá, hogy az az eset mégiscsak sűrűbben fordul elő, amikor a magyarban nem merül föl az idegen szó használata mint megoldás, a szerbhorvát viszont nem ad meg más terminushasználati lehetőséget a klasszikus idegen, nemzetközi szóén kívül. Például:

hipoteka — *hipotéka* — *jelzálog*,
cesija — *cesszió* — *engedményezés*,
simulovani ugovor — *szimulált szerződés* — *színlelt szerződés*,
indosament — *indorsatum* — *forgatmány*,
komision — *bizomány*,
protest — *protestálás* — *óvatolás*,
eskont — *eszkompt* — *leszámítolás*.

Utóbbi négy példánkkal már egy nem mindenki, nem minden elmélet szerint önálló, de legalább elnevezésében különálló jogág, a gazdasági jog terminológiájának a területére léptünk. Dolgozatom terjedelmének korlátai miatt a magyar jogi nyelv idegen szavainak első csoportját tekintjük kimerítettnek.

1.2. Engedélyezett idegen szavak

1.2.1. Eltérő jelentésű magyar terminussal helyettesíthetők

Ebben az (al)csoporthoz azok az idegen szavak kapnak helyet, melyek kiküszöbölhetők ugyan, de magyar megfelelőjük jelentéstartalma némileg (esetenként lényegesen) eltérő, ezért az utóbbiak használatától egyes, pl. az alább vázolt esetekben kénytelenek vagyunk elállni.

Ha már példáim egy részét a fentebb ecsetelt terminuscsoportban is a nemzetközi magánjog tárgyköréből merítettem, nincs okom e kategóriánál sem másként cselekedni.

Kolizija — *kollízió* — *jogszabály-összeütközés*. Megvan tehát egy magyar szakszó is, azonban korántsem szabad az idegen és a magyar terminus közé egyenlőségjelet tenni. Mert ha a kollíziós szabályt definiáljuk, a jogszabály-összeütközés műszavunk egy csapásra használhatatlanná válik: a hazai jog azon normáit nevezzük kollíziós szabálynak,

melyek a külföldi vagy a hazai jog alkalmazása mellett döntenek a külföldi elemet tartalmazó jogviszonyok esetében.

Az *azilum* (azílium) műszó esetében (kivételesen) azért alkalmazható a görög—latin eredetű szakszó, mert egy szóval szeretnénk kifejezni mindkét magyar jelentését: *menedék*, *menedékjog*.

Vagy: a konferencia magyarul értekezlet, jogi nyelvünk mégis az idegen alakot szorgalmazza, ha az értekezlet nemzetközi vonatkozású.

Egy példa a pénzügyi jog, a pénzügytan területéről. A finanszírozási szakszó és a magyar pénz között is van tartalmi, terjedelmi különbség. A *finanszíroz* ugyan szóalaktanilag nem tartozik a szépnek mondható idegen szavak közé, ám sokkal többet mond a pusztán pénzelnél. Nem csak a köznapi értelemben felfogott pénzelés lényegét rejti magában, hanem a pénzügyi folyamatok fedezését, üzletek, vállalkozások pénzelését, a pénzügyekről való állandó gondoskodást is jelölheti. Ilyképpen a finanszírozás használatát ez esetben kénytelenek vagyunk tudomásul venni.

Az eljárási jog, illetve a jogelmélet nyelvi területére ugorva ejtsünk néhány szót a *kompetencia* műszó újra csak kivételes indokoltaságú használatáról. Ez a terminus is általános; magában foglalja a jugoszláviai magyar jogi nyelv egyik legbizonytalanabban használt szópárját, a hatáskört és az illetékességet. Bevonásával elkerülhetők (lennének) a körülmenyes, de szabatos „hatáskörében illetékes”, vagy a „hatáskörrel és illetékességgel felruházott szerv” kifejezések.

Egy utolsó példa az idegen szavaknak e csoportjából. A jogág: az igazgatás. A terminus: az *adminisztráció*. Sok, félreértésre is alkalmas adó vita folyt és folyik mostanság az igazgatás, közigazgatás, társadalmi igazgatás, államigazgatás tartalmi és terminológiai státusáról. Az idegen szó bizonyos esetben, szövegkörnyezetben megszabadíthat bennünket ilyenfajta gondjainktól.

1.2.2. Fordítható, de kizárólag idegen alakjukban használatos szavak

Az idegen szavak újabb kategóriája (a terület: az alkotmányjog, illetve a jogelmélet) az *aktus* szóval kezdődik és túlzással azt állíthatnám, zárul is, mert a jogi nyelvben fehér holló a fordításra kitűnően alkalmas, de mégis kizárólag idegen alakban használatos terminus. Létjogosultsága kétségtelen, mert az aktus tett, cselekedet, művelet, eljárás is lehet, esetünkben azonban (az egyszerűség kedvéért eltekintek egy pontos és teljes meghatározástól) az alkotmányt, a törvényeket, a rendeleteket, a szabályzatokat, az öngazgatási megegyezéseket, a társadalmi megállapodásokat, az ítéleteket, a határozatokat, a végzéseket kell e fogalom érteni.

Ide tartozhat még a *kollektív* idegen szó is a kollektív vezetés részeként: a szerbhorvát kolektivno rukovodenje terminust a magyar nyelvben némi ingadozással ugyan, de nem fordítják sem közös, sem együttes, de még kevésbé az idegen szavak és kifejezések Bakos-féle szótárában felüntetett területi vezetésnek, mert az öngazgatási jogban ez a terminus az alaktani megegyezés dacára új, más tartalommal telített.

1.2.3. Körülírással kifejezhető idegen szavak

Az olyan idegen szavakat soroltam ide, melyeket magyarul csak körülírással lehet kifejezni, fordításuk tehát egy kis értelmező szótárt eredményezne. Ezek például:

anarchia — szervezett hatalom nélküli állapot, fejetlenség, zűrzavar;
lojális — valamely állam politikai rendszerét, törvényeit elfogadó személy;

dogma — merev, megváltoztathatatlanul hirdetett, kötelező erejű tétel, tan;

klíring — a követeléseknek és tartozásoknak bankátutalás útján, készpénzfizetés nélkül történő elszámolása.

1.2.4. A jogtudomány új keletű fogalmait jelölő idegen szavak

Az utolsó (al)csoporthoz tartoznak a jogtudomány gyors ütemű fejlődésével kényszerűen használatba került szakszavak, kifejezések, melyekre ez ideig sem a szerbhorvát, sem a magyar jogi nyelv nem lelte meg önálló, saját megfelelőjét. Ide sorolhatók például az új kötelmi-gazdasági jogi fogalmak, az *alotman*, *engineering*, *leasing* stb. Amíg meg nem alkotjuk magyar párjukat, nem pusztíthatjuk ki őket a jog nyelvéből.

Az idegen szavak jelenléte, alkalmazása a magyar jogi nyelvben csak felosztásom első csoportjában helytelenített, a következő négyben már sikerült megindokolni (egy-alkalmakkor történő) használatukat. Egy pillanatig sem szeretném azonban azt a látszatot kelteni, hogy jogi nyelvünknek az idegen szavak befolyása felé hajló tendenciát kellene követnie. Bár itt nálunk szembe kell néznünk némi ilyen irányú veszéllyel, nehézséggel, a példák számából is kitűnik — az első csoport (1.1.), hiszem, hogy többet számlál, mint a következő négy alcsoport (1.2.1., 1.2.2., 1.2.3., 1.2.4.) együttvéve —, szaknyelvünknek jogi ága rendelkezik olyan belső erőttartalékkal, szókinccsel, hogy ellenálljon a tisztaságát rontó idegen szóáradatnak.

2. A TÜKÖRFORDÍTÁSOK

2.1. *Nem az öngazgatási joghoz fűződők*

A lehető legnagyobb mértékben akadályozzák a megértést egy szerbhorvátul nem tudó, magyar anyanyelvű jogász számára, a jugoszláviai magyar jogi nyelvből tehát sürgősen száműzni kell őket. Ami pillanatnyi elterjedtségük fokát illeti, a helyzet nem rózsás, de nem is reménytelen.

A legdurvább hibákat, örömmel szögezhetem le, mind kevesebben vé-

tik. Ide tartozik például a nemzetközi magánjognak a jelenség ecsetelésére tökéletesen megfelelő fogalma, az izigravanje zakona. A nem jogász vagy a magyar terminológiában járatlan jogász a szó szerinti fordításba menekül: a törvény kijátszása. Vannak ugyan a jog egyéb ágaiban a törvénykerülésnek (nem kijátszásnak!) különféle módozatai, ám a nemzetközi jogban ezt csak a *csalárd kapcsolat* összetétellel lehet jelölni.

Fölmérést ugyan nem végeztem, érzésem szerint azonban ma már ritkábban hangzik el magyarul, hogy a javni pravobranilac — közjogvédő, a vagyoni jogi ügyész helyett, mert társadalmunkban, gazdaságunkban, bíróságainkon a vagyoni jogi ügyészek fontos szerepet töltenek be, így a fogalom és a terminus is gyakran fordul elő.

Ritkábban használatos a kifejezés, nagyobb a hibaszázalék, a prateći propis — *mellékjogszabály* esetében. Szó szerinti (helytelen) fordításban: kíséző jogszabály.

A jogelmélet területén fedeztem fel a probléma megvilágítását kiemelt, hivatalos kiadvány-formában bizonyító-biztosító fordítási baklövést. Ünigazgatási terminológiánk legfontosabb forrásában az Ünigazgatási és egyéb társadalmi-politikai kifejezések szerbhorvát—magyar szótárában a pravna praznina kifejezés jogi úrként kapott helyet, a magyar jogi nyelv közismert *joghézag* szava helyett.

A pretpostavka pedig köznyelvi hatásra leginkább feltételezés szokott lenni a csak jogi *vélelem* műszó helyett.

A dologi jog nyelvének felületes ismerői gyakran fordítják az održaj szót *elbirtoklás* helyett *eltartásnak*. A hiba azért aggasztó, mert az (el) tartás a családi jog jellegzetes intézménye.

Két példa az eddigiek során kissé háttérbe szorult büntetőjog tárgyköréből.

A saučesnik szó tükörfordítása között kettő is említhető. Az egyik a túlságosan köznyelvis részvevő, a másik már közelít az adekvát jogi szóhoz, de mégsem teljesen megfelelő: büntárs. A magyar jogi nyelv a *bűnrészes* műszót alkalmazza.

A büntetőjogban a pomagač — *bűnsegéd*, helytelen tükörfordításban: segítőtárs.

Felsorolásomban mind több olyan szó kapott helyet, mely nem csupán azért pontatlan, mert fordítás, hanem mert a köznyelv-jogi nyelv viszonylatban az előzőhöz tartozik, s nem a szerbhorvát hatásnak tudható be, hanem a köznyelvnek a jogi nyelvre gyakorolt, ezáltal nem kívánatos, befolyásának. A jelenség így egynyelvű, tiszta magyar közegben is előadódhat.

Az előző bekezdésben mondottakat szem előtt tartva néhány olyan perjogi terminussal zárom a tükörfordítások első csoportjának bemutatását, melyek megint jellegzetesen a szerbhorvát forrásnyelvből erednek.

Privremeni zastupnik — *ügygondnok*, mondja a magyar terminológia. Nálunk némelyik fontos törvény szövegében is ideiglenes képviselő — formában található.

Povračaj u predašnje stanje — *mulasztási igazolás*, igazolási kérelem,

sajnos nem minden jugoszláviai szövegben áll a helyes változat, a szó szerinti fordítás eredményeképpen helyenként „a korábbi helyzetbe való visszahelyezés” szerepel stb.

2.2. Tükörfordítások az öngazgatási jog nyelvében

Munkám utolsó terminuscsoportjának vizsgálatát kivétellel, egy helytelen fordítással kezdem: osnovna sredstva — alapeszköz. Hogy a példát miért ide soroltam be? Annyi magyarázattal tartozom, hogy a megfelelő szót, az *állóeszközt*, bár a Magyar értelmező kéziszótár természetesen közgazdasági terminusként tünteti föl, az öngazgatási szógyűjtemények, szótárak is rendre jogosan tartalmazzák. Tehát: mivel az állóeszköz nem csak az öngazgatás szava, a magyarországi terminológia is ismeri, s mert jellege, jelentése mindkét rendszerben hasonló, semmi okunk „tükörfordítani”.

Igazoltnak minősíthető a tükörfordítás a društvena svojina — *társadalmi tulajdon* esetében, annak ellenére, hogy a magyarországi (a jugoszláv viszonyokat nem ismerő) olvasót megtévesztheti. Magyarországon ugyanis társadalmi tulajdonnak a nálunk kollektívnek (pl. nemzeti tulajdon) nevezett tulajdonformát hívják. Jugoszláviában tehát a magyar nyelv, a terminológia újszerű jelentéstartalmat kölcsönzött a társadalmi tulajdon kifejezésnek.

A munka nem társulhat — volt a Magyar Szó egykori melléklete, a Nyelvművelő egyik írásának a címe, majd hosszúra nyúló vita kerekedett belőle. A nyelvhasználat azután visszavonhatatlanul bebizonyította, hogy a *társult munka* tükrözi leghívebben az új fogalom lényegét, s a marxi terminológia társulásra hivatkozó, a társas munka terminus mellett kardoskodók vereséget szenvedtek.

A hű tartalmi tükrözés elvének eleget tesznek az

öngazgatási érdekközösség — samoupravna interesna zajednica,

öngazgatási megegyezés — samoupravni sporazum fordításmegoldások is. Ez utóbbi kifejezés egyébként két tükörfordítási módot is felkínált, öngazgatási egyezmény vagy öngazgatási megegyezés, melyet azután a jugoszláviai magyar öngazgatási jogi terminológia *öngazgatási megegyezés* formában honosított meg, a kezdeti bizonytalanság után tiszteletet parancsoló következetességgel.

A tanulságot ehelyütt úgy összegezhetnénk, hogy a tükörszó vagy -kifejezés nem feltétlenül helytelen csak azért, mert fordítás eredménye. Ezzel a tétellel nem mondok ellent a túrhetetlen, értelemhomályosító, olykor nevetséges tükörfordításokról mondott ítéletemnek.

Rezime

Strane reči i doslovni prevodi u pravnom jeziku

U uvodu autor konstatuje da se u nas pravilnom korišćenju — negovanju (pravnog) jezika najviše pružiti može komparativnom analizom terminologije srpskohrvatskog i mađarskog jezika.

U prvom delu rada analizira se problematika upotrebe stranih reči. U klasifikaciji se ti termini dele na nedozvoljene i dozvoljene u mađarskoj jezičkoj upotrebi. — Nedozvoljenih ima znatno više. Autor ipak smatra da se oseća tendencija i u srpskohrvatskom (hrvatskosrpskom) i u mađarskom jeziku da se korišćenje pravnih termina stranog porekla izbegne.

Navode se i podvrste i osnovni razlozi dozvoljenosti upotrebe stranih reči koji su:

1. Nemogućnost njihove zamene potpuno adekvatnim terminom,
2. Uobičajena upotreba strane verzije termina uprkos njegovoj prevodljivosti,
3. Jedino opisom moguće iskazivanje strane reči,
4. Nepostojanje termina za označenje novonastalih pravnih instituta sem stranih.

U drugom delu rada govori se o problemu doslovnih prevoda u pravnom jeziku koji takođe mogu biti nedozvoljeni i dozvoljeni.

Nedozvoljeni su najčešće prevodi u klasičnim pravnim disciplinama, gde i u ciljnom jeziku (jeziku prevoda) postoji poznata verzija označenja odgovarajuće pravne institucije.

Dozvoljeni doslovni prevodi su najčešći u oblasti samoupravnog prava: doslovni prevod dakle, nije obavezno loš postupak u jeziku prava.

Résumé

Les mots étrangers et les traductions littérales dans la langue juridique

Dans l'introduction l'auteur constate que chez nous l'analyse comparative de la terminologie serbo-croate et hongroise, contribue le plus à l'emploi régulière et à la culture de la langue juridique.

Dans la première partie de l'oeuvre il analyse le problème de l'emploi des mots étrangers. Dans la classification ces termes se divisent aux „interdits” et „autorisés” dans l'emploi de langue hongroise. Les termes „interdits” sont beaucoup plus nombreux. L'auteur considère quand-même que dans la langue serbo-croate (croato-serbe) et hongroise aussi, on sent la tendance de l'évitement de l'emploi des termes juridiques étrangers.

On énumère les sous-espèces et les raisons primaires de l'autorisation des mots étrangers, qui sont les suivantes:

1. L'impossibilité de leur substitution avec les termes tout à fait adéquates.
2. L'emploi habituelle de la version étrangers de se termes malgré la possibilité de sa traduction.
3. Quand la seule possibilité pour expliquer ce terme est de le décrire.

4. Quand, pour un nouvelle institution juridique il n'existe qu'un terme étranger.

Dans la deuxième partie de l'oeuvre on parle des problèmes de la traduction littérale dans la langue juridique que peuvent être aussi „interdits” et „autorisées”.

Le plus souvent les traductions sont „interdits” dans les disciplines juridiques classiques quand dans la langue, issue de la traduction, il existe une version connue pour déterminer cette même institution juridique.

Les traductions littérales sont le plus souvent „autorisées” dans le domaine de droit autogestionnaire, alors la traduction littérale n'est pas forcément un mauvais procédé dans la langue juridique.

E számunk támogatói:
a Tartományi Művelődési, Tájékoztatási és Vallásügyi Titkárság,
a Magyar Nemzeti Tanács,
a Szerb Köztársaság Művelődési és Tájékoztatási Minisztériuma,
Újvidék városa,
a Nemzeti Kulturális Alap,
az Emberi Erőforrások Minisztériuma
és a Petőfi Kulturális Ügynökség

CIP — A készülő kiadvány katalogizálása
A Matica srpska Könyvtára, Novi Sad

008 (05)

LÉTÜNK : társadalom, tudomány, kultúra / Fő- és felelős szerkesztő
Mészáros Zoltán. — 1. évf., 1. sz. (1971) -.- Újvidék : Forum Könyvkiadó
Intézet, 1971 -.- 23 cm.

Évente négy szám
ISSN 0350-4158

COBISS.SR-ID 4664578

LÉTÜNK - társadalmi, tudományos, kulturális folyóirat. — Megjelenik negyedévenként. Kiadja a Forum Könyvkiadó Intézet. Igazgató: Virág Gábor. Szerkesztőség és kiadóhivatal: 21000 Novi Sad, Vojvoda Mišić u. 1., telefon: 021/457-216; www.forumliber.rs; e-mail: letunk@forumliber.rs — Szerkesztőségi fogadóóra pénteken 10-től 12 óráig. — Kéziratokat nem őrizzük meg és nem küldünk vissza. — Előfizethető az Izdavački zavod "Forum" 840—905668—94-es számlára (broj model 97, poziv na broj [odobrenje] 16—80250—742131—00—04—820); előfizetéskor kérjük feltüntetni a Létünk nevét. — Előfizetési díj 2021-re belföldön 800 dinár. Külföldre és külföldön egy évre 30 EUR. Egyes szám ára 250 dinár. — Készült a Sajnos nyomdában, Újvidéken. — YU ISSN 0350—4158